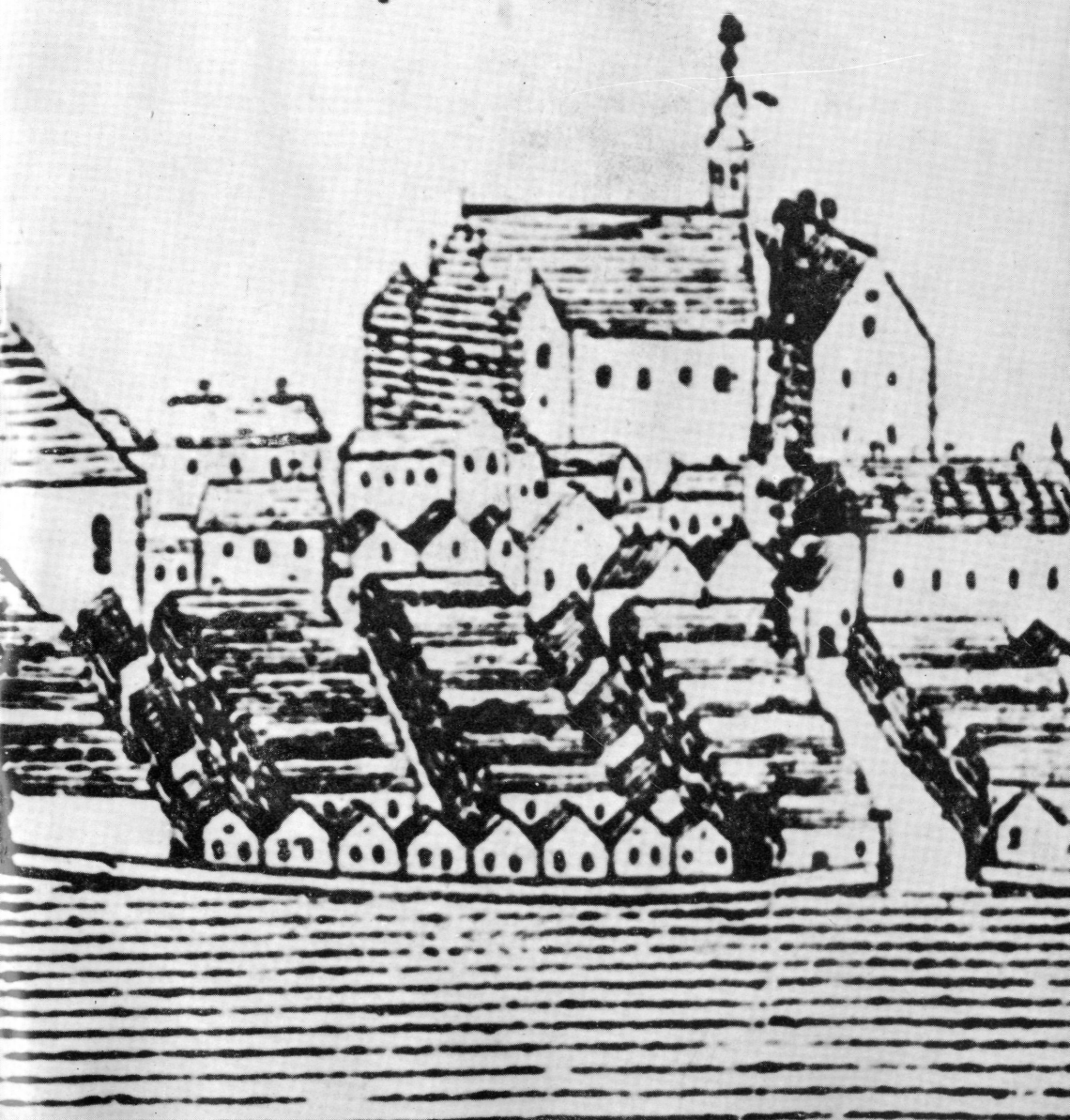

Könyv és könyvtár

XV. 1987

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

xv.

DEBRECEN

1987

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE**

Szerkesztette

GOMBA SZABOLCSNÉ

Szerkesztőbizottság

**GOMBA SZABOLCSNÉ (szerkesztő), B. ANGYAL KATALIN,
KOROMPAI GÁBORNÉ, LÉVAY BOTONDNÉ
OJTOZI ESZTER (társszerkesztő)**

A kötet lektorai

**BÁN IMRE, FILEP TIBOR, HAIMAN GYÖRGY, LIELI PÁL,
LISZTES LÁSZLÓ, MÓDY GYÖRGY, M. NAGY ILONA,
NÉMETH BÉLA, OJTOZI ESZTER, M. PANDUR JULIANNA**

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ANTIQUA-KATALÓGUSA

*Előzetes beszámoló a Tiszántúli Református Egyházkerület
Nagykönyvtárában megőrzött, 1601 előtti nyomtatványok
példány szerinti leírásáról*

A régi és ritka könyvekkel foglalkozó feldolgozások és jegyzékek már a Magyar Könyvszemle megindulása óta közöltek több-kevesebb adatot a példány állapotáról és tulajdonosairól, általában az érdekesebb bejegyzésekről. Minden elérhető példányt megtekintett az RMNy munkacsoport (tehát a csaknem 900 tételhez körülbelül 2 800 példányt, részben a téves vagy helyesbítendő adatok miatt), a CIH is közli a 3550 tétel 7107 példányának állapotát. Az megokolt, hogy az összegyűjtött tulajdonosbejegyzésekre és a kötésekre vonatkozó több tízezer adat közléséről a szerkesztőség lemondott, a a bibliográfiai számbavétel nem lehetett egyúttal a csatlakozó tanulmányokból formálódott adattár. Állandóan újra hangoztatott igény azonban, mióta könyvészetünk újra nekilendült, hogy a történelmi gyűjtemények leíró katalógusa a provenientia és marginalia közléséről se mondjon le.

A Debreceni Református Kollégium hajdani könyvanyagában lappangó kézírásos jegyzetek, könyvtártörténeti adatok gyűjtése már a hatvanas években többször fölvetődött, belekerült a távlati tervekbe is, a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt viszont csak alkalmilag foglalkozhattam a könyvtártörténet tisztázatlan részleteinek földerítése reményében a hasznosítható tékajelzetek és tulajdonbejegyzések gyűjtésével. Főként a kiskéziratokra tekintettel utaltam a kéziratkatalógusunk bevezetőjében arra, hogy a függelék, toldalékok és bejegyzések összegyűjtése után, a remélt gyarapodással együtt, mindezen adatokat majd pótkötet tartalmazza.

Az elmúlt évtől G. Szabó Botond kartársammal együtt ennek az anyagnak a feldolgozását elkezdhattuk, olyan formában, hogy az előzetes feltevéseket szemelvényes gyűjtéssel ellenőriztük, majd a munkahipotézis kidolgozása után kisebb részlet feldolgozási tapasztalatai által ellenőriztük a tennivalókat. A kialakult megoldást szerencsésen megvitathattuk és többszöri újrafogalmazásban ellenőrizhettük nemzeti könyvtárunk RMNy csoportjának szakembereivel. Főképpen Borsa Gedeon írásban is közölt véleményét hasznosít-

hattuk, valamint nemzetközi tapasztalatokra alapozott és igényes tervezetét, mindezekért itt is őszinte köszönetet mondunk.

Nemzeti könyvtárügyünkre tekintettel tisztázódhattak tehát, az RMNy csoport segítségével, az egyetértőleg kialakított munkálatok. Ebben az összefüggésben igyekszünk a következő évek során, egyéb munkáinktól függetlenül, előbb az 1600-ig, majd az 1700-ig és 1800-ig terjedő időszak nyomtatott könyvanyagának számbavételére és értékelésére. Természetesen, az 1601 utáni nyomtatványokra egyszerűsített feldolgozásban alkalmazzuk a szempontokat.

Az alább részletezett leírásban minden adat számára igyekeztünk megtalálni a sorrendben és az összefüggés szerint megfelelő helyet. Bizonyosan más jellegű példákkal is találkozunk a más jellegű hazai könyvtárak rendszerezett gyűjtőmunkája, ennek ellenére remélhetjük, hogy nemzeti könyvtárunk pártfogolása következtében a kezdeményezés összhangban van a nemzeti és nemzetközi igényekkel, tehát egészen más jellegű könyvtárak is hasznosíthatják tervezetünket.

Az anyag összeszerkesztésekor természetesen újra végig ellenőrizzük az eredményt és ha az előre nem látható tények megokolják, a leírás részleteit egységesen újrarendezzük.

Ez az előzetes beszámoló a továbbiakban a számbaveendő adatok sorrendjében halad. A tagolás elvont eszmei szabvány megvalósítását nem vállalja, mert a gyakorlatban szükségszerűen számolunk a kutatás története során kialakult szokásokkal, ha ezek többnyire nem logikusak is (legalább köznyelvi értelemben). A hagyományban megőrződött elvonatkoztatások, szokások, elnevezések megtartása miatt viszont elvont következetességhez nem ragaszkodhatunk, tehát lehetséges, hogy bizonyos adatcsoportok szóródnak. Törekedtünk azonban a külső formai jegyek egyértelmű megragadására, hogy ne kelljen bizonytalan értékelési szempontokat alkalmaznunk.

A leírás részletei a bibliográfiai rész után még négy csoportra tagolódnak, a következőképpen:

- (A) a mű bibliográfiai leírásának adatai 1–3,
- (B) a nyomtatott példány egyedi jellemzői 4–11,
- (C) a példány kézi díszítése és kéziratos pótlékai 12–15,
- (D) a példány kötésének jellemzői 16–24,
- (E) a példány raktári jelzete 25.

Az egyes adatcsoportok (és cédulák adatainak) sorrendje:

(A) A MŰ BIBLIOGRÁFIAI LEÍRÁSÁNAK ADATAI

- (1) Tételszám,
 - (2) Rövid bibliográfiai leírás,
 - (3) Bibliográfiai hivatkozások.
-

(B) A NYOMTATOTT PÉLDÁNY EGYEDI JELLEMZŐI

- (4) Anyaga,
 - (5) Papírjának mérete (rétalakja),
 - (6) Papírjának megerősítése,
 - (7) Szövegének tévesztett sorrendje,
 - (8) Szövegének csonka vagy/és hiányos volta,
 - (9) Szövegének nyomtatott többletei,
 - (10) A kötet többszörözött tulajdonjegye,
 - (11) A más művekkel egybekötése (gyűjtőkötet).
-

(C) A PÉLDÁNY KÉZI DÍSZÍTÉSE ÉS KÉZIRATOS PÓTLÉKAI

- (12) Illuminálása,
 - (13) Tulajdonosai,
 - (14) Tartalmilag összefüggő jegyzetek, pótlékok,
 - (15) Tartalmilag független pótlékok.
-

(D) A PÉLDÁNY KÖTÉSÉNEK JELLEMZŐI

- (16) Kora (keltezése),
- (17) Kötéstáblái,
- (18) Anyaga és színezése,
- (19) Díszítése,
- (20) Supralibrosa,
- (21) Előzéke,

- (22) Metszése,
 - (23) Kapcsai, kötőszalagjai,
 - (24) Állapota.
-

(E)

- (25) A példány raktári (történelmi) jelzete/jelzetei.

A leírás részleteinek értelmezése:

(1) *A katalógus tételszáma*

Külön sorszáma lesz minden bibliográfiai egységnek. Az RMNy gyakorlata szerint ugyanazon sorszámmal, de betűjellel megkülönböztetjük egyazon kiadás többes példányait.

(2) *A mű bibliográfiai leírásának adatai*

Csupán a nélkülözhetetlen adatokat közöljük, mert az igényes azonosítást, miként modern nyomtatványoknál is, a címlapmásolat és a bibliográfiai hivatkozás biztosítja, a leírás szükségtelen túlbonyolítása nélkül.

(3) *Bibliográfiai hivatkozások*

Később dolgozzuk ki a leírás és hivatkozás részleteit, nemzeti könyvtárunk készülő 16. századi katalógusa, az RMNy és CIH tapasztalatainak felhasználásával. Itt tehát ilyen részletekkel nem foglalkozunk, mert a bibliográfiai segédletek az azonosításhoz nélkülözhetetlen adatok közlését leegyszerűsítik. Részletesebben foglalkozunk viszont a példány egyedi adataival.

A nyomtatott példány jellemzői

Munkálataink célja a példány szerinti leírás, tehát nem csupán a bibliográfiai azonosításhoz nélkülözhetetlen adatokat írjuk le, hanem mindazon egyedi külsőségeket, amelyek az olvasott mű hatása, használata, valamint a művelő-

déstörténeti vagy könyvtártörténeti részletek finom-feltárásában szükségesek lehetnek a kutatás számára.

Csupán néhány sornyi többlet a (4)–(26) pontban felsorolt részletezés a szokásos leírásokhoz képest. Az elvégzendő munka viszont többszöröse az átlagosnak. Rendezett formában közli azokat a jellemzőket, amelyek a szabvány szerinti bibliográfiai leírásban nem kötelezőek, hanem csupán alkalmilag kaphatnak helyet a megjegyzések sorában.

Azért nélkülözhetetlen a sorrend aprólékos rögzítése, a részletek megdöntött elkülönítése és körülírása, mert az ügyvélt alapelvekből összeállított (néhány szabályból álló) gyakorlati útmutató csak akkor eredményez gyakorlatilag is egységes leírást, ha sok öntudatlanul megszokott munkával egységessé formálódott munkaközösség végzi, amelyben a tömör szabály értelmezése tisztázott és a technikai megvalósításnak járt útja van.

Ugyanakkor óvakodnunk kell az áttekinthetetlen szabálytengertől, nehogy eldönthetetlen vitákra vezessenek a sokszempontúságból és az egyéni körülményekből adódó értelmezési eltérések, valamint az elmélet és gyakorlat ütközése.

A *példány szerinti* leírásban számbavesszük a nyomtatott példány egyedi sajátosságai között mindazokat, amelyek ugyanazon mű ugyanazon lenyomatának többi példányától megkülönböztethetők az éppen leírottat, illetve jegyezzük mindazon formai ismertető jegyeket, amelyek az általános bibliográfiai leírásban egyazon mű egyazon lenyomatának számító példány használata során keletkezett hiányai, többletei miatt nem csupán erre a megkülönböztetésre adnak alkalmat, hanem számontartandók a könyv–könyvtár–olvasó összefüggésében is.

1601 előttinek tekintünk minden olyan nyomtatott művet, amelynek nyomtatása elkezddődött 1600. december 31-e előtt, tehát azokat a műveket sem hagyjuk el, amelyeknek 1600-ban csak egy része vagy hányada (pl. egy kötete) készült el vagy jelent meg.

S. a. (Sine Anno, keltezetlen) nyomtatványok összegyűjtésére külön gondot fordítunk, hogy az észrevétlenül lappangó, meghatározatlan töredékek, egylevelesek, kolligátumbeli füzetek vagy mellékletek közül se maradjon el semmi földeríthető.

A kiválogatás a raktári ellenőrzéssel egybekötött helyszíni vizsgálat és a régi leltárnaplók átnézése által történt. A teljes anyag összegyűlte után újra végigellenőrizzük majd az egészet, főként a kritikus tételeket.

E munkálatok függelékéül ma már nem létező bibliográfiai egységek adatait is összegyűjtjük, a levéltári jegyzékek tételeinek egyenkénti meghatározásával hogy egyúttal megalapozhassuk a könyvtár történetének újraírása érdekében az eddig kikutatatlan vagy mellőzött adatok értékelését.

Nyomtatványként számítanak a szedett, azaz mozgatható betűkkel készült sajtótermékek. Elsősorban azok, amelyek az ősnymtatványkatalógusok, Szabó Károly, Sztripszky, Dézsi, Fazakas, az RMNy, Graesse, Apponyi, stb. leírásában ismereteseek.

Ha legalább egy sornyi nyomtatott szöveg is van bennük, nyomtatványnak számítanak a térképek, kották, metszetek, egylevelű nyomtatványok is.

Ha az egy ívnyi terjedelmet meghaladják, nyomtatványnak tekintjük a teljesen metszetekből álló kiadványokat is, pl. az atlaszokat. Nem számít nyomtatványnak a kiadvány, ha eredetileg kevesebb a terjedelme egy ívnél, és a forgalmazó, vagy a használat során a tulajdonos egyesítette, nem pedig a kiadó vagy nyomdász, egy ívnél terjedelmesebb könyvben az eredetileg egymástól függetlenül készült, nyomtatott részleteket nem tartalmazó térképeket vagy hangjegyes zeneműveket.

(4) *A nyomtatott példány anyaga*

Nem papírra, hanem más anyagra nyomtatták némelyik mű összes, vagy néhány példányát.

Leggyakrabban hártya (pergamen) vagy textil (selyem, ritkábban vászon) használatos papír helyett. Eltérő színű, súlyosabb, finom felületű papírra is gyakran nyomtattak egy kiadásból néhány, vagy csupán egyetlen példányt. Ilyenkor többnyire más a margók aránya és a kötés is. Mindez alkalmas a megkülönböztetésre, ezért jelezzük.

(5) *A nyomtatott példány papírjának mérete (réta lakja)*

A könyvnyomtatás első századaiban a nyomdászok és kiadók gyakran folytatták a kéziratos kor szokásait. Pl. azt, hogy a magyarázatokat, hivatkozásokat és jegyzeteket az alapszöveg köré nyomtatták. A tanuló ifjúság számára, tudósok kéziratos megjegyzései céljára, de (fényűző) ajándékként, luxuskiadványként egyaránt készültek nagyobb formátumú papírra nyomott szövegkiadványok, pl. 4° formátumúra 8° formátumú szedéstükörrel. Későbbi javított és bővített kiadás számára is nyomtathattak aránytalanul széles margóval, nagyalakú papirosra a műből néhány példányt. (Ez a szokás még a múlt században is föl-fölbukkant, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály fűvész-könyvéből is készült ilyen példány.

Jelezzük tehát, ha a szedéstükör és a papíralak nem arányos. Ha azonban a nyomtatott lapot fölragasztották nagy alakú papírra, akkor ezt a megerősítésnél jelezzük, valamint a közbekötött (nagyobb) leveleket is.

(6) *A nyomtatott példány megerősítése*

A használat érdekében, vagy javítás során szükséges lehet a nyomtatás papírjának egy vagy többretegű megerősítésére.

Gyakori az egyleveles rölapok és térképek vászonnal bevonása, kartonlemezre ragasztása (kasírozás). Régi könyvkötők is sokszor megerősítettek a sérült levelek, táblák hátát, az elrongyollott lapszéleket. Igényes javítás (restaurálás) a leveleket gyakran kiegészíti; megerősíti (laminálja, japán rizspapír és műanyagfólia ráolvasztásával).

Közbekötött levelekkel, ívekkel (átlóve) szintén forgalmaz sok nyomda – főként oktatási segédkönyveket, vagy levelenként nagyobb papírra ragasztva, jegyzetelési célra.

(7) *A nyomtatott példány tévesztett sorrendje*

Ha a nyomtatvány levelei, ívei, ábrái nem hiánytalanul növekvő sorrendben következnek, leírjuk a hibát.

A tévedést elkövethette a nyomda, ennek oka a hibás kilövés, nincs összhangban a hajtogatás és a tördelés. De lehet, hogy a bekötés, vagy átkötés alkalmával cseréltek el táblát, lappárt, leveleket vagy íveket.

(8) *A nyomtatott szöveg csonkasága vagy hiányai*

Elsoroljuk, ha a példánynak hiányzik egy vagy több levele, melléklete, egyéb tartozéka. Leggyakoribb az első és utolsó ív, a címlap, korrigenda, rézmetszetes díszcímlap, ábrák vagy térkép kihullása a sérült kötésből, vagy kimetszése.

Elsoroljuk azokat a leveleket, táblákat, amelyeknek nem teljes a szövege, és szükség szerint megnevezük, hogy néhány szó (egy sornál kevesebb), vagy több sornyi hiányzik, illetve olvashatatlan. A csonkaságot körülvágás, rovarrágás, égés, penész vagy hasonló károsodás okozza.

(9) *A nyomtatott példány többletei*

Azokat a nyomtatott többleteket nevezük meg, amelyek nem minden példányban szerves alkotórészei a mű nyomtatott szövegének.

Az alkalmiságát (időszerűségét) vesztett, vagy hibás nyomtatványt a nyomdász átragasztással forgalmazhatóvá tette, leggyakoribb elől a ragasztás, az első teljes fejezetig. Az évszámot, az ajánlott nevét, fejezetcímet, szövegrészeket, ábrát fedő nyomtatott lap (Deckblatt) alatt lehetőleg földerítjük az eredeti szöveget. Mindenkor megnevezük az utólag készült félívet, egylevelesként nyomtatott címlapot, stb.

Önálló bibliográfiai egység, colligatum külön tétele viszont minden más többlet. Pl. a tulajdonos, vagy éppen a szerző, mellékelhette az értekezés

nyilvános vitájával kapcsolatos hirdetés, avatási meghívó, stb. szövegét tartalmazó egyleveles nyomtatványt: vagy választhatott díszítés és illusztrációul önállóan megjelent nyomtatványokból származó részleteket, kivágásokat (emlékmát, szentképet, térképet, stb.).

A példány kézírásos többleteit a (14) és (15) pontnál jelezzük.

(10) *A nyomtatott példány vagy kötet tulajdonjegye*

A sokszorosító eljárással készült exlibris többnyire fa- vagy rézmetszet és szedett szöveg, illetve mindezek együtt. Az elülső kötéstábla belsejére, ritkábban a címlapra vagy a könyv belsejébe ragasztották. Leírjuk a tulajdonos személy vagy intézmény nevét, a képes ábrázolat vagy címer tárgyát, a szedett szöveg terjedelmét (ha van), a metsző, a rajzoló és a nyomda nevét, illetve a nyomtatott felület – vagy a lap felületének méretét milliméterben mérve.

Ha rézmetszetű az exlibris, soha nem az ábra, hanem a lenyomaton megállapítható fémlap felületének méretét írjuk le. Mindkét művész nevét közöljük, ha megállapítható, hogy más a rajzoló és a metsző.

Csak egyszer írjuk le a tulajdonjegyet akkor is, ha több egybekötött mű mindegyikén megtalálható. (A többiről az első előfordulásra utalunk, mint általában az ismétlődéseknél.)

(11) *A nyomtatott példány más művekkel egybekötése*

Egynél több önálló bibliográfiai egységből alkotott gyűjtőkötet (colligatum, Sammelband) 1601 előtt nyomtatott tagjait írjuk le részletesen, az elsőül következő tételnél azonban elsoroljuk a kötetben található későbbi nyomtatványokat is. Az 1601 utáni művek azonban nem kapnak önálló tételszámot, és az utalások közé sem kerülnek be.

Az 1601 előtti művek között minden önálló bibliográfiai egység után az összes, vele egybekötött 1601 előtti művet elsoroljuk tételszámmal, s igen rövid, egy sornyi leírással.

A példány kézi díszítése, és/vagy kézíratos pótlékai

A nyomtatott mű, illetve a gyűjtőkötet kézírásos pótlékait külön csoportban írjuk le, mert ezek nem sokszorosító eljárással készültek, tehát a nyomtatott jellemzőktől megkülönböztetendők, akár a használatban és tartalmilag illeszkedve kerültek a műbe vagy mellé, akár a birtoklásra vonatkozó adatot rögzítenek, vagy az egyedi díszítést alkotják.

Gyűjtőkötetekben, ha nem kizárólag csak egyik műre vonatkoznak, csak egy helyen, az első besorolt bibliográfiai egységnél írjuk le az összes egybekötött műre egyformán vonatkozó kézi díszítés vagy pótlás adatait, az összes többről erre az elsőre utalunk.

(12) *Kézifestés és díszítés*

Az olvashatóságot is szolgálta, ha az összefüggő szakaszok elkülönítésével, és a kezdőbetűk hangsúlyozásával tagolta a könyvet díszítő kézifestés. Ha tartalmilag összefüggő ábrát alkotott, méginkább növelte a könyv értékét a dísz. Ezért megokolt lehet, hogy a díszítés korát és alkotóját is megnevezzük, ha megállapítható. Szükség szerint a díszes kezdőbetűk helyét, a lapszélre kiterjedő ábrázolatokat (litterae initiales, aranyozással, miniatúrákkal) felsoroljuk. Elsoroljuk az utólag kifestett fametszeteket, az önálló, lapszéli és szövegek közti ábrákat (esetleg utólag beragasztott lapon).

(13) *A példány tulajdonosai*

Betűről betűre közöljük a mű, vagy a kötet megszerzésére, birtoklására, használatára vonatkozó kézírásos bejegyzéseket, ha három gépelt sornál nem hosszabbak; ha hosszabbak, értelemszerűen rövidítve. Többször megismétlődő könyvtári, vagy más bejegyzés először idézhető teljes terjedelmében, minden későbbi alkalommal az elsőre utalással.

Rövidítéskor sem hagyjuk el a vásárlás vagy ajándékozás helyét, idejét, és az árat vagy becsült értéket. Ahol a megszerzés hiányzik, legalább a századot megállapítjuk []-ben. A helyesírást nem változtatjuk meg, de a régi betűformákat gépírásban mellőzzük. Zárójelben megnevezzük a bejegyzés kötetbeli helyét (címlap, előzék, kötéstábla, pagina/folio).

(14) *A mű tartalmával összefüggő kézírásos jegyzetek, pótlékok*

A mű egészével, vagy valamelyik részletével összefüggő kézírásos pótlék korát, terjedelmét, jellegét, szerzőjét, helyét és nyelvét megadjuk. Az összefüggés azt jelenti, hogy a kézíratos adalék kiegészíti a művel, vagy a szerzővel kapcsolatos ismereteinket, javított vagy bővített változatot ad, vagy cáfolatra törekszik.

Ha a kézíratos részből nem időzíthető, a keletkezés korát megállapítjuk az írás jellegéből, legalább századra.

Közöljük, ha a mű írója, vagy megállapítható tulajdonosa írta a jegyzetet pótlást. Ha több személy jegyzetei találhatóak a nyomtatványban, megállapítjuk, hogy hány kéz írása.

A pótlék jellege lehet kézíratos ajánlás (dedicatio), tartalmazhat pl. vitatételeket (disputa), utalásokat, kivonatokat, a tárgykör szakkönyveiből va-

ló idézeteket, javíthat hibás értelmezést, megmagyarázhat vagy értelmezhet valamit (commentar et correctio), vagy egyéb módon kapcsolódik a műhöz. A független pótlékokat a következő (15) pontnál írjuk le.

A nyomtatott mű papírjára írott, és a pótlapokon, a kötet egyéb tartozékain található kézírásos jegyzetek összesített terjedelmét közöljük. A bejegyzések terjedelme lehet egy, néhány, számos, laponkénti, stb. Közöljük, ha a jegyzet rövid (öt szónál nem több, tehát pár szavas), vagy hosszabb (ha több tizenöt kézírásos sornál); a jelöletlenek terjedelme e két határ között van.

Közöljük a bejegyzés helyét, ha szükséges, tehát ha a sorok között (interlinearia), a lapszéleken (marginalia), vagy közbekötött leveleken (folia addenda) találhatók.

A jegyzet nyelvét akkor közöljük, ha eltérő a nyomtatott műétől (pl. német nyelvű nyomtatvány angol nyelvű széljegyzetei) – a magyar nyelvű értelmezésekre különös gonddal figyelünk.

(15) *A mű tartalmától független pótlékok*

A nyomtatott mű papírjára írott jegyzetek tartalmát vagy műfaját, korát, terjedelmét, szerzőjét, lelőhelyét és nyelvét közöljük, mint az előző pontnál.

Leggyakoribb az ima, ének, orvosság másolata, nevezetes történelmi esemény, meteorológiai jelenség, családi életre vonatkozó adalék följegyzése.

Önálló kéziratként, mint a gyűjtőkötet (colligatum) egyik tagja, a (12) pontnál írandó le minden pótlék, amely a nyomtatott műtől tartalmilag független, és nem is a mű papírján olvasható.

A nyomtatásban ismeretes művek kézíratos változataira figyelve, lehetőleg közöljük az önálló kéziratok kiadatlan voltát, vagy a megjelenést tartalmazó bibliográfiai adatokat.

A nyomtatott példány kötésének jellemzői

Kötéskatalógust, szakmailag részletes leírást nem tartalmazhat a katalógusunk, csupán a kötet birtoklásával kapcsolatos adatot, és a mesterségbeli megoldás summás megjelölését vállalhatjuk. Ez is előkészítési viszont a részletes föltárást. Nem csak a rendkívüli értékű és díszítésű, hanem az értéktelen és kései kötések is megnevezzük, a művelődéstörténetnek, és különösen az iskolázással kapcsolatos könyvtártörténetnek ezek is jellemző adalékai.

Legfeljebb két-három sornyi leírásunk adatait éppúgy el kell különítenünk, mint az előzőket.

(16) *A példány kötésének kora*

Idézzük a kötetésre utaló feljegyzést vagy utasítást, vagy megbecsüljük legalább a századot, a jellegtelen munkánál is.

Az átalakítás (újrakötés) adatai a (24), a díszítő cím vagy címer a (19) pontnál következik, ha a mesterjegyet és évszámot tartalmazza is, a kötéssel nem mindenkor egyidős supralibros pedig a (20) pontnál.

(17) *A példány kötéstáblái*

Közöljük, ha fatáblás a kötés, de csak akkor közöljük a papírtáblásat, ha megállapítható, hogy kéziratos vagy nyomtatott munka leveleiből van összeragasztva.

(18) *A példány kötésének anyaga*

Hártya (pergamen), bőr, textil (bársony, selyem, vászon), papír, ritkán fém lehet, vagy többféle borítóanyag együtt (félpergamen, félbőr, félvászon, fémkeretes bársony, stb.).

A részletesebb leírást mellőznünk kell (pl. többszínűség).

(19) *A példány kötésének díszítése*

A vaknyomás a leggyakoribb díszítési mód, egyéb technikákkal is vegyítve (aranyozás, márványozás, festés, pontozás, stb.), de természetesen nem lehet említetlenül hagyni a rendkívüli becsű ötvösművészeti alkotásokat, csont/fa/bőrfaragványokat, rátétes, intarziás, ékköves, gyönggyel vagy nemesfémekkel díszített munkákat. Alkalmadtán megokolt lehet a kötés betűdíszének közlése (ha nem supralibros), vagy a két táblán alkalmazott technika gyökeres eltérése.

Ha megállapítható, a könyvkötő nevét, vagy a lemez és görgető keletkezésének adatait közöljük. A díszítéshez használt szerszámok mintázatát, és a díszítés szerkezetét azonban mellőznünk kell. Koronként és műhelyenként ez egyrészt kialakult és bonyolult, másrészt a hazai kötések és műhelyek feldolgozottsága még hiányos. Csupán leírásból nem is lehetne ráismerni számos kötésre, a kötések képét, és a bélyegző, görgetőminták képének közlését pedig nem remélhetjük.

A bordák, bordaközök, címkék, metszés, kapocs, szalag adatait hasonlóképpen csak különleges kötéseknel közöljük.

(20) *Supralibros (superexlibris)*

A tulajdonost jelölő név, gyakrabban monogram, vagy címer, évszám adatát közöljük. Az alkalmazott technikát nem.

(21) *A példány előzéke*

Ha papír vagy hártakéziratból, nyomtatványból való, és nem üres vagy színezett papír, közöljük.

(22) *A példány metszése*

Akkor közöljük csak, ha a tulajdonos nevét, vagy a műre vonatkozó, és máshol nem található adatot tartalmaz. Az alkalmazott technikát nem említjük.

(23) *A kötés kapcsai, kötőszalagjai stb.*

Különleges kötéseknel említjük a korábban meg nem nevezett részleteket is.

(24) *A példány kötésének állapota*

A hiányokat, károsodás mértékét, restaurálást, átalakítást közöljük, tekintettel az eredeti vagy egykorú részletekre, és a másodlagosan átalakított kötésekre. Itt is a lehető legrövidebb említésre kell szorítkoznunk.

(25) *A példány mai raktári jelzete*

Másodrangú adat az intézmény érdekeltségi körén túl, bár a kutatónak sokszor hasznos. A feldolgozás során, a főntebb részletezett beosztású cédulán ez az első elem – így könnyebb a példányok kikeresése.

A végleges besoroláskor itt még történelmileg kialakult, korábbi raktári jelzetet is közlünk helyenként, mert az 1862 óta használatos raktári jelzetek sokfelé olvashatók a szakirodalomban, és a visszakeresésben vagy azonosításban nélkülözhetetlenek lehetnek.

Olyan helyi összefüggést érint egyúttal a leíró katalógus utolsó eleme, amelyről külön is számot kell adnom még alább. Néhány válogatott adalékkal is szemléltetem az összefüggéseket, amelyek tipikusak helyileg, és alkalmasak lehetnek a könyvtár történetében hiányzó források pótlékaul. Itt tehát a feldolgozás részleteit lezárom, és az eddigi eredmények néhány sajátos területét vázolólok.

**A Debreceni Református Kollégium könyvtárának története
és a bejegyzések gyűjtése**

Herepei János Adattára már megmutatta, hogy mennyire hasznos a művelődéstörténet különféle ágai számára a régi könyvtári kötetek címlevelén, elő-

zékén lapszélein, toldalékain olvasható nevek, évszámok értő összegyűjtése, ha az összefüggések feldolgozásával sem maradunk adósok. Az Adattár használói azonban azt is tudják, hogy következtetéseiben, némelykor az adatközléseiben is akad helyesbítésre érett és továbbkutatásra érdemes bőséggel, mert a mégoly kiváló kutató sem mindenkor gondolhat a sokoldalú elemezésre s a felfogásától eltérő szempontokra, körülményekre, s azokra a láthatatlan kötöttségekre, amelyek a felhasznált adat értelmezését el kellene hogy döntsék.

A téves közlés vagy következtetés abból is adódhat, hogy az eredeti háttér feltárhatatlan, a megsemmisült adatok folytán a kutató ezért akaratlanul is a tanulmányai révén elért egyéb következtetéseit vetíti az ismeretlen és feldolgozatlan részre.

Van-e régi (szak)leltár?

A Debreceni Református Kollégium könyvtárának kezeléséről, irányításáról, állományáról, semmiféle közvetlen használatra alkalmas dokumentum nem ismeretes az 1706 előtti időből, sem helyrajzi leltár, sem katalógus, sem szakrendi mutató, sőt, még a könyvtári törvények is hiányoznak. A bejegyzések tanulságainak óvatos összegzése (kénytelen-kelletlen) ennek a hiánynak a pótlására hivatott.

A legkorábbi adalékok

Kecskeméti M. Mátéről úgy tudjuk, hogy Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre után ő volt az egyik legkorábbi peregrinus, aki angol földre is eljutott. Nem bukkant föl eddig angol könyveiből, de több is van a fóliánsok között ilyen jegyzettel: „Ex libris Matthaei keczkemethi” – alább pedig a könyvtári bekebelezés: „Liber Scholae Debrecinae”. Ez pedig 1631-ben történt, mikor a diákság közkönyvtárának juttatta a debreceni tanács a testvéreknél lefoglalt könyveket. Ennek a talán 100–150 kötetes könyvtárnak a máig megőrződött darabjai bizonyítják, hogy az állomány nagymérvű cserélődése dacára is maradtak kötetek a 17. század első feléből, sőt korábbi időből is (viszont, a legkorábbiakat az 1564-ben pusztító tűzvész valószínűleg teljesen megemésztette).

Eleinte keltezéssel nagyon ritkán iktatták az állományba az újonnan szerzett könyveket. A legkorábbi, amelyen dátumot találunk, mostani ismereteim szerint Tornóci Mihály hagyatékából való, s ezt olvashatjuk a címlevelein: „Liber Scholae Debr. Legatus a R. V. Michaelae Tornócj A. 1628”. A tiszteletes férfit (reverendus vir) módjára gyarapították a hálás szívű diákok a diákköztársaság gyűjteményét. De ezen a köteten még az a szokás is meg van örökítve, ami szintén nem volt ritka, hogy közösen vásároltak könyveket; ti. M S T 1624 tulajdonjegy, és „M. S. T. cum Varadj” jegyzés is található a táblán és a címlapon. Az előbbi adat kétségtelenné és könnyűvé teszi a feloldást, amit máskor aprólékos kutatás után sem remélhetünk.

Vásárlás

Kezdetől fogva gyarapodott azonban a gyűjtemény vásárlással is, ennyiben igazat adhatunk Varga Zsigmondnak, aki kételkedett a közvélemény (és az idegenforgalom túlzó) meggyőződésében, hogy a könyvtartó ház korai értékei ajándékozásból gyűltek volna össze. A legkorábbi vásárlások közül való, amelyek keltét jelenleg pontosan ismerem, az a kötet, amely egy bizonyos Bátori Mátyástól való, és közköltésen vették 1626-ban: „Liber Scholae Debrecinae. Emptus a Matthia Bathorino in rationem Communitatis A^o 1626”. E kötet már a 16. században is egy magyar diáké volt, aztán az 1600-as években ismét kikerült a kollégiumból, végül nyilvános árverésen vásárolta meg ismét a 18. században az akkori könyvtáros, de a maga számára, mert csak a múlt században került vissza a gyűjteménybe, bizonyonnyal Literati halála után, ki ezt írta a címlapra: „Josephi Literati. Debr. A^o 1774. in Auct. Publ. D.” Sok hasonlóan elajándékozott és eladott diplomakötet tartalmazhatott hasonló becsű bejegyzéseket.

Azt is megtudhatjuk egy másik vásárlás révén, hogy a diáktestület rangidőse (senior) és ellenjegyzője (contrascriba) – aki egyúttal a bibliothecarius tisztségét viselte – ketten voltak az állomány gyarapításának intézői: „Liber Scholae Debrecinae Comparatus ex bono Communi cura officialium Senioris Pauli Bogaczi Cont: Lucae N. Veszpremi A. 1640”. E jegyzet elárulja két tisztségviselő nevét, akik az iskolatörténeti munkákban ismeretlenek; egyúttal azt vélhetjük, hogy már előbb is, nem csak a Martonfalvi Tóth György és Komáromi Csipkés György átszervezése után, úgy intézte a coetusbeli ügyeket e két diákvezető, ahogyan a későbbi időből dokumentálhatjuk. Tehát az lehetett az általános, hogy a pénzügyi ellenőrzés és a diákbizottsági jegyző tisztségét meg a könyvtárosságot viselő diákot választották meg újabb vezetőnek, mikor az előd, egy-két esztendei hivataloskodás után, külföldi tanulmányútjára indult.

Hagyatékok

A nagyobb könyvgyűjteményt hagyatékozók között *Krizbai Farkas* György tanár és udvari lelkészé volt az, amelyet 1675-ben bekebelezhetett a Coetus. Raktári jelzet és keltezés nélkül írta rá a címlevél tetejére a bibliothecarius et contrascriba, hogy legatur (sc. testamentaliter) a G. Krizbai. A segédkönyvtári kisdíák írta a címlevél aljára, vagy az elülső kötéstábla belsejére a jelzetet. Egy-két kötet azért keltezve van, s így a többi, keltezetlensége kiegészül.

Komáromi Csipkés György már életében ajándékozott a diákságnak könyveket, a maga munkáiból többön található maga kezével beírott jegyzése. (Munkáiból viszont jónéhány hiányzik, vagy későbbi példány van meg, ez szintén az állomány cserélődését mutatja.) Bizonyonnyal végakarata szerint, de

csak évekkel a halála után jutott könyvtára több megmaradt kötete a kollégiumba. Helyesbítenem kell azt az állítást, amely többek között Bán Imre monográfiájában olvasható, hogy a Magyar encyclopaedia egyik példánya, feltehetően a szerzője ajándékképpen, Komáromi Csipkésé volt egykor. Ezt a példányt egy Komáromi Gergely nevű könyvtáros diák birtokolta és ajándékozta a 18. században.

Komáromi Csipkésnek a fia volt az, aki a tékának negyven darab héber Bibliát vásároltatott a tanáccsal, ő volt az a *generosus dominus*, aki atyja könyveit is oda juttatta, ezt a tituluson kívül mutatja az is, hogy nem *ex legatione*, hanem *ex donatione* a bejegyzés kezdete a könyveken. A bejegyző diák pedig egyúttal az ékesszólás köztanítója volt, akinek a nevét a könyvtártörténet szintén nem tartotta eddig számon, így írta a kötetekre: „*Ex oblatione Gen. D. Geor. Cs. Komáromi consignavit Usum Schol. Debr. Steph. N. Nánási p.t. Coll. Biblioth. et Eloquentiae praeceptor. Ao. 1689. die 29. Septem. Th. L. O. 3. Lib. 9.*”

A szentírásmagyarázó tudós tanár és tiszteletes városi prédikátor birtokából még egyéb úton is jutott könyv a diákságnak. Kassai iskolaigazgató korában vásárolta a Horatius és Sallustius egybekötött munkáit, s apró gyöngybetűkkel ráírta a címlevélre: „*Ex libris Georg. C. Comaromi, ab Ao 1650. die 18. Martii. Emptus Cassoviae cum Salustio*”. Később, az 1700-as években „*Stephanus Fekete Jure possidet hunc librum*” nem tudni, kitől jutott hozzá. Végül Paksi András akkori könyvtáros vásárolta meg a kötetet, és maga kezével ráírta: „*Liber I. Collegii Riformati Debrecinensi proprio Bibliothecae aere paratus*” 770 p. And. K. Paksi Biblioth. Ordin. mpr.”

Az eddig ismeretlen diáktisztviselők neve is némi adalék az iskolatörténet dokumentálatlan területein, de a könyvek használata is külön tanulmányokat igényelne. Például Szenci Molnár barátja, Keckermann általánosan használt tankönyvének címlapján a lehúzgált nevek és kölcsönzők sorában kibetűzhető a legkorábbi tulajdonos: „*Mich. B. Szenczj. Ao 1623 12 7br Stylo V*”, majd rájegyezte a leltározó könyvtáros, hogy Buda felszabadítása évében jutott a kollégium birtokába: „*Liber Scholae Debr. 1709 Buda eliberatus...*” – azaz, gyarapodott a földült könyvtár a szabadságharc idején is, mikor többször menekült a diákság, és a megmaradt könyveket csupán 1713-ban tudták ismét helyrerendezni.

A belső könyvtári rend

Kérdéses mindmáig, szabad-e az 1600-as évek könyvtári jellemzőinek körvonalazására a későbbi idők dokumentálható megoldását alkalmaznunk? Nem tévedés-e helyrajzi jegyzékeket feltételeznünk 1706 előtt? – Feleletül *keltezett* tékajelzeteket szükség számbavennünk, főként olyankor, ha a raktári jel-

zetet is maga a tulajdonjogot beíró könyvtáros vonásaival olvashatjuk. Olyan-
kor is írhatták ekként, mikor az átadás-átvétel történt a korábbi könyvtáros
eltávozása miatt. Így írta át Bánfihunyadi Ferenc könyvtáros, majd ismeret-
len okból a senior, aki egyúttal teológiai előadó is volt, újólág az egyik köte-
tet: „Liber Scholae Debrecinae et receptus in numerum librorū Coetus Amp.
Francisco Banfi-Hunyadi p. t. Sch. Thecario 1680 ipsis calendis Junij”; –
„Anno 1683 P. Sz. sen. Sch. Ill. C. P. R. Th.”. Ugyanennek a kötetnek a hát-
só őrlapján még másik két könyvtáros jegyzékbeírása is keltezett: „Liber
Scholae Debrecinae. Anno 1686. 21. Maj. Th. II. O. 2. lib. 12.” – „Liber
Scholae Debrecinae 1695, 10. Maji. Th. II. O. 2. lib. 12. S. G.” Az ilyen
bejegyzésekből az következik, hogy maradhatott *változatlan* a raktári jelzet,
a könyv helye, akár évtizedekig, mert csak a teljes átrendezés idején került új
helyre a könyvek kisebb-nagyobb része. De egyúttal az is következik, hogy
már a 17. században *ugyanazok* a tékajelzetek voltak használatosak, amelyek
az 1738. évi gyökeres átrendezésig megmaradtak, majd a 18. század során
többször változtak. Még ugyanebben a kötetben magyar jegyzeteket is talál-
unk, Mezőlaki Miklós kezétől, aki egy birodalmi tallérért vette 1622-ben, a-
mint az „Anno 1622 Liber hic Const. tal. 1. Francofurti ad Oderam fluv. Ni-
colaus Mezőlakj” beírás, és a N M 1622 supralibros mutatja. A cantharis voli-
tans mellé a lapszélre ezt a jelentést írta: „Fan termo fenyves bogar”. Foglal-
kozott a többnejűség kérdésével, és ezt is odaírta a monogamia mellé: „Egy
feleseget venni”, – míg a polygamia, quae sit, successive est licita Christianis
kérdéshez pedig: „Egy felesegh vthan megh venni szabad de sokat egyszers-
mind tartani pogany modra nem szabad”. A török hódoltság erkölcei miatt
ez időszzerű volt akkor.

Hasonló adalékok értelmezéséből azt fogalmazhatjuk meg tehát, hogy
*ugyanolyan alfanumerikus jelzetelés volt használatban a 17. század folyamán
is, amelyet az 1706. és 1714. évi jegyzékben találunk*. E két jegyzék viszont
nem ugyanazt a megoldást alkalmazta. Arab számozást használ az egyik,
nagybetűket a másik a tékák jelölésére. Az eddig előkerült kötetekből csak
véletlen átfedést sikerült igazolnom, s ezért nem teljes átrendezés, hanem va-
lószerűleg az a különbözés oka, hogy nem ugyanazt az állományt tartalmaz-
zák. A voltaképpen Bibliotheca mellett más helyiségben, amilyen volt a Do-
mus Coetus közös helyisége, vagy 1660 után az Auditorium Maximum, szin-
tén volt könyvtárrész. Ezért jelzetelték másként az állomány egyik részét.
Abban az időben már a háromszáz kötetes könyvállomány is tekintélyes volt,
viszont, ha a feltevést és az eddigi ellentmondásos tényeket a jelzett módon
sikerül összeegyeztetnem a későbbi adalékokkal, a könyvek mennyiségét
többre tarthatjuk, és úgy fogalmazhatunk óvatosan is, hogy az oktatást két-
ezer kötetnél is nagyobb könyvtár segítette. Természetesen, a könyvtár funk-

ciójának teljesítéséhez tartozott, hogy állandóan voltak sokpéldányos, cserélődő tankönyvek, 20, 50 vagy száz példányban is.

Az 1700-as években több jelentős átalakulás történt a könyvtár életében. Az első fontos fordulat Jáнки Péter munkálkodása volt 1737–1738-ban. Az ő teljesítménye szemlélteti, hogy maga erejéből, itthon, mennyire juthatott el a könyvtár kezelésében a rátermett, gondos egyéniség.

Jáнки Péter munkálkodása kezdetén a Guthi András külföldet járt lelkes könyvtárának lajstromozásával egyidejűleg némelyik kötetre maga írta rá a jelzetet is, akár elődei. De az egész gyarapítás átmásolását, és a tékajelzettek rároгатását a többi könyvre, ő is a mellé beosztott diákírnokra hagyta. Van azonban olyan egyedülálló szokása, amelyet csak elszórtan találunk korábban (jelenlegi ismereteim szerint legelőször 1716-ban), ti. a jegyzékekben a könyvek állapotát is rögzíti.

Az átköttetés veszteségei

A rongált könyvek újraköttetését szintén Jáнки idejétől találjuk gyakrabban. Ez viszont a korábbi kötéstáblák és könyvtártörténeti bejegyzések pusztulásával járt. A táblákban megőrződött nyomtatványok és kéziratok is odavesztek. Nyereség viszont a följegyzés a diákság és a jóltevők gondoskodásáról. Furó Mihály gondos könyvtáros volt, a rég tulajdonban volt könyvekre is újra beírta a tulajdonjogot, elkészítette a gyűjtőkötetek katalógusát (amelynek azonban csak töredéke maradt meg), példásan följegyezte azt is, hogy a nemeslelkű tisztos debreceni polgár, Szőke Ferenc, önszántából és saját költségén újraköttetett egy könyvet 1766-ban, biztosan kölcsönözte, és megjavítva adta vissza.

Nem csak ajándékoztak, hanem köttettek is a diáktisztségek viselői, mint 1772-ben Váradi Ferenc, ami az akkori könyvtáros és kontraskriba hállával fogadott. A collatio keretei között is volt rá példa, hogy összeadták a pénzt, mint a költészeti osztály ama hallgatói, akik a rongyolott Vergiliust díszes, új köntőssel ékesítették. Közben odaveszett az 1588-tól Wittenbergben diákoskodott Szikszai György könyvének eredeti táblája, s a címlevelen egész névsort olvashatunk: „Joannes Zelizi, Joannes Asztalos, Georgius Margitai, Stephanus Barta, Franciscus Kováts, Balthasar & Ladislaus Kávási, Adamus Varga, Georgius Szabó, Andreas Vad, Joannes Mata, S. Poesis Cultores novo hoc vestitu lacerum Virgillum ornaverunt. A. O. R. MDCCLXIII. VIII. Kal. Februarij.”

A provenientia összefüggésében az intézmények közötti kapcsolat is érdekes lenne az áttekintésre, mert a korábbi kutatás főként a híres emberek könyvei kategóriára fordított figyelmet. A kollégium befogadta a menekülő testvérintézményeket, ha tehát fölbukkannak sárospataki vagy szatmári

könyvek, magától érthető. Kevésbé tisztázott, hogy a sokféle kalandozó diákoknak milyen kapcsolatai lehettek, ha a győri szemináriumból is kerülhetett ide 17. századi kötet, vagy egy Bártfán vásárolt, az ottani kollégiumba tartozott mű. Máramarossziget Debrecen particulája volt, Lugossy József ottan is tanárkodott, az 1800 után Debrecenbe került köteten az ő vonásait találjuk, „Ez mint látszik a Szigeti Oskolatól kerülhetett ki valaha, mielőtt újabb laistromoztatása lön”. Szigetre is hosszú úton kerülhetett, mert az első tulajdonos (C H T 1543) után több tulajdonos nevét kivágták, csak ennyi maradt: „— — —typograph, 1582”, azaz valamelyik tudós nyomdászé volt, később „Venit in possessione Georgij Batskai Anno 1711”, — aki volt iskolájának ajándékozta: „Grato animo offert Georgius Batskai Librum hunc in gratiam Coetus Szigetiensis. Sub cura Stephani Lakatos”. 1781-ben viszont már Komáromi Józsefé volt, aki több korabeli énekkezdetet belemásolt. Tőle több kötet van a mai debreceni állományban, tehát valószínűleg ő jutott hozzá valamiként Szigeten.

Kassán, a reformátusok viszontagságos sorsú iskolájában tanított Komáromi Csipkés György is, amint fentebb már említett kötetének bejegyzése megmutatta. Már a 17. század közepén, az ő idejében, 1611 tájától ott volt az a kötet, amely az E K V 1596 supralibros tanúsága szerint Ujfalvi Katona Imréé volt, majd a neves. Rákóczi Zsigmond udvarában szolgáló lelkész halála után írták rá: „Scholae Cassov. Helv. Confess.” Vagy a kiűzetés után, 1673-ban, vagy az elmenekített pataki könyvekkel, azaz 1704-ben, kerülhetett Debrecenbe azután a könyv.

Depositorium

Még ebben a vázlatos áttekintésben sem hagyhatom el, hogy jószerivel semmit nem tudunk a depositoriumban cserélődő állományról. Felelősen átvett mindenféle árusítható, bérbeadható, árverezésre szánt hagyatékot, nyomdászoktól és jötevőktől érkező könyveket a senior vagy bibliothecarius. Elszámolt az eladottak árával, gyarapította a közkönyvtárat a szép és hiányzó példányokkal. De nem is sejthetjük, ládákbán, szekrényekben, zárt fülkékben mennyi könyv lappangott. Még Géresi Kálmán könyvtárigazgatása idején is találkozunk a depositorium felírással, értékesebb kötetekre ő maga írta rá, hogy marad (manet), illetve eladható (vendendum). A századfordulón és a világháború után sok értéket elkótyavetyéltek a depositorium százados anyagából haszontalan duplumnak tekintve. Ami még megérte a má, az utóbbi években azok között is találtam Sinai, Récsei János, Kazzay Sámuel, sőt Maróthi György könyvtárából származó köteteket, azaz „duplumokat”.

Ezek közül való az, amelyet Sárpataki Nagy Mihály maga ajándékozott munkái közül, s ezt nem csak ő írta a könyvre, hanem az a kacskaringós írá-

sú diák, akinek kezevonását sok régi könyvön láthatjuk: „Th. II. O. 3. L. 5. Est Liber Amplissimi Coetus Debrecinensis ab Anno Millesimo Sexcentesimo Octuagesimo primo Mensis Augusti die undecimo. Ex donatione Clariss. Domini Authoris Cujus ut fama perennet precatur honesta Cohors Juventutis Debr. Psalm. 23. 1. In Senioratu Samuelis Váradi. Aurea difficili crescit sub pondere palma. Prefer et obdura tibi proderit olim Generalia.”

Ugyancsak a hajdani depotistoriumból maradt meg az a kötet, amely a gályarab Rimaszombati Kies János egyik leszármazottjának ajándéka, aki a Csapó utcában volt leányiskolai igazgató, s tudós könyvekkel megalapozva tanította a hitvallást, amint ebből a szövegből kitűnik: „Reuerendo Domino Mathiae R. Szombati mittit S: V: 1748 dje 7 Januarij descendit ex Academia in thecam Collegii publicam donauit Dnus Matthias Rimaszombati Scholae Puellarum in Vico Csapo Praeceptor industrius factus voti, quod fecerat compos. destinaturum se hunc Librum Collegii usibus se ad eius ductum Catechisationem suam elaborare et absoluere detr. Relatus vero est in seriem Librorum III. Kal. luni MDCCCLII. Bibliothecarius Adamo Balog.”

A könyvtár és az oktatás korábbi rendje még a reformkorban is élt. Marton József német nyelvtanát húsz példányban kapta ajándékba a Kollégium, s egyik példányt éppen a későbbi püspök, Szoboszlai Pap István vette át használatra. aki beleírta: „Cum Magnificus Dominus Ferdinandus Pálffy, 20 Exemplaria Grammaticae huius Germanicae Linguae, I. Collegio nostro dono mitteret: inter aliquos Studiosos et ego hoc Exemplar tamquam Bthecae custos accepit. 1811. Mense Julio Steph. Pap Szoboszlaij. mp.”

Összegezve elmondhatjuk, hogy a bejegyzések részben pótolhatják a forrásokat, és az eddigi találgatások helyett megalapozhatják a tudományosan elfogadható megállapításokat. Az 1600-as évek elejétől a reformkorig meglehetősen állandó vonásokat mutat a könyvtár belélete. Az állandóan mozgásban lévő állománynak csupán kis hányadát tekinthetjük át. Ami a domidoctus szint szolgáltatára köztulajdonban volt, az mindig kiegészült az academici által hozott friss könyvanyaggal. Az oktatás és a könyvtár kapcsolatához át kellene tekintenünk a depositorium és a magánkönyvtárak anyagát is, ha lehetne. A könyvekből gyűjthető kéziratos adalékok beleilleszkednek az iskolarendszer szövevényébe, a protestáns magyarság művelődésébe. Így nem csupán a helyi érdekű kutatást szolgálja, hanem a speciális-generalis áthidalását, ha a kiadási, nyomdatörténeti, bibliográfiai adatok mellett a könyvtár történetére vonatkozó bejegyzések gyűjtésével a 15–16. századi nyomtatványok katalógizálásán túllépve is foglalkozunk.

Tervezett munkánk így kapcsolódik abba a folyamatba, amelyet a Catalogus Incunabulorum Hungariae és a Régi Magyar Nyomtatványok elkezdett.

CSABA FEKETE

A Catalogue of Antiqua Books in the Library of the Reformed College, Debrecen. A preliminary report.

This cataloguing of prints earlier than 1601 had been worked out, after repeated sampling, in joint consultations with the experts of Department to Old Hungarian Books in the National Library. In this study first a definite order of descriptive items are summed up and interpreted. (A) Short title of the work and references. (B) Individual characteristics of the copy (e.g. oversize paper or parchment etc., textual supplements or defects, printed ex libris, colligation etc.) (C) Manuscript additions and hand painted decoration (owners, contently connected additions, comments, marginals; colligated manuscripts with disconnected content). (D) Binding (date, super-exlibris, etc.) (E) Historic location marks (from the 17th & 18th centuries).

A second part in the present study illustrates the usefulness of this planned work in a special field by selected examples. All the books and documents perished in 1564, and also the later lists or catalogues, up to 1706. So our scarce knowledge of the previous centuries should have been based on random notes. Early volumes are signed as Liber Scholae Debrecinae (or Coetus Amplissimi) without date. The first dated volume is from 1626. The collection was in use and possession of the student body, supervised only from the middle of the 18th century by an appointed professor (bibliothecae praefectus), and so even later kept some of the old order of this venerated institution, that means, customs and administration were nearly the same from the beginning of the 17th century up to about 1800, as it is reflected in these examples.

**SZAKIRODALMI INFORMÁCIÓS IGÉNYVIZSGÁLAT
A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEMEN**

A Debreceni Egyetemi Könyvtárban – hazai előzmények nélkül – 1967-ben Csúry István kezdeményezésére létrejött a szakreferensség intézménye. A dolog lényegét a szakreferensekhez intézett levélben a következőkben fogalmazta meg Csúry István:

„a kutató–szakreferens párbeszéd csak úgy jön létre, s akkor lesz erőtlenítő az információs válság leküzdésében, ha a szakreferens is kutató. Nemcsak a fogalom (a szakreferensség) közkeletű tartalmától határoltuk el magunkat, hanem a könyvtárosság új fogalmát és új programját hirdettük meg. ...Amikor tehát azt hirdettük, hogy a kutatás és a könyvtári-információs üzem közt szélesedő szakadéknak csakis emberi áthidalása lehetséges, nem a múltszagú teremkönyvtár nosztalgiája dolgozott bennünk, hanem az a felismerés, hogy a fejlődési spirál mai szintjén a polgári munkamegosztás által száműzött tudós embert s az élő tudományt mint intézményünk örök lényegét kell visszahelyezni a könyvtárba.”¹

A szakreferensi intézmény közel másfél évtizedes működésének jellemzésekor Csúry István megállapította, hogy könyvtárunkban fejlődött és megerősödött a szocialista kollektíva második konszolidációs nemzedéke; új emberek léptek az alapítók helyébe, s ami a hőskorban vívmány volt, később megszokottá vált, „a rendkívüli erőfeszítésre sarkalló kezdés szakaszát az alacsonyabb intenzitású folytatás váltotta fel.”

1980-ban időszerűnek látta – az eredmények és lehetőségek reális mérlegelése alapján – a „szakreferensi új hullám” kezdeményezését. Ez a kezdeményezés, az információs munka megerősítése a Szakreferensi Osztályon, Csúry István szellemi végrendeletének tekinthető.² Külön is hangsúlyozta azt a meggyőződését, hogy „a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára vagy alapjaiban átalakul információs szervvé, vagy önmaga és a könyvtári rendszer kárára visszahull provinciális intézménnyé.”³

Csúry István álláspontját magunkénak érezzük, s szándéka és elvei szerint kívánjuk a ránk váró feladatokat teljesíteni. Köztudomású, hogy a szakreferensek egyik fő feladata kezdettől fogva az információs munka volt, de szervezettebbé és hatékonyabbá tételére csak az 1981-ben induló új tervperiódusban kerülhetett sor. E tervidőszak előkészítő szakaszában az osztálykét fő személyi fejlesztést kapott az információs munka megerősítésére és koor-

dinálására. Ezzel egyidőben a szolgálati ágak sokféleségére tekintettel szükségessé vált két funkcionális hatáskörű vezetői munkatárs megbízása egyrészt a könyvtári alpműveletek, másrészt a szakirodalmi információs munka irányításával.

Az informatika, amely nemrég még a tudomány segédeszköze volt, ma a tudományos, a gazdasági és társadalmi élet fejlődésének egyik legígéretesebb tényezője, ezért az információs feladatok megoldásához az informatika módszereit ismerő, technikájában jártas, idegen nyelveket tudó, jó szakmai felkészültséggel és kutatói gyakorlattal rendelkező munkatársakra van szükség.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár elsősorban a szakreferenseknek ama bizonyos konszolidált nemzedékére, továbbá fejlődő technikai apparátusára s végül az újonnan szervezett szakirodalmi információs szolgálat koordináló tevékenységére alapozza ezt a munkát.

Szakreferensi és bibliográfiai tevékenységünk tartalmát tekintve megállapítható, hogy könyvtárunkban a hagyományos feladatok ellátása során kiépült az információs szolgáltatások széles skálája, így a már megalapozott tevékenység továbbfejlesztése mellett az információs igények számbavétele és felkeltése, a könyvtárunkban található információs-források és külső információközvetítés szervezettebb formájának létrehozása vált elsőrendű feladattá.

Szakirodalmi információs munkánkat az egyetemünkön folyó oktató és tudományos kutatómunka hatékonyabb szolgálata érdekében kívánjuk továbbfejlesztetni. Tevékenységi körünk alakításában, munkánk szervezésénél messzemenően figyelembe vesszük oktatóink és tudományos dolgozóink igényeit, javaslatait, véleményét.

A szakirodalomban való tájékozódási szokások, az információs igények és szükségletek vizsgálata elengedhetetlenül fontos mozzanat információs szolgálatunk továbbfejlesztési tervének és megszervezésének fázisában, mert egyetemünk szervezeti keretében azzal kell számolnunk, hogy a viszonylag kevés számú felhasználó részéről igen széleskörű az irodalomszükséglet és információs igény. Célunk az egyetemen jelentkező igények felmérése, az igények és lehetőségek egyeztetése, a konkrét feladatok meghatározása annak érdekében, hogy ahol szükséges és módunkban áll, a kutatási területek, munkaközösségek és kutatók szakirodalmi információs ellátását szervezettebbé tegyük.

Munkánk első szakaszában egységes kérdőívet szerkesztettünk, amelyben a szakirodalomban való tájékozódási szokásokról, a DEK információs szolgáltatásainak használatáról s végül olyan igényekről kívántunk tájékozódni, amelyekre eddigi gyakorlatunk nem terjedt ki.

A kérdőíveket 1982. jan. 25-én (az I. félévi vizsgaidőszak végén) küldtük el egyetemünk minden oktatójának és tudományos dolgozójának.

Tapasztalataink szerint a téli vizsgaidőszak és az azt követő hetek a legalkalmasabbak bármilyen adatszolgáltatás kérésére, ezért esett a választásunk a január végi–február eleji hetekre. Visszaküldési határidőként február 15-ét jelöltük meg, ilyen módon 3 hetet biztosítottunk a kérdőív kitöltésére. A három hét leteltével felkértük a tanszéki könyvtárosokat, hogy a még vissza nem küldött kérdőívek összegyűjtésében és hozzánk való juttatásában legyenek segítségünkre.

A kérdőívek szétküldését követően naponta többen felkeresték részlegünket (telefonon vagy személyesen), hogy néhány részletkérdést tisztázzunk. A felmerülő kérdések egy része a kérdőív kitöltésére vonatkozott, más része a kérdőív által szolgáltatásaink iránt felkeltett érdeklődésből fakadt, s olykor kívánságok és konkrét javaslatok megfogalmazását eredményezte egy-egy ilyen személyes konzultáció. A kérdőívek összegyűjtését jó egy hónappal a határidő lejárta után sikerült befejezni. A két karra kiküldött 541 kérdőív-ből 259-et kaptunk vissza. Valamennyi visszaküldött kérdőív értékelhető volt. Ilyen módon egyetemünk oktatóinak és tudományos dolgozóinak mintegy felét pontosabban 48%-át vonhattuk be a vizsgálatba.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a kérdőívet kitöltők valamilyen formában érdekeltnek érzik magukat a könyvtár által kezdeményezett felmérésben, hogy szolgáltatásaink és a lehetőségek iránt fokozottabban érdeklődnek, mint azok, akik nem foglalkoztak a kérdőívvel, akkor elfogadhatónak tetszik az is, hogy a vizsgálatunkban önként résztvevők tulajdonképpen spontán hozták létre a felméréshez szükséges reprezentatív csoportot. Az oktatói és kutatói összlétszámhoz mérten a visszaküldési arány jónak minősíthető és a válaszok összesítése megbízható forrásnak tekinthető az alapvető tendenciák kimutatásához. Mivel felmérésünket nem reprezentatív mintavétel alapján, hanem az érdekeltek teljes körére kiterjesztve indítottuk el, bizonyos tanulságokat már az első statisztikai összesítés alapján megfogalmazhatunk.

Összehasonlítva a két karról beérkezett kérdőívek arányát, kitűnik, hogy a Természettudományi Karról a kiküldött kérdőívek 53%-a érkezett vissza (köztük 16 tanszékvezetőtől, a Természettudományi Kar tanszékvezetőinek 66%-tól), a Bölcsészkarról viszont csak a kiküldött kérdőívek 45%-át kaptuk vissza, s abban mindössze 10 tanszékvezető kérdőíve volt, azaz a bölcsészkar tanszékvezetőinek csak 38%-a küldte vissza az íveket. A felmérésben résztvevők arányát tekintve megállapítható, hogy a természettudományosok részéről általában, a vezető beosztásúak részéről pedig különösen nagyobb volt az érdeklődés a szakirodalmi információs lehetőségek iránt, mint a bölcsészek részéről. Csábító lehetőségnek kínálkozott, hogy a megker-

dezetek körében egyéb, tudományszociológiai szempontú elemzést is végeztünk. Kísérletképpen megvizsgáltuk az életkor és nemek szerinti megoszlást. Két csoportra, a 40 év alattiak és a 40 év felettiak csoportjára osztottuk azokat, akiknek kérdőíveket küldtünk ki, s a beérkezett kérdőívek összesítésekor megállapítottuk, hogy a Természettudományi Kar fiatalabb oktatóinak és kutatóinak 77%-a küldte vissza a kérdőíveket, az idősebb generációhoz tartozóknak viszont csak 44%-a. Bölcsészkaron szintén magasabb volt a 40 év alatti, fiatalabb korosztály részvétele. Ennek a csoportnak 58%-a élt visszajelzéssel, míg a 40 éven felüli korosztálynál csak 38%-os volt a részvétel.

Mindkét karon lényegesen nagyobb érdeklődés tapasztalható tehát az ún. fiatalabb korosztály részéről. Nem mutatható ki lényeges különbség, illetve figyelemre méltó tendencia a résztvevők nemek szerinti aránya alapján. A Természettudományi Kar 67 női munkatársa közül 39 fő, azaz 58% küldte vissza az íveket, férfiaknál 51%-os volt a részvételi arány. A Bölcsészkarról viszont, ahol valamivel magasabb a női alkalmazottak száma, a 73 oktató és kutató közül csak 29 fő, azaz 39% juttatta vissza az íveket, a 156 férfi munkatárs közül 65 fő, azaz 41%.

Mindkét karról megvizsgáltunk néhány tanszékot olyan szempontból is, hogy van-e összefüggés a tudományos munkában való aktivitás és a szakirodalmi információs szolgáltatások iránti érdeklődés között. Jobb lehetőség híján a felmérésünket megelőző három évben megjelent publikációk számát tekintettük a tudományos aktivitás mércéjének. A megvizsgált 8 tanszék oktatóinak esetében – egy tanszék kivételével – az a trend figyelhető meg, hogy átlag 2-5-ször produktívabb csoportot alkotnak azok az oktatók, akik figyelmet szenteltek a könyvtár információs kérdőívének.⁴

A továbbiakban a kérdőívre adott válaszok összesítése alapján ismertettük szakirodalmi igényvizsgálatunk eredményét. Kérdőívünk első kérdéscsoportja arra vonatkozott, hogy ki milyen módon tájékozódik a szakirodalomban. Az alábbi hat lehetőség közül lehetett megjelölni azokat, amelyek a válaszadó gyakorlatában szokásosak:

1. referáló kiadványok figyelése,
 2. szakfolyóiratok rendszeres áttekintése,
 3. tájékoztató jegyzékek, bibliográfiák használata,
 4. más könyvtárak, információs intézmények szolgáltatásának igénybevétele,
 5. hagyományos könyvtári katalógusok használata,
 6. szaktájékoztatóval (szakreferenssel) történő konzultálás,
- s végül, hetedik lehetőségként kértük, írják meg, ha a fentiekén kívül más módszerrel tájékozódnak a szakirodalomban.

(Az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért a százalékos arányt kerek számokban adjuk meg a továbbiakban.)

A Természettudományi Karról visszaérkezett kérdőívek szerint a válaszadók 76%-a referáló kiadványok alapján, 90%-a szakfolyóiratok rendszeres áttekintésével, 38%-a szakbibliográfiák és tájékoztató jegyzékek segítségével, 36%-a más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevételével, 60%-a könyvtári katalógusokból, 17%-a szaktájékoztatói, szakreferensi segítséggel tájékozódik a szakirodalomban, s mindössze egy százalék jelezte, hogy egyéb módon jut a számára szükséges irodalom adataihoz, s itt hazai és külföldi kollégáktól szerzett értesülésekre hivatkoztak.

Azok közül, akik bejelölték más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevételét, többen az OSZK-t, az Országos Műszaki Könyvtárat, az ATOMKI Könyvtárat, az MTA Könyvtára által közvetített ISI–ASCA témafigyelést említették. Előfordult a felsorolásban az Országgyűlési Könyvtár, az ELTE Könyvtára, a Központi Fizikai Kutatóintézet Könyvtára, az MTA Földrajzi Kutató Intézetének Könyvtára, a Magyar Állami Földtani Intézet és az Országos Meteorológiai Szolgálat Könyvtára, valamint a MAHART Hajózási Szakkönyvtára. A szakirodalomban való tájékozódás módszereit általában kombináltan alkalmazzák. A válaszadók közül mindössze hárman (2%) jelölték meg egyetlen lehetőséget, 53 fő (32%) kétféle módon, 50 fő (30%) három féle módon, további 39 fő (24%) négy, 14 fő (8%) öt s végül 6 személy (4%) hatféle lehetőséget jelölt meg.

Az első kérdéskörre vonatkozóan a bölcsészkarri kérdőívek tanúsága szerint referáló kiadványokat a válaszadók 43%-a jelölte meg tájékozdási forrásként, a folyóiratok rendszeres figyelését 96%, bibliográfiák használatát 78%, más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásait 53%, a hagyományos könyvtári katalógusok használatát 81%, a szakreferensek segítségét 33%, s mindössze 4% tett említést egyéb lehetőségekről, pl.: témavezetőtől, hazai és külföldi kollégáktól kapja szakirodalmi értesüléseit, illetve szakközlemények hivatkozásaiából. Más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevételével kapcsolatban legtöbben az OSZK-t, az MTA Könyvtárat, az ELTE Könyvtárat, a FSZEK-t, az Országgyűlési Könyvtárat, a KSH Könyvtárat, a debreceni Megyei Könyvtárat és a Ref. Kollégium Könyvtárat említették, de szerepel a felsorolásban többek között az Országos Pedagógiai Könyvtár, a Lukács-Archívum, az Országos Oktatástechnikai Központ Médiatára, az MTA Nyelvtudományi és Történettudományi Intézetének Könyvtára, az Állami Gorkij Könyvtár és a Néprajzi Múzeum Könyvtára, valamint külföldi könyvtárak közül a moszkvai Lenin Könyvtár, továbbá a Helsinki és jyvaskyläi egyetemi könyvtárak.

Bölcsészkarri válaszadóink minimum kétféle módszert jelöltek meg szakirodalomban való tájékozdási szokásaik között, de a legtöbben 3–5 féle lehetőséget említettek. Százalékos arány szerint a válaszadók 11%-a két lehető-

séget, 28%-a három lehetőséget, 31%-a négyet, 21%-a öt, 6%-a hat, s végül 2%-a azt jelezte, hogy a felsorolt lehetőségek minden fajtájával élt.

Összevetve a két karról beérkezett adatokat, az első kérdéscsoportra vonatkozóan kitűnik, hogy a szakirodalomban való tájékozódás legfontosabb forrása mindkét karon a szakfolyóiratok rendszeres áttekintése, a természettudományosok 90%-a, a bölcsészek 96%-a hivatkozott erre. Bölcsészeknél második helyen, 81%-os aránnyal a hagyományos könyvtári katalógusok használata szerepel. A természettudományosok esetében második helyen a referáló kiadványok rendszeres figyelése áll, 76%-os aránnyal, ezt követi náluk 60%-os aránnyal a könyvtári katalógusok használata. Bölcsészeknél harmadik helyen szerepel 78%-os arányszámmal a bibliográfiai segédletek használata, s ezt követi más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevétele, majd ötödik helyen a referáló kiadványok használata. A természettudományosoknál negyedik helyen áll a bibliográfiai segédletek használata és ötödik helyen a más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevétele.

Mindkét karon hatodik helyre került a szakreferensi segítség, a bölcsészeknél 33%-os, a természettudományosoknál 17%-os aránnyal, s végül legkisebb arányszámmal a sor végére kerültek a már említett egyéb lehetőségek.

A fenti adatokból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le, s a felhasználók érdekében a következőkre kell különös gondot fordítanunk munkánkban: mivel mindkét karról legtöbben a szakfolyóiratok rendszeres figyelemmel kísérését jelölték meg, mint szakirodalmi tájékozódásuk egyik módszerét, ezért minden módon arra kell törekednünk, hogy a felhasználók számára szükséges folyóiratok zavartalan ellátásáról folyamatosan gondoskodjunk. Ugyanez a helyzet a természettudományos referáló kiadványok esetében is, mert ezek alkotják szakirodalmi tájékozódásuk egyik nélkülözhetetlen forrását. A válaszadók véleménye alapján megállapítható, hogy mindkét karon nagy százalékos arányban tekintik a könyvtári katalógusokat a szakirodalomban való tájékozódás egyik fontos eszközének, s ez a tény a katalógusmunka megerősítését, napra-készen tartását kívánja intézményunktől. Nem mondhatunk le a bölcsészkar oktatók és kutatók számára, s egyúttal a könyvtári tevékenységben is nélkülözhetetlen szakbibliográfiai segédletek beszerzéséről.

Mindezen következtetésekből adódó tennivalóink megvalósításának az utóbbi esztendőik nem kedveztek. Az egyetem külföldi folyóiratvásárlásra fordítható kerete évről-évre csökkent, illetve stagnált. A folyóiratok évi 20–40%-os áremelkedése és a romló gazdasági körülmények újra és újra drasztikus intézkedésekre, ismételt lemondásokra kényszerítették az egyetemet. A nemkívánatos negatív folyamat évek óta tart. Első ízben megszüntettük a párhuzamos rendeléseket, majd le kellett mondani a debreceni tudományos

intézetekkel közösen rendelt drága, de fontos referáló lapokról, 1987-ben azonban már az ún. törzsanyag is érzékeny veszteséget szenvedett, mivel bizonyos szakterületeken az egyetemen jelenleg is kutatott témák nélkülözhetetlen folyóiratairól is le kellett mondani. Jól példázzák ezt a számok, miszerint 1984 óta az akkor járó 1131 folyóiratféleség 1988-ra 941 címre csökkent. A folyóiratok lemondása a könyvtár szakreferens munkatársainak bevonásával történt, s a feladat végrehajtása komoly gondot jelentett. A felmérést követő években csak erősödött az a meggyőződés, hogy nem volna szabad egyetlen folyóiratról sem lemondani, sőt jogos lenne több új folyóiratot megrendelni.

Az a tény, hogy más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak igénybevétele – különösen a természettudományosok esetében – viszonylag szűkörű jelenség, arra figyelmeztet bennünket, hogy meg kell találnunk azokat az eszközöket, és módszereket, amelyekkel az érdekeltek figyelmét felhívhatjuk a számukra hasznos szolgáltatásokra.

Mínőségi előrelépés történt e téren, amikor sikerült a külföldi számítógépes adatbázisokra támaszkodó ún. online információ-szolgáltatás megszervezése az egyetemi könyvtárban. Az egyetemen működő szakemberek információs ellátásában ez a berni Data-Star-hoz, a philadelphiai DIALOG-hoz, a bécsi INIS-hez, az STN International (Karlsruhe), az amerikai SDC-ORBIT nemzetközi információs rendszerekhez való csatlakozást jelentette. Ezek az adatbázisok az egyetem érdeklődési körébe eső szinte valamennyi szakterületet felölelik, így például a Data-Star és az INIS adatbázisai a következő területeken vehetők igénybe információs szolgáltatásra: biológia, kémia, fizika, elektronika, híradástechnika, automatizálás, számítástechnika, nukleáris technika, műszaki tudományok, üzleti információ, vezetés- és szervezéstudomány, elmeoktató, orvosi pszichológia, prognózis-gazdasági adatok, az USA állami kutatási jelentései (ez utóbbi interdiszciplináris). Az adatbázisból lekérdézett témák irodalmát az Egyetemi Könyvtár saját állományából, illetve könyvtárközi kölcsönzéssel tudja biztosítani.

Az online információkereső szolgálat keretében végzett keresések zömével kémiai tárgyak voltak és az egyetem kémiai tanszékeinek kutatási témáihoz kapcsolódtak. Az információk elsősorban az American Chemical Society (CAS) saját adatbázisából származtak, részben az STN International, részben a DIALOG közvetítő központokon keresztül. A CAS online rendszer adatbázisának nyomtatott Chemical Abstracts-je, amely Kémiai Szakkönyvtárunkban megtalálható, igen hatásosan segíti elő a keresés eredményességét.

A szolgáltatás, a külföldi adatbázisokhoz való on-line kapcsolódás sikerének nélkülözhetetlen feltétele a megfelelő könyvtári szakemberek alkalmazása. A számítógéppel való párbeszéd (interaktív kapcsolat) gyakorlati meg-

valósításához nélkülözhetetlen a közvetítő, a terminál használatához a számítógépes rendszerekhez értő, angolul tudó szakember alkalmazása. Intézményünk a fenti feltételeknek megfelelő munkatársat alkalmazott. Az on-line kapcsolódás sikerének további feltételét a könyvtárban tevékenykedő szakreferensek szaktudományi felkészültségében látjuk, akik segítik egy-egy kérdés, a kereső profilok megfogalmazását, a lekérdezés gazdaságos megszervezését.

Az eredményes keresések érdekében szükség volt a végfelhasználó kutatót segítő könyvtáros közvetítők képzésére. A bel- és külföldi tanfolyamokon a résztvevők az on-line keresés alapfogalmain túl a DIALOG, a Data-Star parancsnyelvről, adatbázisairól, ezen belül a Chemical Abstracts, a Predicast adatbázis-család, a Chemical Industry Notes, a MEDLINE és néhány fontosabb adatbázisról tájékoztak. Ismereteket szereztek ezen túlmenően néhány kiemelt műszaki- és természettudományos adatbázisról, mint az INSPEC, COMPENDEX, NTIS, METADEX, SCISEARCH, a mezőgazdasági és élelmiszeripari adatbázisokról, mint a CAB, AGRICOLA, AGRIS és Food Science and Technology Abstracts adatbázisok. A tanfolyamon tájékoztatást kaptak az SDC-ORBIT, az APILIT és APIPAT, a DENWENT, a Pergamon Infoline, a szabadalmi és az IMPADOC adatbázisokról.

Egyetemi oktatóink, hallgatóink, továbbá az Orvostudományi Egyetem, az Agrártudományi Egyetem, az ATOMKI és más partnerintézmények kutatói körében egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott a könyvtár *on-line számítógépes információkereső szolgálata* iránt. 1986-ban 74 témakeresés zajlott le a kémia, fizika, orvos- és agrártudományok körében, valamint néhány társadalomtudományi tárgykörben. A Science Citation Index kényszerű lemondása következtében hivatkozáskutatásra is igénybe vették az on-line szolgáltatást. A leggyakrabban használt adatbázisok: CAS on-line, INIS, METADEX, AGRIS, CAB Abstracts, Embase, SCISEARCH, DIALOG, STN. 1986-ban újabb szolgáltató központokkal sikerült hozzáférést biztosítani, ilyenek a Nemzetközi Atomenergia Ugyenökség adatbázisa (IAEA), a berni Radio Suisse szolgáltatóközpontja, a Data-Star, valamint az amerikai SDC Orbit rendszer.

1987-ben az Egyetemi Könyvtár TAP-34-es terminálján keresztül 22 alkalommal létesítettünk kapcsolatot a *nemzetközi adatbázis szolgáltató központok* valamelyikével és így az *on-line számítógépes információkereső szolgálat* révén 1115 speciális érdekű bibliográfiai tételhez jutottak a szolgálat igénybe vevői. A rendszer megbízhatóságára jellemző, hogy egy esetben sem kellett – akár a könyvtár gépeinek meghibásodása, akár a bécsi kapcsoló-számítógép túlterheltsége, esetleg leállása miatt – a keresést a megbeszélte idő-

pontról elhalasztani, ill. későbbi időpontban folytatni. Az eltelt három év alatt – amióta a szolgáltatás működik – csupán egy technikai probléma merült fel, nevezetesen 1987 elején. Az történt, hogy a gépek hálózati csatlakozóit fogadó 16A terhelhetőségű hosszabbító kapcsolószerkezete elromlott, amiatt azt ki kellett cserélni. Ennek a költsége a TAP–34-es terminál rendszer költségével összehasonlítva: annak egy ezred része. A három éves használat mellett tehát a beszerzett számítógépek tökéletesen beváltak!

A könyvtár számítógépes információszolgáltatását 1987-ben is elsősorban az egyetem oktatói vették igénybe. Néhány alkalommal azonban egyetemen kívüliek is igényelték a számítógépes információkereséssel hozzáférhető adatokat; elsősorban az Orvostudományi Egyetem az, amely már évek óta – egyes oktatói, dolgozói révén – igénybe veszi a szolgáltatást. A keresések téma szerinti megoszlása elég vegyes – a korábbi évekkal ellentétben eltűnt a kémiai jellegű keresések túlsúlya, ami két dologgal magyarázható: egyrészt egy kutatási téma több évre szól, a legtöbbnek az irodalomkeresése pedig már az elmúlt években megtörtént; másrészt néhány oktató, aki rendszeresen használta a számítógépes információszolgáltatást, jelenleg külföldön dolgozik. Megnőtt viszont a hivatkozáskeresések száma – jelenleg nem a Chemical Abstracts adatbázisa, hanem a Science Citation Index számítógépes formája a leghasználtabb adatbázis. Ez utóbbi valószínűleg a nyomtatott index megrendelésének lemondásával áll kapcsolatban, továbbá azzal, hogy a különböző pályázatok elbírálásakor a pályázók tudományos munkáját a publikációkra történt hivatkozások számával kell alátámasztani. Ezen két adatbázis mellett használtuk még a Medline adatbázist orvosi témában, ennek nyomtatott formája az Index Medicus; a Books in Print és British Books in Print számítógépes megfelelőit; az INSPEC és INIS fizikai jellegű adatbázisokat; továbbá néhány olyan társadalomtudományi adatbázist, amelyeknek nincs Debrecenbe járó nyomtatott megfelelője. A társadalomtudományok közül pedagógiai, munkásmozgalom-történeti és szociológiai kereséseket végeztünk. A keresések téma szerinti megoszlását tükrözi a használt adatbázis szolgáltató központok megoszlása is: az elsősorban kémiai profillal rendelkező STN szolgáltató központ helyett szinte egyeduralmukodóvá vált a DIALOG, míg a többi központot szórányosan használtuk (INIS, Data Star, SDC). A DIALOG mellett szól az is, hogy hihetetlen gyorsasággal fejleszti mind a keresést segítő nyelvét, mind pedig a szolgáltatott adatbázisok számát. Nem véletlen, hogy a DIALOG ma a legjobban dokumentált adatbázis, erre jellemző, hogy havonta rendszeresen megjelenő lappal rendelkezik (Chronolog), amely minden változásról naprakészen tudósít (de legalábbis hónapra készen). A DIALOG növekedésére jellemző az is, hogy egy-egy szám rendszerint 4–5 új adatbázis hozzáférhetőségéről tudósít, pedig már így is több száz olyan adat-

bázisa van, amely bejelentkezés után elérhető. A többi szolgáltató központ is próbálja felvenni a versenyt, erre példa az SDC Orbit és a Pergamon Infoline fúziója. Ez számunkra azt az előnyt jelentette, hogy minden további szerződés nélkül felhasználói lehetünk a Pergamon Infoline korábban kizárólagosan szolgáltatott adatbázisainak – az SDC Orbit szolgáltató központon keresztül. Bár a használt adatbázisok árai növekednek – de legalábbis nem csökkennek – a keresések költségeiben ez nem nagyon tükröződött. Ez azzal magyarázható, hogy igazán hosszú – több mint fél óra – keresésre csak ritkán volt szükség, így a növekedés abszolút értékben az egyes kérdéseknél elhanyagolható volt. Átlagosnak mondható a 15–25 \$ közötti összeg, bár ettől mindkét irányban előfordultak eltérések. 50,- Ft/\$ átszámítás mellett egy keresés nettó költsége 750–1250 Ft között mozog, ami a szolgáltatott információkhoz és a szolgáltatás gyorsaságához képest egyáltalán nem magas, különösen intézmények számára, amelyek a kapott információkat akár termelőtevékenységben is hasznosíthatják.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár on-line számítógépes szakirodalmi információkereső szolgáltatásában az 1988-as év leglényegesebb változásait, illetve eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- az előző évekhez képest csökkent az igények száma, összhangban az egyre szűkülő pénzügyi forrásokkal,
- a kereséseket (egy kivételével) leszámoltuk, azaz a keresések költségeit túlnyomórészt a felhasználók fedezték,
- az elvégzett keresések az Egyetemi Könyvtár bevételeit – speciális maradványérdekeltségű tevékenységként – növelték, ebben az évben tehát először fedezte a szolgáltatás a keresések költségeit,
- nyolc előadásból álló féléves tájékoztatót tartottunk a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola könyvtárszakos hallgatói részére,
- több alkalommal tájékoztatót adtunk az Egyetemi Könyvtárba látogató külföldi és hazai vendégek számára.

Visszatérve adatfelmérésünkre, elgondolkoztatónak tartjuk, hogy a szakreferensek tájékoztatói, szakirodalmi információs munkáját, illetve az e téren biztosított lehetőségeket milyen kevesen említették. Anélkül, hogy a következő adatcsoport értékelése elé vágnánk, utalnunk kell arra, hogy a DEK szolgáltatásainak körét tartalmazó felsorolásban a teljesség (és a kontroll-lehetőség) kedvéért feltettük azt a kérdést, hogy ismeri, használja, illetve a jövőben igényli-e a rendszeres vagy alkalmoszerű konzultációt az illetékes szakreferenssel; a természettudományosok részéről a következő válaszadási arányt kaptuk: 15% ismeri, 13% él a lehetőséggel és a jövőben 21% igényli a szakreferensi segítséget. Mint korábban említettük, a természettudományosok 17%-a hivatkozott szakirodalmi tájékoztatói szokásai között szaktájé-

kozzatival, szakreferenssel való konzultációra. Mivel az első körkérdésben nem konkrétan a DEK szakreferenseinek szerepét exponáltuk, hanem annál szélesebb körben való tájékozódás lehetőségét tételteztük fel, így a néhány százalékkal magasabb arányszámban a könyvtárunkon kívül eső szaktájékoztatók igénybevetelét kell látnunk. Hasonlóképpen alakul a helyzet a bölcsészeknél is: informálódási szokásaik között a válaszadók 33%-a hivatkozott szaktájékoztatókkal való konzultálásra, a DEK szakreferenseinek segítségére vonatkozó kérdésünkre pedig 32% adta azt a választ, hogy ismeri a lehetőséget, 31% él is vele, s 47% nyilatkozott úgy, hogy igényli a jövőben. A Szakreferensi Osztály tapasztalata szerint a kérdőívek alapján reális kép tükröződik. A szakreferensek szakirodalmi információs munkájának feladatköre bővült, perspektívája szélesedett az utóbbi időben, az információs szolgálat által nyilvántartásba vett kutatási témák jelentős hányada a szakreferensek gondozásába került. A szaktájékoztatót igénylők egyetemi oktatóink, kutatóink és a hallgatók köréből kerülnek ki, ezért igen fontos tényező ebben a munkában a kölcsönös bizalom és megbecsülésen alapuló jó személyi és kollegiális kapcsolatok kiépítése az egyetemi szakemberek, hallgatók és szakreferenseink között. Megítélésünk szerint kezdi gyümölcsöseit hozni az a vezetői koncepció, amely a szakreferensek elé magas szakmai követelményeket állított. A szakképzettségének és könyvtári hivatásának magasabb szintjén álló szakreferens megbecsült partnere az egyetemi oktatónak és kutatónak, akár könyv- vagy folyóiratbeszerzési kérdésekről, akár szakirodalmi tájékoztatásról vagy egyéb szaktudományi probléma megbeszéléséről, esetleg alkotó együttműködésről van szó.

A szakirodalmi információs szokások összehasonlító vizsgálata során a százalékos arányok együttes hatóereje és a karonkénti helyezési sorszámok alapján kialakult az az abszolút sorrend az egyes módszerek között, amelyeknek figyelembevetelével kell kialakítanunk feladataink fontossági sorrendjét.

E szerint elsősorban a szakfolyóiratok zavartalan ellátásáról kell gondoskodnunk, másodsorban a katalógusmunka megerősítését és naprakészen tartását kell biztosítanunk. Lényegében azonos jelentőséget kell kapjon gyarapító munkánkban a referáló kiadványok és a bibliográfiai segédletek beszerzésére való törekvés. Fokozott figyelmet kell fordítanunk arra, hogy más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásait propagáljuk a felhasználók körében, s végül, de nem utolsó sorban az eddigieknél sokkal hatásosabb módon kell az érdekeltek tudomására hozni a szakreferensi intézményünkben rejlő szakirodalmi tájékoztatói lehetőségeket.

I/a. Táblázat

Milyen módon tájékozik a szakirodalomban?	BTK	TTK
I. Referáló kiadványok rendszeres figyelése	43%	76%
II. Szakfolyóiratok rendszeres áttekintése	96%	90%
III. Tájékoztató jegyzékek, bibliográfiák használata	78%	38%
IV. Más könyvtárak, információs intézmények szolgáltat.	53%	35%
V. Hagyományos könyvtári katalógusok használata	81%	60%
VI. Szaktájékoztatóval való konzultálás	33%	17%
VII. Más módon	4%	1%

I/b. Táblázat

Szakirodalmi tájékozási szokások

BTK

1. Szakfolyóiratok	96%
2. Könyvtári katalógus	81%
3. Bibliográfiák	78%
4. Más könyvtárak	53%
5. Referáló kiadványok	43%
6. Szakreferenssel konzultálás	33%
7. Egyéb	4%

TTK

1. Szakfolyóiratok	90%
2. Referáló kiadványok	76%
3. Könyvtári katalógus	60%
4. Bibliográfiák	38%
5. Más könyvtárak	35%
6. Szakreferenssel konzultálás	17%
7. Egyéb	1%

II. Táblázat

Ismeri-e, használja-e, a jövőben igényelné-e a könyvtár alábbi információs szolgáltatásait?

	BTK Ismerem	TTK	BTK Használok	TTK	BTK A jövőben igényelném	TTK
	%	%	%	%	%	%
I. Új külföldi könyvek a debreceni könyvtárakban	63	57	47	38	76	60
II. A debreceni könyvtárakba járó külföldi folyóiratok jegyzéke	54	61	35	43	64	49
III. A KLTE könyvtárába járó magyar nyelvű folyóiratok jegyzéke	54	35	36	21	46	33
IV. Szakfolyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzékei	21	35	18	27	56	37
V. Külföldi folyóiratok tartalomjegyzék másolatainak szolgáltatása	11	16	8	11	62	40
VI. Kurrens és retrospektív téma-bibliográfiák	9	5	7	4	60	33
VII. Témafigyelés kurrens külföldi folyóiratokból	2	13	1	8	55	48
VIII. Személyre szóló tájékoztatás az új külföldi könyvekről	14	4	11	1	45	42
IX. Tájékoztató nem hagyományos dokumentumokról Pl.: Kémiai disszertációk gyorsindexe Hazai prospektusok gyorsindexe	—	4	—	2	17	25
X. Rendszeres vagy alkalomszerű konzultáció az illetékes szakreferenssel	34	15	33	13	47	21
XI. Az Egyetemi Könyvtár bibliográfiai kiadványai. Pl. Kalauzjellegű bibliográfiák, személyi-helyismereti bibliográfiák, egyetemi bibliográfiák, repertóriumok stb.	49	16	34	7	49	16
XII. Más információs intézmények szolgáltatásainak közvetítése	9	12	7	10	38	27
XIII. Egyéb szolgáltatások Pl. gyorsmásolás, sokszorosítás és egyéb reprográfiai szolgáltatások, könyvkötés	79	84	74	81	79	84
XIV. Könyvforgalmi ügyintézés Pl. könyvtárközi kölcsönzés, külföldi rendelések közvetítése	75	72	75	68	80	33

A következőkben pontrendszer alapján megállapított fontossági sorrendben ismertetjük felmérésünk eredményét. Kimutatásunk azt tükrözi, hogy egyes szolgáltatásaink a 80-as évek első felében milyen népszerűek, milyen mértékben ismerik, használják, illetve igénylik azokat a jövőben. A pontrendszer kialakításához összeadtuk az egyes szolgáltatások „helyezésének” sorszámát mind a két karról, azaz az ismertség, a használat és az igénylés karonkénti helyezésének számát, s ennek alapján a legalacsonyabb pontszámmal jellemezhető (legtöbb helyen első és legnépszerűbb) szolgáltatás került az első helyre, s így tovább az emelkedő pontszám alapján végeztük el a rangsorolást.

III. Táblázat

Szolgáltatásaink „helyezése” a pontrendszer alapján

(XIII.)	1. Egyéb szolgáltatások (gyorsmásolás, sokszorosítás stb.)	8 ponttal
(XIV.)	2. Könyvforgalmi ügyintézés (könyvtárközi kölcsönzés stb.)	10 ponttal
(I.)	3. Új külföldi könyvek a debreceni könyvtárakban (újszerzeményi jegyzék)	20 ponttal
(II.)	4. A debreceni könyvtárakba járó külföldi folyóiratok jegyzéke	23 ponttal
(III.)	5. A DEK-be járó magyar folyóiratok jegyzéke	41 ponttal
(IV.)	6. Szakfolyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzéke	42 ponttal
(V.)	7. Külföldi folyóiratok tartalomjegyzék- másolatainak szolgáltatása	47 ponttal
(X.)	8. Rendszeres vagy alkalmoszerű konzultáció az illetékes szakreferenssel	53 ponttal
(XI.)	9. DEK bibliográfiai kiadványai	54 ponttal
(VII.)	10. Témafigyelés kurrens külföldi folyóiratokból	59 ponttal
(VI.)	11. Kurrens és retrospektív témabibliográfiák	69 ponttal
(VIII.)	12. Személyre szóló tájékoztatás új külf. könyvekről	73 ponttal
(XII.)	13. Más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásainak közvetítése	78 ponttal
(IX.)	14. Tájékoztató nem hagyományos dokumentumokról	81 ponttal

Igények alapján kialakult sorrend szerint, szolgáltatásaink népszerűségi sorrendje. (Római számok a szolgáltatás kódjelei, ld. II. Tábla.)

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

	Szolgáltatás	Ismeri	Használja	Igényli
1.	XIV.	75%	75%	80%
2.	XIII.	79%	74%	79%
3.	I.	63%	47%	76%
4.	II.	54%	35%	64%
5.	V.	11%	8%	62%
6.	VI.	9%	7%	60%
7.	IV.	21%	18%	57%
8.	VII.	2%	1%	55%
9.	XI.	49%	34%	49%
10.	X.	34%	33%	47%
11.	III.	54%	36%	46%
12.	VIII.	14%	11%	34%
13.	XII.	9%	7%	38%
14.	XIV.	—	—	17%

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

	Szolgáltatás	Ismeri	Használja	Igényli
1.	XIII.	84%	84%	84%
2.	XIV.	72%	72%	83%
3.	I.	57%	38%	60%
4.	II.	61%	43%	49%
5.	VII.	13%	8%	48%
6.	VIII.	4%	1%	42%
7.	V.	16%	11%	40%
8.	IV.	35%	27%	37%
9.	VI.	5%	4%	33%
10.	III.	35%	21%	33%
11.	XII.	12%	9%	27%
12.	IX.	4%	2%	25%
13.	X.	15%	13%	21%
14.	XI.	16%	7%	16%

A kérdőívek értékelése során egyértelműen igazolódott, hogy legnépszerűbb szolgáltatásaink között *első helyen a gyorsmásolás*, sokszorosítás és egyéb technikai szolgáltatásaink állnak. Ez alkalommal eltekintettünk a szolgáltatások különböző fajtáinak részletezésétől, de a reprográfiai részleg eredményei igazolják, hogy a legnagyobb számban a xerox-szolgáltatást, a sokszorosítást és a mikrofilm készítést veszik igénybe a felhasználók.⁵ A sokszorosítás területén jelentkező magas igények és az igények kielégítését tükröző eredmények a könyvkötészeti műhely teljesítményével is igazolhatók.

Hasonlóképpen nagy érdeklődés mutatkozik a *könyvforgalmi ügyintézés* (kölcsonzés, könyvtárközi kölcsönzés, külföldi könyvek rendelése stb.) iránt is. E szolgáltatásokkal kapcsolatban alig tapasztalható eltérés a jelenlegi használat és a jövőre vonatkozó igények között. Akik úgy nyilatkoztak, hogy ismerik ezeket a szolgáltatásokat, szinte kivétel nélkül használják is. Új igény mindössze 5–11%-ban mutatható ki.

A külföldi könyvekről kiadott, periodikusan megjelenő *újszerzeményi jegyzékünket* a bölcészek 76%-a igényli, s ez valamivel több annál, mint amennyien jelenleg ismerik, s jóval több annál, ahányan használják. Hasonló a helyzet a természettudományosoknál is, azzal a különbséggel, hogy az érdeklődés minden vonatkozásban alacsonyabb arányt mutat. A debreceni könyvtárakba járó *külföldi folyóiratok jegyzékét*, amelyet nagyobb időközönként adunk közre, a bölcészek 54%-a ismeri, de csak 35% jelezte, hogy használja is, s ezzel szemben 64%-os igény mutatkozik iránta a jövőben. A természettudományosok részéről az a különös helyzet tapasztalható, hogy viszonylag sokan ismerik (61%), de csak 43% jelezte, hogy használja, s a jövőre vonatkozó igényét is csak a válaszadók 49%-a nyilatkoztatta.

Pontrendszerünk alapján a ranglista ötödik helyén áll a DEK-be járó *magyar folyóiratok jegyzéke*, amelyet a bölcészek 54%-a ismer, 36%-a használ, s a jövőben 46%-a igényel. A természettudományosok közül 35%-ban jelezték, hogy ismerik, 21% használja és 33% igényli a jövőben.

A *szakfolyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzékét* füzetenként jelentetjük meg, az eddigi füzetek természettudományos diszciplínák könyvtárunkban meglévő folyóiratállományát tárták fel, ennek ellenére a bölcészek közül is többen jelezték, hogy ismerik és használják, s főleg az feltűnő, hogy milyen arányban igényelnek retrospektív folyóiratjegyzéket a jövőben. A természettudományosok részéről a közepesnél alacsonyabb érdeklődés mutatkozik mind az ismertség, mind a használat és az igények terén. A bölcészek intenzívebb érdeklődését a társadalomtudományok művelésére jellemző történetű szempontú probléma-megközelítés magyarázza. A Bölcsészekről érkezett adatok figyelmeztetésül szolgálnak, hogy a társadalomtudományok területén is fontolóra kell vennünk: mi módon lehetne a könyvtári állomá-

nyunkban meglévő szakfolyóiratok retrospektív jegyzékét elkészíteni és közreadni, figyelembe véve az OSZK számítógépes folyóirat-nyilvántartásának lehetőségeit is.

Külföldi folyóirataink tartalomjegyzék-másolatának szolgáltatását eddig igen kevesen vették igénybe. A szolgáltatás megindításakor körlevélben hívtuk fel az érdekeltek figyelmét erre a lehetőségre, de a kérdőívünkre adott válaszokból most mégis az derül ki, hogy egészen kevesen tudnak róla, s még annál is jóval kevesebben veszik igénybe. Bölcsészeknél a 62%-os igényjelzésben tehát zömmel új igényeket kell látnunk, a természettudományosoknál ennél alacsonyabb, 40%-os az igénylők aránya, de ennek is $\frac{3}{4}$ -e új igényként jelentkezik. E felmérési eredményt egyértelműen magyarázza az, hogy a természettudományok terén számos periodikus kiadvány gyakran napra kész információval szolgálja az ilyen igényt. (Pl. a philadelphiai Institute for Scientific Information kiadványai, a szakterületi bontásban megjelenő ún. Current Contents.)

Mint már korábban említettük, a *szakreferensi segítség iránti érdeklődés* eddig nem alakult egészen kedvezőre: bölcsészeknél 34%-ban jelezték, hogy tudnak róla, akik ismerik a lehetőséget, majdnem mindnyájan igénybe is veszik, de a jelenlegi igénybevétel és a jövőbeli igények jelzése között nincs nagy különbség, a válaszadóknak mindössze 47%-a jelezte, hogy a jövőben számít a szakreferensek segítségére. A Természettudományi Karról visszaérkezett kérdőívek tanúsága szerint az érdekeltek közül csak 15% ismeri azt a lehetőséget, hogy szakreferenseinkhez fordulhat szakirodalmi információs problémáival, s ezek közül is csak 13% élt eddig ezzel a lehetőséggel, s ami elgondolkodtató: a jövőre vonatkozó igényéről is csak a válaszadók 21%-a nyilatkozott. A jelenség okát keresvén, elsősorban abban látjuk a magyarázatot, hogy a természettudományok információellátottsága sokkal megoldottabb, mint a társadalomtudományoké. A társadalomtudományok köréből is feltűnően információigényesnek mutatkozik a marxizmus–leninizmus tudományával foglalkozók köre, továbbá a pedagógiai, pszichológiai és felnőttnevelési kérdésekkel foglalkozók csoportja és a nyelvi filológiák művelői. Ez arra utal, hogy fokozatok vannak egyes tudományszakok információellátottsága terén, hiszen nem véletlen, hogy az előbb felsorolt tudományágak kutatói nagyobb segítséget várnak tőlünk, mint például a szakirodalmi információval hagyományosan jól ellátott ún. nemzeti tudományok: az irodalom, történelem, nyelvészet és néprajz kutatói. Az, hogy a bölcsészek között nagyobb az érdeklődés a szakreferensi segítség iránt, részben a fentiekből következik, részben abból, hogy éveken át könyvtárunkban több bölcsész-szakreferens működött, tehát személyük, munkájuk ismertebbé válhatott a kisebb oktatói létszámmal működő Bölcsészettudományi Karon. Abból, hogy a nagyobb ka-

pacitás kisebb felhasználói körre korlátozódott, természetesen következik, hogy a kapcsolatok jobban fejlődtek, s már eddig is nagyobb eredmények születtek, mint természettudományi vonalon, ahol kari szinten sokkal nagyobb az oktatók és kutatók létszáma, a Könyvtárban viszont mindig kevesebben voltak a természettudományos szakreferensek, figyelmüket tehát elvben és gyakorlatban is szélesebb körben kellett megosztaniok.

Bár feladatunknak tekintjük, hogy a szakreferensek tájékoztató munkájára ismételten felhívjuk az érdekeltek figyelmét, a jövőt illetően annyi megjegyezni való idekívánkozik, hogy az információáramlás on-line rendszerében – amibe könyvtárunk is bekapcsolódott – a természettudományosok is fokozottan rá vannak utalva a szakreferensi segítségre, hiszen az adatbázis és a kutató között éppen a szakreferens az a „humán tényező”, aki a „szélesedő szakadék” áthidalására képes, sőt csak az ő közreműködésével oldható meg a szakadék áthidalása.

Szolgáltatásaink rangsorában kilencedik helyre kerültek a DEK *bibliográfiai kiadványai*. Az igazság kedvéért el kell mondanunk, hogy kalauz-jellegű bibliográfiáink, személyi, helyismereti bibliográfiáink, folyóirat-repertóriumaink elsősorban társadalomtudományi vonatkozásúak, lényegében csak az Egyetemi Bibliográfia olyan kiadványunk, amelynek használatában mind a két kar érdekelt lehet. Ebből következik, hogy a bölcsészek 49%-a adott számot arról, hogy ismeri ezeket a kiadványokat, 34% használja is, s a válaszadók 49%-a jelezte, hogy a jövőben használni óhajtja. Figyelemre méltó, hogy bizonyos érdeklődés a természettudományosok részéről is tapasztalható volt, s feltételezhető, hogy kérdőívünk ebben a vonatkozásban „reklámozta” ezt a tevékenységet.

A továbbiakban a következő három szolgáltatás követi egymást: *témafigyelés kurrens külföldi folyóiratokból, kurrens és retrospektív témabibliográfiák összeállítása és személyre szóló tájékoztatás új külföldi könyvekről*. Ezeknél a szolgáltatásoknál a kérdőívek statisztikája alapján kivétel nélkül igen nagy különbség mutatkozik a szolgáltatás ismerete és használata, illetve az igénylések között. Mindkét karon a válaszadók néhány százaléka ismerte és használta ezeket a szolgáltatásokat, ezzel szemben a bölcsészek részéről kiugróan magas pl. a kurrens és retrospektív témabibliográfiák iránti jövőbeli érdeklődés (60%), a természettudományosoknál pedig a kurrens külföldi folyóiratcikkek témafigyelésére vonatkozó igény mutat magas arányszámot (45%). Szakreferenseinknek tehát fel kell készülni arra, hogy a későbbiekben fokozódni fog az érdeklődés ilyen téren is.

Fentebb, a szakirodalmi tájékoztatói szokások felmérésekor is szóvá tettük, hogy *más könyvtárak és információs intézmények szolgáltatásait* kevesen említették. Könyvtárunk ilyen vonatkozásban szervezett közvetítő tevékenységét szintén kevesen ismerték, alig-alig használták, de mint lehetősé-

get számontartják. Tulajdonképpen könyvtárunknak ez a funkciója a 80-as évek közepén kezdett kiteljesedni, hiszen a szervezettebb és részben automatizált információkeresésben illetékességi körünk profilja, mint ahogyan azt fentebb részleteztük – éppen ilyen vonatkozásban szélesedett.

A rangsor utolsó helyére került a *nem hagyományos dokumentumokról való tájékoztatás*, amelyről a bölcészek egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy nem ismerik, nem használják – ami a dolog lényegéből következően elfogadható realitás. Természettudományi Karunkról is igen kevesen jelezték azonban, hogy ismerik és használják. Ami a jövőre vonatkozó igényt illeti, természettudományosoknál emelkedő a tendencia. Ahhoz azonban, hogy ezt a vállalkozást sikeresen megszervezhessük, rendkívül gyors átfutást kellene biztosítani az ilyen jellegű tájékoztatók számára, hiszen a doktori értekezések, preprintek és egyéb nem hagyományos dokumentumok elsősorban akkor hasznosíthatók a tudományos kutatásban, ha gyakorlatilag idővesztés nélkül jutnak el a felhasználóhoz.

Kérdőívünknek volt még egy utolsó kérdése, amiben az iránt érdeklődünk, szükségesnek tartják-e, hogy *könyvtárunk részletes tájékoztatást küldjön szolgáltatásairól?* Erre a kérdésre feltűnően magas volt az igenlő válaszok száma, a bölcészek 82%-a és a természettudományosok 81%-a tartja hasznosnak, ha szolgáltatásainkról részletes tájékoztatót készítünk és küldünk az érdekelteknek. Ennek megvalósítása minden bizonnyal újabb lökést fog adni a munkánk iránti érdeklődés fellendülésének, hiszen statisztikánk szerint a most értékelésre kerülő kérdőíveken is feltűnően sok új igény jelzését regisztrálhattuk, azaz a szolgáltatásaink iránti figyelmet nem kis mértékben a kérdőívvel is fel tudtuk kelteni. Kérdőívünk utolsó kérdéséhez csatolva felkértük a válaszadókat, hogy röviden *írják meg javaslataikat* szolgáltatásaink továbbfejlesztését illetően. Itt és a személyes megbeszélések alkalmával is többen kifejtették, hogy jelenlegi, valamint tervbevett szolgáltatásainkról igen hasznosnak tartják a folyamatos tájékoztatást, s e mellett javasolták a könyvtár gyűjteményeinek, működési rendjének ismertetését is. Ez utóbbi kívánságnak az 1988-ban közreadott újabb Könyvtári Kalauz c. kiadványunkkal tettünk eleget.

Felmerült, hogy a szolgáltatások igénybevételéhez hasznosnak és célszerűnek látszik mind az információ-igénylők, mind az információ-szolgáltatók számára, ha formanyomtatványokat, űrlapokat rendszeresítünk.

A szóban és írásban megfogalmazott javaslatok nagy hányada az információszolgáltatás és minden egyéb könyvtári szolgáltatás gyorsításának fontosságát hangsúlyozta. Többen javasolták a reprográfiai kapacitás bővítését és az árak mérséklését, sőt kutatók által használható gyorsmásoló beállítását is javaslatba hozták. A gazdasági körülmények sajnos éppen ezen jogos kívána-

lom ellenében hatottak az elmúlt években, aminek következménye, hogy még a másológépek szintentartása és egy m é r s é k e l t áremelés is pozitív eredményként könyvelhető el.

Többen megfogalmazták azt a véleményüket, hogy a gyakrabban használt állomány jobb hozzáférhetőségéről gondoskodjunk. Ez az észrevétel a gyarapítás munkájától kezdve a kölcsönzésig, szinte minden munkaterületen bizonyos megfontolásokra készítet minket. Tulajdonképpen a dolog egyik konzekvenciája az, hogy több figyelmet kell fordítanunk általában az olvasói szokásokra, a szakirodalom használatának elemzéseit időnként, bizonyos területeken el kell végeznünk, hogy megbízható adatokat gyűjtsünk intézkedéseink megalapozásához. A külföldi folyóirat-rendelések keretének szűkítése miatt halaszthatatlan feladattá lépett elő a külföldi folyóiratok használatának ellenőrzése, s azoknak a vezető folyóiratoknak listája, amelyek kimutathatóan nélkülözhetetlenek a kutatómunka számára.

Az egyéni vélemények között akadt, amelyekben teljes megelégedésüket fejezték ki, de voltak kritikai észrevételek is, ilyen például a kutatóterem lassú kiszolgálása, időnkénti zavaró tényezők (zaj, hideg) kiküszöbölésének kívánalma, a szakkatalógus áttekinthetőségének biztosítása, a tárgyi betűrendes katalógus felújítása, az állományban tapasztalható hiányok pótlása stb.

A javaslatok jelentős része olyan természetű, amely egybeesik ugyan könyvtárosi törekvéseinkkel, de a megvalósításhoz az objektív nehézségeknek kellene előbb elhárulni (pl. külföldi könyv- és folyóirat beszerzések bővítése, gépesítési program megvalósítása).

Néhány javaslat jócskán elrugaszkodott a realitásoktól, hiszen hol létezik olyan olvasóterem, ahol minden hazai lapot szabadpolcon lehetne elhelyezni, vagy hogyan lehetne és miért kellene azt megoldani, hogy a hazai szaklapokból 4–5 példányt lehessen egyidejűleg használni?

Érdekes, hogy felmerültek egymásnak ellentmondó javaslatok is. Egyik oldalról, igen megfontoltan azt ajánlotta a Bölcsészkar egyik docense, hogy a folyóiratok helyben használatának lehetőségét folyamatosan biztosítsuk, különösen a legfrissebb számok legyenek mindig a kutatótermekben, ezzel szemben egy fiatal oktatónő a folyóiratok kölcsönzését sürgette, sőt akadt, aki az átkölcsönzött könyvek kikölcsönzése mellett kardoskodott.

A kérdőívek alapján készített statisztika világosan mutatja a humán, illetve egzakt tudományok területén kialakult szakirodalmi tájékozódási szokások, módszerek és igények különbözőségét.

Bölcsészkarunk oktatóink közül jóval többeket érdekel a hazai folyóirat- és könyvállományunk teljessége, belső előállítású bibliográfia-sorozataink s nagyobb az érdeklődés a szakreferenci segítséget iránt is.

A természettudományosok részéről viszont elsősorban a kurrens szolgáltatások iránti magasabb igény tendenciája tapasztalható.

Általánosan nagy az érdeklődés hagyományos szolgáltatásaink, technikai apparátusunk szolgáltatásai, valamint a könyvtári tevékenységben jelentkező újabb megoldások iránt.

Kirajzolódtak azok a pontok, ahol az eddigi tájékoztatásunk nem volt elegendő ahhoz, hogy a figyelmet felkeltse a lehetőségek iránt, s ez a figyelmeztetés egyúttal hozzásegít feladataink tisztázásához is. Azok a jelenségek, amelyekkel felmérésünk során találkoztunk, nem egyedülállóak, néhány hazai és külföldi vizsgálatról szerzett értesüléseinkkel összevetve megállapíthatjuk, hogy bizonyos fókig általánosak, bizonyos tendenciák ebből következően többé-kevésbé köztudottak.⁶

Munkánk nem volt hiábavaló, mert ha esetleg más szempontok és módszerek felhasználásával is, de lényegében az informatikai irodalomból ismert következtetésekre jutottunk, s konkrét adatok alapján egyértelműen fogalmazhattuk feladatainkat, amelyek viszont könyvtárunk speciális helyzetében csak ilyen módon fogalmazhatók meg. Összegzésül megállapíthatjuk, hogy felmérésünk eredményei azt mutatják: a felhasználók sok szempontból igazolták eddigi törekvéseinket, további gyakorlati munkánkhoz a szerzett tapasztalatok mellé egyértelmű statisztikai adatok is rendelkezésünkre állnak a tervezés szintjén, s a továbblépés sorrendjének kialakításához. Könyvtárunk számára ez a felmérés részben eddigi törekvéseink eredményeit részben a további feladatokat körvonalazza, a felhasználók számára pedig remélhetőleg a szervezettebb szakirodalmi információs munkát fogja elősegíteni. Befejezésül megemlítjük, hogy az információs szokások és igények vizsgálata ezzel nem zárult le, a továbbiak folyamán egyes területeken a szempontok bővítésével, a módszerek teljesebb skálájának alkalmazásával kívánjuk vizsgálódásainkat folytatni.

Köszönetünket fejezzük ki dr. Berényi Ernőnének – a Szakirodalmi Információs Szolgálat munkatársának – a munkához nyújtott segítségével.

JEGYZETEK

- 1 CSÜRY István: Levél a szakreferensekhez (Debrecen, 1980. jún. 10.) = Könyvtári Figyelő, 1981. 37–46. l.
- 2 [CSÜRY István]: Az információs szolgálat megerősítése a Szakreferenci Osztályon (A szervezeti fejlesztés és az új műveletek leírása. Tervezet) – Debrecen, 1980. aug. 1. (Soksz.) 22 l.
- 3 Csüry István levele Korompai Gábornéhoz. – Debrecen, 1980. aug. 24. (Szerző tulajdonában)
- 4 A következő tanszékek oktatói szerepeltek a külön vizsgálatban:
Filozófiai Tanszék
Politikai Gazdaságtan Tanszék
Tudományos Szocializmus Tanszék
Angol Nyelv és Irodalom Tanszék (a kivétel!)
Néprajzi Tanszék
Algebra Tanszék
Kísérleti Fizikai Tanszék
- 5 Jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár működéséről, 1981. – D. 1982.
Jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár működéséről, 1982. – D. 1983.
- 6 VÉGH Ferenc: A budapesti műegyetemi hallgatók és a könyvtárak. Egy kérdőíves felmérés eredményeiből. = Könyvtári Figyelő, 1965. 341–348. l.
VÉGH Ferenc: Könyv – könyvtár – olvasó. Egy kérdőíves olvasáselemzés tanulságai. = A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei, I. 1967. 166–199. l.
LINE, Maurice B.: A társadalomtudományi szakemberek információhasználatára és információszükséglete. (Az INFROSS-vizsgálat tanulságai) = Könyvtári Figyelő, 1972. 483–497. l.
TEREBESSY Ákos: A szakmai tájékoztatás felhasználóinak információ-igény vizsgálata az építésügyi népgazdasági ágazatban. – Bp. 1972.
SÖVÉNYHÁZI Csilla: A szakmai információs igényvizsgálatok és a felhasználó. = Könyvtári Figyelő, 1973. 502–510. l.
SZÉNTIRMAI László: A biológus szakemberek elvárásai és a könyvtárak szolgáltatásai. = Könyvtári Figyelő, 1973. 510–519. l.
BILLÉDI Ferencné: A mezőgazdasági termelő üzemekben dolgozó szakemberek szakirodalmi tájékozottsága. = Könyvtári Figyelő, 1973. 519–525. l.
HERPAY Balázné: A szükségletek ismerete, a tartalom és forma egysége az információk értékesülésében. = Könyvtári Figyelő, 1974. 432–437. l.

DÖMÖTÖR Lajosné: A folyóiratállomány vizsgálata az igénybevétel alapján. = Könyvtári Figyelő, 1979. 13–24. l.

Sz. NAGY Lajos: Kurrens külföldi periodikumok a hazai néprajzkutatásban és a tudományági szakkönyvtárban. = Könyvtári Figyelő, 1976. 97–113. l.

CSÚRY István: Olvasók és könyvtárosok katalógushasználati szokásairól. = Könyvtári Figyelő, 1979. 13–24. l.

FREY Tamásné: Egy disszertáció margójára, avagy egy hivatkozásvizsgálat tanulságai. = Könyvtári Figyelő, 1982. 358–365. l.

MRS. O. GOMBA AND MRS. M. KOROMPAI

REQUEST SURVEY FOR SPECIAL LITERATURE AT
KOSSUTH LAJOS UNIVERSITY

Modernization has been in progress at the University Library of Debrecen since 1967, when István Csúry established the subject specialization system and information service. In 1980, the special literature survey had to be improved in order to meet the increased demands and to make preparations for the automatization of library work. In 1982, with the involvement of every university teacher and scientist of our University an extensive request estimation was carried out with questionnaires in order to take into account the opinion of all those interested in the development of the library services. It turned out from the investigation that the university teachers and scholars of the Arts Faculty were in favour of improvement in the quality of traditional library services, whereas the questionnaires returned from the Sciences Faculty unanimously requested a quick information service based on comprehensive, international scientific literature and supported by a modern library system. In the first part of the 1980's the development of a system for computerized data service started in our Institution, and it was a qualitative change when we succeeded in establishing an on-line information service, connected to large international data bases. Nowadays, with the help of our on-line data service, the specialists of Kossuth Lajos University have access to several international data bases, such as DATA STAR in Bern, DIALOG in Philadelphia, INIS in Vienna, STN in Karlsruhe and SDC-ORBIT in the USA. These large data banks cover all special subjects that correspond with the field of interest of our University.

The importance of on-line information search and services is enhanced by the fact that in recent years we had to give up our subscription to numerous important periodicals because of the rapidly increasing prices of foreign journals and international scientific reference publications.

ORTODOXIA, PURITANIZMUS ÉS ENCIKLOPÉDIZMUS
KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY PRÉDIKÁCIÓIBAN

A 17. század közepének és második felének Európáját eszmetörténetileg a szellemi irányzatok sokszínűsége jellemzi. A kor legjelentősebb áramlatai a *puritanizmus*, *kartézianizmus*, *coccejanizmus*. Ezekkel általában szemben áll de velük gyakran keveredik is a *skolaszticizmus*, a barokk *enciklopédizmus*, *pánszofizmus*. De érvényesülnek még mindig a *sztoicizmus* és a *késői humanizmus* eszméi is. A különböző eszmei áramlatok oly nagy keveredésének vagyunk tanúi e korban, hogy gyakran a legellentétesebbnak tűnő ideológiák hatása lelhető föl ugyanazon alkotásban. Gyakori jelenség például a korabeli protestáns prédikációirodalomban, hogy a skolasztikus ortodox formák mögött puritán eszmeiség bújkik meg. Fokozott mértékben érvényes e megállapítás a magyar szellemi életre. Az angol, holland, német egyetemeket megjárt magyar diákok ugyanis általában több egyetemen és így többféle nézettel kerültek kapcsolatba, melyet hűen tükröz a korabeli magyar írásbeliség sokszínűsége. Ez a jelenség egyben meg is nehezíti egy-egy alkotó szellemi arcának megrajzolását.

Ezzel a nehézséggel állunk szemben Komáromi Csipkés György (1628–1678) esetében is, s talán ezzel magyarázható, hogy életművének monográfikus áttekintése mind ez ideig még nem készült el, noha az a későbbi korokra is nagy hatást gyakorolt. A legnagyobb érdeklődés eddig talán nyelvészeti munkássága iránt nyilvánult meg,¹ kevesebb szó esett azonban prédikációiról. Az utóbbi években megjelent rá vonatkozó irodalom majdnem kizárólag a halálának 300. évfordulóján (1978) megrendezett egyháztörténelmi konferencia anyagára korlátozódik.²

Komáromi eszmetörténelmi helyét illetően a rendelkezésre álló kevés szakirodalom meglehetősen ellentmondásos. *Makkai László* nem említi a magyar puritánok között,³ irodalomtörténelmi kézikönyvünk⁴ ellenben oda sorolja. A teológiai szócikkek a puritanizmus gyengébb vagy erősebb hatásáról beszélnek vele kapcsolatban.

Dolgozatunk Komáromi „Igaz Hit” c. prédikációs kötetének elemzését tekinti céljának. Jóllehet a kötet a debreceni lelkész ismert prédikációinak csak kisebbik hányadát tartalmazza,⁵ mint egységes, tudatosan megszerkesztett dogmatikai-etikai szintézis azonban mégis teológiai főművének számít, s alkalmas arra, hogy elemzésével megrajzoljuk a prédikátor szellemi arcának legfontosabb vonásait. Vizsgálódásunkat nehezíti az a körülmény, hogy a kötet nem teljes prédikációkat, hanem bő vázlatokat tartalmaz.

Elemzésünk homiletikai, eszmetörténeti és stílustörténeti vonatkozású, szem előtt tartjuk azonban mindvégig, hogy e három szorosan összetartozó, egymást dialektikusan átható diszciplína.

17. századi irodalmunkban az egyházi beszédek még fontos helyet foglalnak el, Nemcsak mennyiségileg jelentik a korabeli magyar nyelvű írásművek jelentős hányadát, hanem bizonyos mértékben világi szépprózánk hiányát is pótolják. Ugyanakkor a prédikáció a korabeli ember egyik legfontosabb információforrása is egyházi, társadalmi, politikai, természettudományos ismeretek tekintetében. A 17. század eddig még tüzetesen meg nem vizsgált homilái minden bizonnyal jelentős eredményeket tartogatnak még a kutatók számára irodalomtörténeti, eszmetörténeti, stílustörténeti, néprajzi vonatkozásban. Fontos feladat lenne pl. a kort meghatározó szellemi áramlatok kapcsolódásának, egymáshoz való viszonyának pontosítása vagy a barokk prózastílus változatainak további árnyalása. Dolgozatunkban ezen adósságok törlesztéséhez kívánunk lehetőségeink szerint hozzájárulni.

A kötet felépítése

Az 1666-ban, *Szenci Kertész Ábrahám* szebeni műhelyében kinyomtatott „Igaz Hit” nagyon tudatosan megszerkesztett prédikációs kötet, s e szempontból a maga nemében szinte egyedülálló a kor hazai gyakorlatában.

A címből kiderül, hogy a szerző ortodox szokás szerint hitágazatokat tárgyal beszédeiben, s hogy azokat egyaránt szánta tanítóknak és tanulóknak, azaz papoknak és laikusoknak.

Igaz Hit azaz Olly CCXLI. Magyar Predikaciok, melyekben A' Keresztényi igaz Hitnek és Vallásnak minden ágazati ugy bé-foglaltatnak, hogy mind a' Tanítók, s mind a' Tanulók, mi legyen hiendő vallások, és valandó hitek, elégségesképpen megtanulhatták.

A gondosan megszerkesztett címlapot az „Ajánló Levél” követi, majd a „prédikációk lajstroma” következik. Ebben a részben sorra veszi Komáromi a tárgyalandó hitágazatokat, s megjelöli, melyikről hány prédikációt talál az olvasó a kötetben. Ezt követően „A 'Kegyes Olvasóhoz” címzett részben pontokba szedve szól a kötet összetett funkciójáról: rendszerezett ismereteket kíván nyújtani dogmatikai, etikai, kateketikai kérdésekről olyan prédikációk formájában, melyek nemcsak a prédikáció építő funkcióját töltik be, hanem a prédikációírás módszertanához is gyakorlati segítséget nyújtanak. Ezután következik a „Textusok lajstroma” bibliai könyvek szerint, majd „Az egész könyvnek mutató Táblája”, mely tartalomjegyzékszerűen eligazítást ad a kötet használatához. Végül a 241 prédikáció előtt még megtaláljuk a mű megírása alkalmából a szerző tiszteletére írt öt köszöntő verset „Magyar Rithmusi Alkalmaztatás, cím alatt, *Szenci Káli János, Veresmarti Gáspár,*

Nógrádi Mátyás, Ungvári György és Veresmarti István szuperintendensek tollából. Irodalomtörténet-írásunk csupán Nógrádi Mátyás tiszántúli ref. püspök, egyházi író és Veresmarti Gáspár kolozsvári püspök nevét tartja számon.

Noha a közölt versek nem képviselnek különösebben nagy értéket, az a tény azonban figyelemre méltó, hogy Komáromi műve már kinyomtatása előtt ilyen elismerést hozott szerzőjének. Ízelítőül álljon itt egy e versek közül.

Titkait Istennek sáfárlo Doctori Szolga,
S Christus Nyájának, szent dolgát mutató példa,
Ez magyarai népnek nyelvén használni ki sokban
Kévánsz. Szent Irást, Hit Dolgát tudva tanítván,
Melto dicsérem, szent munkád, mert sokat épít,
Elly hát Istennek drága edénye, hosszas időt.

(Szenci Kali János
Szup. és Samarjai prédikátor
Eklén 6. Máji, 1666.)

Amint az idézett versből is kitűnik, Komáromi mint tudós „Doctor” nagy tekintélynek örvendhetett kortársai között. A samarjai prédikátor versében kiemelt példaadás, „magyarai nyelven” való tanítás és az „építés” gondolata reformátori örökség, melyek később a puritán eszmeiség fontos elemeivé váltak.

E hosszú, már-már alig áttekinthető bevezető rész után következik a 241 prédikáció. A kötet végén „A derekasabb dolgokra mutató Tabla” cím alatt újra áttekintést kapunk a prédikációk tematikai felosztásáról.

A kötet nagyívű kompozíciója, a különböző eligazító célú lajstromok és felsorolások sokaságával már maga is sejteti, hogy enciklopedikus igényű, átfogó, rendszerező művel állunk szemben. S hogy a szerző mennyire tudatában volt vállalkozása jelentőségének, az kiderül „A Kegyes Olvasóhoz” címzett rész alábbi soraiból:

...én tudásomra, sehol semmi nyelven, sem Deák, sem Angliai, sem francia, sem Belga sem Német nyelven, ennyi dolog a' hit ágazataiban, illy rendel, illy világossan, egy könyvben, egybe nincsen szedegetve, szerkeztetve, mint ez egy könyvben.

A prédikációk felépítése

Ha a 17. század második felének prédikációs köteteit kézbe vesszük, az egyes beszédek felépítését tekintve nagyon színes kép tárul elénk. Általában még mindig a skolasztikus ortodox forma az uralkodó, de sok esetben jelentős eltávolodás is tapasztalható, így pl. *Medgyesi Pál* (1605–63) vagy *Tófeus Mihály* (1624–1684) esetében. Náluk is érvényes még a zárt forma, az alpon-

tok sokasága is megtalálható, de az egyes részek közötti terjedelmi megoszlás már óriási változatosságot mutat. Medgyesi nagyjából megtartja ugyan a Geleji által használt felosztást, de sok esetben egyes részeit el is hagyja.⁶ *Tófeus Mihály* három részre osztja beszédeit: *alkalmatosság, summa, tudomány*. Ez utóbbi nála a leghosszabb rész, ebbe van belesűrítve az aplikáció is, az usus használatát pedig teljesen el is veti.⁷

A puritán szellemiség hatására tehát a régi forma is lassan megbomlik, de a puritanizmus homiletikailag nem áll szöges ellentétben az ortodox elvekkel. Ezt látszik tükrözni a Geleji–Medgyesi homiletikai vita is, amennyiben Geleji elsősorban tartalmi vonatkozásai miatt támadja ellenfele prédikációit.

Komáromi, aki nem tartozott a harcos, Medgyesi-típusú puritánok közé, teljes egészében megőrizte az ortodox formát. A jelenség oka tehát egyrészt alkati sajáttság, másrészt hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a kötet célkitűzéseinek, a hitágazatok tárgyalásának, leginkább a logikus felépítésű, zárt forma felelt meg.

A debreceni lelkész beszédeinek állandó részei a következők:

1. tárgymegjelölés (= a pr. címe)
2. textusmegnevezés
3. bevezetés (a lapszélen nincs külön jelölve)
4. magyarázat
5. tanúság (= tanulság)
6. okai
7. hasznai (= ususok)

A bevezető sorokban a prédikátor általában felvázolja az egész prédikáció menetét, a magyarázatban kérdés-felelet formájában taglalja a textust, a tanulságban röviden summázza a beszéd lényegét. „Okai” cím alatt rendszerezint a textus megvilágításához szed össze bizonyítható helyeket. A „hasznai” hármas tagolódású:

- I. oktat
- II. cáfol
- III. int

A főrészekben belül még több alpont található, s még ezek is többnyire pontokra vannak osztva. Az alpontokat római számok jelölik, s ezeken belül arab számok jelzik az apróbb egységeket. Így aztán egy-egy prédikáció 50–60 számozott pontra oszlik, noha összterjedelme nem hosszú. Az erősen tagolt részeket szoros logikai kapocs köti egybe, egy-egy rész mindig az előbbi továbbvitele, kifejtése.

A továbbiakban a beszédek három problematikusabb pontját, a textusválasztás, az usus-használat és a bevezetés-befejezés kérdését vizsgáljuk.

A *textus*

Az ortodox–puritán homiletikai ellentétek egyik sarkalatos pontja a textusválasztás körüli vita: a perikópa-kérdés. Medgyesi írja homiletikai művének berekesztésében, hogy „a prédikátorok . . . az egész keresztyén tudományt predikállyák, s nem az kolbász-töltők, s rágók, s meg ugyanazokat visszahá-pogva s szíva megrágók módjára csak postillákat . . . tartsanak és predicaljanak . . . mert az . . . efféle dirib-daraboknak berbitélése – renyhékké és tudatlanokká teszi a prédikátorokat.”⁸ A „Sola Scriptura” reformatori elve alapján a Szentírás organikus egységének széttépése ellen hadakozik itt Komáromi kortársa.

A perikópák használata az ortodox igehirdetés egyik alapvető jellemzője volt s azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a Biblia nagy része magyarázatlanul marad. A puritánok tiltakozása reformatori gyökerekre megy vissza. Kálvin szerint a teljes Szentírás egységes egészet alkot, ő éppen ezért az egyes könyveket egyfolytában magyarázta, s ezt a régi egyház szokásainak megfelelően tette. Kálvin igehirdetői módszere tehát független volt az egyházi év változásaitól.⁹ Geleji eltérve a kálvini örökségtől, a perikópák mellett foglalt állást: „Nem gondolhatunk nagyobb botrányt, mintha valaki Krisztus Urunk feltámadása napján beszélne az ő fogantatásáról, avagy születéséről, vagy megfordítva.”¹⁰

A puritán kor prédikációi a textusválasztás területén is nagy változatos-ságot mutatnak. Találunk összefüggő igemagyarázatokat, ahol a szerző minden verset részletesen magyaráz. Ilyen Tófeus M. kötete. Ez a módszer Kálvin tanításához egészen közel áll. Egy másik kedvelt módszer a szabad textusválasztás ide sorolhatók Medgyesi beszédei.

Tófeussal és Medgyesivel szemben Komáromi még hitigazságokat prédikál és az egyes tanításokhoz szükséges textusokat válogatja össze a Bibliából. Ez a methódus még kétségekívül az ortodox korra jellemző, az viszont már puritán szellemre vall, hogy ezeket a beszédeket a prédikátor a perikópa-rendszer mellőzésével folyamatosan mondotta el a hallgatóság előtt. Egyetlen textusról ilyen módszer mellett négy-öt beszéd is készült, de gyakran az egy témáról szólóak is külön textust kaptak.

A következő táblázat az egyes bibliai könyvekből vett textusok számát jelzi.

Mózes I. – 9	Máté ev. – 14	Phil. – 2
Mózes II. – 3	Márk ev. – 2	Thesszal. II. – 2
Sám. II. – 1	Luk. ev. – 7	Timót. – 2
Kir. I. – 1	János ev. – 12	Zsidók – 5
Kir. II. – 1	Ap. Csel. – 9	Jakab – 3
Krón. II. – 1	Pál Róm. – 16	Péter I. – 1

Neh.	– 1	Cor. I.	– 10	Péter II.	– 2
Zsolt.	– 11	Cor. II.	– 3	János I.	– 3
Ézsaiás	– 2	Galaták	– 2	Júdás	– 3
Jeremiás	– 2	Efezuszi	– 7	Jelenések	– 6
Ezékiel	– 1				---
	---				---
	33				111

A felsorolás mutatja, hogy a textusválasztás mennyire „önkényes”. Több könyv egyáltalán nem szerepel, mások előtérbe kerülnek. Medgyesi alkalmi prédikációiban a Zsoltárok Könyve, Jeremiás és Ézsaiás dominál, s ez a kor közhangulatát, Erdély pusztulásának eseményeit remekül tükrözi. Komáromi művében az újszövetségi textusok száma nagyobb, mivel dogmatikai kérdések fejtegetéséhez ezek alkalmasabb alapot biztosítanak. A Zsoltárok Könyvének és a Római levélnek dominanciája reformátori örökségnek tekinthető.

Márkus Mihály fejtegeti egyik írásában, hogy a téma és a textus összeegyeztetése minden időben próbára tette a prédikátorokat.¹¹ Márkusnak igaza van abban, hogy Komáromi jól oldotta meg ezt a feladatot, s „a téma időbeli elsősége nem érinti hátrányosan a textushoz való hűség dolgát sem”, meg kell azonban jegyeznünk, hogy dogmatikai, etikai kérdésekhez talán könnyebb is textust találni, mint alkalmi, gyakran egészen egyedülálló eseményhez. Ez fordítva is igaz: hitigazságok fejtegetése közben jól megválasztott textus esetén nehezebb eltérni a textustól, mint pl. egy fejedelmi temetésen.

Usus-használat

A puritán és az ortodox homiletikák felfogása szinte teljesen megegyezik az usus-használatot illetően. Olyan ortodox sajtósággal van itt tehát dolgunk, mely később is nagyon erősen tartja magát, melyet elméletben jónak találtak a puritánok is. A gyakorlati megvalósítás és alkalmazás azonban ezen a területen is sokszínűséget mutat a 17. sz. közepétől. Medgyesi pl. már nem megy végig az ususokon, a három közül csak egyet-kettőt tárgyal. Általában a cáfoló haszon marad el nála, az oktató és intő hasznok pedig személyesebb tartalommal telítődnek, olyannyira, hogy a megszólítás maga is legtöbbször 2. személyű. Ennek a folyamatnak egyenes folytatása lesz majd a következő században az usus-használat teljes eltűnése, s felszívódása az egységessé váló tanításban.

Komáromi beszédeiben még a jellegzetes ortodox metódus érvényesül: minden usust pontosan a helyén használ, egyetlen haszon sem maradhat el. Az ususok tartalmi vonatkozásban azonban változást mutatnak: erről majd később szólunk.

Bevezetés – befejezés

Az ortodox prédikációkra általában jellemző a görög vagy más történelmi, történetekkel való indítás. Máskor egy-egy bölcs mondás kifejtése vezet be a beszédet. De olvashatunk ezen a helyen dogmatikai magyarázatot, általános igazságot, hasonlításokat is.

Medgyesinél a „pogány” történelmi felváltják a bibliai történetek, de gyakran a beszéd már magával a textus magyarázatával kezdődik, s így a bevezető szervesen kapcsolódik a beszéd többi részéhez.

Komáromi exordiumai formailag is puritán hatást mutatnak. Általában rövidre szabottak, a történelmi mellőzik, s a textus szétbontása már itt megtörténik. Amennyiben egy témáról több prédikáció is szól, a 2., 3. stb. bevezetése az előző összefoglalását tartalmazza.

Van eset arra is, hogy Medgyesi kedvelt gyakorlatához hasonlóan egy bibliai esemény saját megfogalmazásában való elbeszélésével kezdi a beszédet, elősegítve ezzel a textus „környezetének” jobb megvilágítását.

Alkalmatossága ez igéknek, mellyel Idvezitőnk ezeket mondotta, nem egyéb volt, hanem ez. Egykor a többi között, Idvezitőnk a Jerusalembeli templom fel-szentelésének emlékeztire rendeltetett innepnapon, Jerusalemben lévén, melly szokott volt esni télben, setalगत vala a Salamon templomának porticusában. Azonban meglátván őtet a Sidók, környül-vészik, és mondanak néki (Ján. 10. 24.) Idvezitőnk nagy szépen meg-felel nekik (25. 30.), melly feleletiben meg-mondgya szemtől szembe, hogy ő a meg-ígért Christus, megmondotta az előtt-is, de nem akarják hinni. (235. pr.)

A nyelvész Komáromira vall, hogy beszédeit gyakran aprólékos grammatikai fejtegetéssel kezdi. A textus egy-egy szavánál szívesen időz hosszabb ideig is:

Elsősorban a mi a szót illeti, a Pascha nem Görög szó, mint némelyek tartják, hanem Sido szó; nem a Görög Paschatol, melly annyit tézen, mint szenvedek, hanem a Sido Paschatol, mely annyit tézen, mint által ment, származik: nem szenvedést, hanem által-menést tézen, nem az Izrael fiainak által-menetelit a tengeren, hanem a csapdoso nagy pusztító Angyalnak által menetelit, az Izrael fiainak házok mellől, jelenti eredeti szerént. (188. pr.)

Komáromi befejező sorai – bár a Medgyesi lendületességét nemigen érik el – mindig személyhez szóló intést, figyelmeztetést tartalmaznak.

A bűnbánatra való felszólítás, az egyéni lelkiismeret felkeltése puritán hatásnak tekinthető.

Te keresztyén ember, érdemedhez ne bizzál, és akármely szent kegyes légy is, jócselekedeteidből érdemedre az örökéletet ne várjad, hanem mondd azt melyre Idvezítőnk int (Luk. 17:10.) Mindazáltal, teljes minden tehetségeddel élj Istennek, légy szent életű, hiv ember. Buzgó lélekkel, töredelmes szívvel esedezél Istenhez, hogy tégedet szánjon meg, és ingyenvaló kegyelméből azt az ajándékát, az örökéletet adja meg téned, hogy abban a felséget te is mindörökké dicsérhessed. Amen. (239. pr.)

Mint láttuk, Komáromi többnyire még megfelelőnek érezte a hagyományos skolasztikus ortodox kereteket, formai vonatkozásban tehát a ref. ortodoxia örökségének gondozója. Kérdés azonban, hogy eszmeileg mennyiben ragaszkodott ortodox elődei és kortársai szemléletéhez; erre a következő fejezetben igyekszünk választ kapni.

Ortodoxia, puritanizmus, enciklopédizmus

Az ismeretek enciklopédikus rendszerezésének igénye a 17. sz. elejétől jelen van az európai gondolkodásban. Már a református ortodoxia is egyfajta skolasztikus rendszerezésre törekedett. *Ramus* analitikus pragmatista szemlélete és *Amesius* analízise újabb utakat és lehetőségeket nyitott meg a rendszerezés terén.

Komáromi maga is fontosnak tartja a skolasztikus műveltséget, ezt tekintti a rendszerezés alapjának. Amesius hatása egyértelműen kimutatható életművében, egyik művét magyarra is lefordította.¹² *Ramus* tanaival angliai és hollandiai tanulmányai idején szintén találkoznia kellett.

Komáromi a reformátori örökségből, az ortodox tanításokból és a puritán eszmékből építi fel rendszerét. A három nem áll szükségszerűen ellentétben egymással, hanem sokkal inkább egyetlen nagy folyamat különböző állomásait jelentik. Az ortodoxia és a puritanizmus egyaránt augustinusi és kálvini örökségre megy vissza, de míg az ortodoxia a „verbális inspiráció” szellemében megáll egy ponton, s a hit lényegét a tantételek elfogadásában jelöli meg, addig a puritanizmus az egyéni lelkiismeretre apellálva a személyes, egyéni megtérést és hitet állítja a középpontba, egyházszerkezeti kérdésekben pedig a reformátori örökségen is túllépve demokratizálni kívánja az egyház szerkezeti berendezését. A puritánok erős szociális érzékenysége, szigorú

munkaerkölcsze szintén reformátori örökség, melyet a reformáció 2–3. nemzedéke többnyire elfelejtett, vagy legalábbis kevésbé hangsúlyozott.

Komáromi számára az emberi ismeretek alapja az isteni kijelentés, melynek elsődleges tárháza a Biblia, de idetartozik az egyházatyák, a reformátorok tanítása és az ortodox, illetve puritán örökség is. Úgy érzi, hogy a kijelentések sorozata az ő korával a végéhez érkezett, s így az ismeretek is a lehető legmagasabb szintre emelkedtek: „Mert akkor (a bibliai időkben) kevesebb volt, a' mit kellett tanulni, de már igen sok, tellyességgel *minden* ki lévén jelentve.” (5. pr.)

A kor levegőjében tehát benne van a teljesség, az ismeretek enciklopédikus összefoglalásának igénye. *Wollebius* bázeli professzor, akinek főművét éppen Komáromi fordította magyarrá,¹³ szintén az ismeretek alapos és tiszta rendszerezését vallotta fő elvének. A debreceni lelkész Angliában és Hollandiában ugyancsak hasonló törekvésekkel találkozhatott. Az sem mellékes mozzanat, hogy baráti viszony fűzte az enciklopédiaíró *Apáczaihoz*.¹⁴ De ismernie kellett Alsted enciklopédiáját is (1638), sőt Comenius pánszofista munkássága is kibontakozott a század közepére: a *Didactica magna* 1657-ben jelent meg.

Komáromi a teológiai ismeretek összefoglalását nyújtja művében, ez nem jelenti azonban azt, hogy ismeretei csupán erre a területre korlátozódtak. Az egyes tudományágak éles szétválásáról ebben a korban még különben sem beszélhetünk. Komáromi teljes műveltségét csak egész életművének alapos vizsgálatával térképezhetnénk fel, az viszont prédikációiból is kitetszik, hogy komoly teológiai, történelmi, filozófiai, jogi, nyelvi ismeretekkel rendelkezett.¹⁵

A tartalmi mag: hitágazatok

Már utaltunk rá, hogy a puritánok az etikai, dogmatikai alapkérdésekben egyetértettek az ortodox reformátusokkal. A különbség legtöbb esetben csak bizonyos „hangsúlyeltolódást” jelent. Komáromi nézeteinek teljességre törekvő elemzése meghaladja dolgozatunk kereteit, csupán néhány fontos tartalmi vonatkozásra kívánunk rámutatni, melyek már egyértelműen a puritán eszmeiség, illetve az enciklopedizmus hatását tükrözik.

A lelki élet kérdése: bűn, bűnbánat, lelkiismeret

Az ortodox *tanítás* – *gondolat* mellett a puritánoknál az „építés” gondolata is erőteljesen hangsúlyt kap. Bár Komáromi beszédei látszatra erősen

tanító jellegűek, jobban szemügyre véve őket, kitűnik, hogy nála is nagyobb hangsúlyt kapnak az egyéni lelki élet kérdései: *bűn, bűnbánat, lelkiismeret*. A hit kérdése így tehát sokkal empirikusabb, gyakorlatiasabb, személyesebb jelleget kap. *Amesius*, akinek *Medulláját*¹⁶ Komáromi jól ismerte, s az előszó tanúsága szerint fel is használta prédikációi írásakor, a gyakorlati élet tudományának nevezi a teológiát: „theologia est doctrina vivendi”¹⁷, Perkins, *Amesius* tanítómestere pedig a „jól és boldogul élés” tudományának.¹⁸ Nem csoda hát, ha a puritánok a dogmatikát és az etikát szorosan együvé tartozónak érezték. Így van ez *Amesius*nál, és így Komárominál is.

A debreceni prédikátor mélységesen komolyan vészi a bűn kérdését, ez számára ugyanis nem más, mint Isten szentségének megsértése, „mert a legkisebbikkel is az Isten véghetetlen felsége bántatik meg.” (146. pr.) Szintén a puritánokra jellemző a bűnök különböző szempontú csoportosítása:

... első tábla ellen való bűn. Második tábla ellen való bűn. Titkos, nyilvános, természet szerént való, történet szerént való, belső szándékból való, gyarlóságból való, uralkodó, nem uralkodó, égbekiáltó, lelki, testen belől való, testen kívül való, tudva való, tudatlanságból való, megbocsátható, megbocsáthatatlan, maga ellen, más ellen való, gondolt, mondott, cselekedett, ifjúságbéli, gyermekség-béli, vénségbéli. . . (240. pr.)

A bűnök hasonló felosztása Medgyesinél is megtalálható. Gyakori a belső önvizsgálatra való felszólítás is:

Vizsgáld meg magad, ha ebben és ebben nem estél e, vagy erre hajlandó nem vagy é? (254. pr.)

A beszédek gyakran éppen ilyen, az egész hallgatósághoz intézett intéssel zárulnak:

Rejteket a büntételekre ne keress, hanem szintén úgy irtózzál alatomban vétkezni, mint nyilván, mert látja az Isten, a titkos hely is kikiáltja (Hab. 2:11.). Nem megyen feledékenységbe, jutalma a bűnnek kárhozata. (234. pr.)

Az állandó belső önvizsgálódás kifárasztja az embert, és valamiféle rideg aszketizmus eluralkodásával fenyeget. Talán ennek az ellensúlyozására jelentkezik olyan eleven erővel a puritán prédikációkban az Istennel való találkozás és megbékélés nagy élménye. Medgyesi beszédei gyakran már a szélsőséges individualizmus határait súrolják, itt-ott pietista színezetet kapnak. Komáromi

is hangsúlyozza az „unio mistica”, az Istennel való „személyes” találkozás fontosságát, de mindvégig mértéktartó marad.

Nagy súlyt kapnak prédikációiban a lelkiismeret szerepének, gyakorlásának kérdései is. Ez szintén a puritánok által felelevenített reformátori örökség, s hogy a kor teológusai ezt mennyire komolyan vették, a gályarab prédikátorok életében lett nyilvánvalóvá.

Polémia

A kötet prédikációiban jelentős szerep jut a polémiának. Összességükben a prédikációk nem támadó hangvételűek, de az ususok cáfoló része szinte sosem marad el, s ez a néhány sor arra hivatott, hogy a prédikáció törzsrészeiben kifejtett tanítással szembenálló irányzatokat ismertesse.

A cáfolatok középpontjában általában a „páristák” állnak, de gyakori a *lutheránusok*, a *szociniánusok*, *szervetánusok* és *anabaptisták* cáfolata is. A felsorolt felekezetek támadása általános jelenség a kor református prédikációirodalmában. Annál ritkább azonban, hogy dogmatikai kérdések kapcsán itt-ott a törököket is cáfolja. Valószínűleg összefüggésbe hozható e jelenség az Erdély bukását követő időszak erősödő törökellenes hangulatával is.

Komárominak kora teológiai irányzataiban való jártasságát bizonyítja, hogy jónéhány, az egyháza által eretneknek minősített korabeli vagy a közelmúltban fellépő tant is ismertet; így pl. *Arminiust* (1560–1609) és *Vorstiust* (1569–1622) szabadabb bibliaértelmezésük miatt, *Menno Simonst* (1496–1561), aki az újrakeresztelők szelidebb ágához tartozott, *Weigelt* (1533–1588) a lutheri misztika képviselőjét és másokat.

Széles egyháztörténeti ismeretekről tanúskodik, hogy számtalan egyházatyával és koraközépkori vagy későbbi egyházatyával vitázik. Ízelítőül néhány név közülük: Arius, Sabellius, Praxas, Hermogenes, Priscillian, Pelagius, Origenes, Nestorius, Donatus, Ennonius, Photin, Marcellus; monophysita, ebionita, antinomusi, libertinusi, priscillianista, perfektista, angelikus és platonikus eretnekség.¹⁹ Velük szemben a megrendíthetetlen tekintélyt Augustinus, Eusebius, Athanasius és Chrysostomus képviselik. Bár a három utóbbi időnként áttételesen a támadottak sorába kerül, mint akiknek elferdítették a tanításait.

Az ókor klasszikusai is gyakran vitapartnerek, különösen a filozófusok:

Cáfolja: Az Aristoteles követőit, magával együtt kik e' világot örökkévalónak, és öröktől fogván allonak mondották lenni. Az Athleusokat, Epicureusokat, kik-is ezen hiszemben vadnak. Cicerót, ki azt tartotta, hogy

Isten a' nagy és derék dolgokrol gondot visel, de az a'probbakrol semmi gondgya nincsen.

A cáfolatok során Komáromi hangja sosem fenyegető vagy gúnyos, inkább ténymegállapító. Sokkal inkább a tudós teológus áll előttünk, mintsem a harcos prédikátor.

Nyelvészeti fejtegetések

„Komáromi Csipkés minden nyelvészeti munkálkodását a Biblia fordításának és magyarázásának nevében alkalmazta, nem a maga kedvére művelte” – írja *Fekete Csaba*.²⁰

Komáromi eszményének, az enciklopédikus műveltségnek egyik legfontosabb alapja az idegen nyelvek ismerete. Ezért ír angol, héber és magyar nyelvtant. Prédikációiban is többször találkozunk a nyelvek tanulására való buzdítással:

Mert egyébiránt lehetetlen dolog, valamely nemzet született nyelvére fordítani (a Bibliát). Ez meg-kivántatik a' jó Tanitoban, mint a' melly nélkül nem egész Tanito: nem hathat a' szent írásnak erejére, hanem csak kopácsol rajta: s' nem az Isten tulajdon maga szavain, hanem a' fordító vétkes embereknek szavain kell fundálni tanítását. Inkább el-lehet egyik szeme nélkül, mint ez nélkül. (5. pr.)

Prédikációi tele vannak nyelvi fejtegetésekkel, mint arra korábban is utaltunk. Azt illusztrálandó, hogy ezen a téren milyen mély ismeretei voltak, álljon itt még egy példa:

A' Szent irás minthogy Sido és Görög nyelven iratott, benne a' Sacramentom, betü szerént, mivel Deák szo, nincsen: hanem vétetett az emberektől s' kiváltképpen a' Romaiaktól. Ezeknél a' Sacramentom volt nem egyéb, hanem 1. Az egymással perlekedő embereknek, a' fő papnál zálog helyett le-tett pénze, melly vissza adatott annak a'ki a' pört nyerte, el-tartatott, s fogattatott attól, a' ki el-vesztette. 2. A' Vitézek esküvésének formája, vagy esküvése mellyel az ő urok zárlója alá esküttenek, és magokat azokhoz való hűségre, s' engedelmességre, kötelezván azoknak adták, consecraltak. Innen azért a' Tanitok felvettek e' szot, a' szent dolgoknak, titkoknak, ceremóniáknak, jegyeknek jelentésére. (15. pr.)

Szociális érzékenység

A reformáció örökségének újjáélesztését jelenti a puritánoknál az erőteljes szociális érzékenység is. Sőt a puritánok ezen a téren túllépnek elődjek eszméin. Közismert, hogy Medgyesi Pál milyen hévvel szólott hozzá kora társadalmi és politikai kérdéseikhez Jajjaiban. Hasonló megnyilvánulásnak tekinthető Komáromi *Pestis Pestise* c. kisebb prédikációs kötete is,²¹ melynek megírásakor az „Igaz Hit” írását is abbahagyta egy időre, amint az az utóbbi kötet előszavából kiderül. De nem csupán a nagy pestisjárvány idején írott és a debreceni temetőben elmondott aktuális prédikációk vallanak erős szociális társadalmi, politikai érdeklődésről, hanem az Igaz Hit is bőven tartalmaz ilyen vonatkozású megnyilvánulásokat.

Az egyházszerkezeti kérdéseket illetően Komáromi a puritánokhoz csatlakozva a presbitériumok felállítása mellett foglal állást: „Presbyteriumnak . . . minden alkalmas városban, s Ecclesiában meg-kellene lenni.” Nem kerüli el figyelmét az sem, hogy a presbiterek gyűlései nem mindig megfelelően zajlanak le: „Feddi és czáfolja A' miéinket is, kiknek gyűlések sokszor nem gyűlés, hanem gyűlvész volt. rut zürzavar, confessio, zenebona, és rendetlenség.” Komáromi tehát presbitériánus alapokon áll, s óvja hallgatóit a „tibolygo elméjü eszeveszett Independensektől”.

Elesen elítéli saját egyháza hibáit. Tiltakozik pl. az eljárás ellen, hogy a papot a gyülekezet helyett a földesúr vagy a püspök választja. A papok gyülekezeti vezető szerepét elismeri, de a híveket személy szerint is nagyobb aktivitásra és önállóságra buzdítja: „. . . olvassa a' község (a Bibliát), és a' Pap munkájával, melly jó ugyan, ne clégedjék-meg.” Elítéli a gyenge hazai oktatási viszonyokat, s a külföldet állítja példaként:

Midőn akármelley emez amaz Deák mindgyárt Prédikátorkodik, az igét hirdetvén, azonban osztán Tolvajjá, kolcsárrá, számtartova, etc. léssen, meg-kellene ezt jobbitani, és nem Prédikállokbol ilyeneknek, hanem ha ilyenek volnának, belőle Prédikálloknak lenni. Tartana minden gyülekezet elégséges prédikátorokat. A' Scholabéli iffiakban examináltatnának, és candidáltatnának arra menendők, mint a' jo rendü országokban. (164. pr.)

A debreceni prédikátor keményen ostromozza a felelőtlen prédikátortársakat, akik nem veszik komolyan munkájukat. A Keresztségről szóló prédikációban *pf.* így ír:

Feddi: Azokat az egyházi személyeket, kik csak félig lelki Pásztorok,

ennek ki-szolgáltatását el-mulattyák, mint a Pápista, Papi nagy Urak, Angliai Püspökök, Magyarország némelly Prédikátorok.

A puritanizmus azonban nemcsak egyházpolitikai kérdésekben bizonyult radikálisabbnak az azt megelőző koroknál, hanem a társadalmi felelősségvállalás kérdésében is. Komáromi szemben állt az independens iránnyal, társadalmi téren azonban ő is elmegy addig, hogy a királyságot mint uralkodási formát nem tartja öröknek és az egyedüli lehetséges formának: „Az Isten hol egyképpen, hol másképpen, hol Birák, hol királyok által, hol minden Birák és Királyok nélkül igazgatta az ő népét.”

Hangsúlyozza a nevelés, a felvilágosítás jelentőségét, ebben a szellemben száll erélyesen szembe a babonasággal, a tudatlanságból származó kicsinyes vitákkal.

Némellyek azt mondták, hogy [az Éden fája] volt egész Syria, Mesopotámia, Egyptom és Damascus. Némellyek szerint, Asia és Africa, e' világnak fele része. Némellyek helyeztették Sodoma határába. Némellyek egy Taprobana²² szigetben. De mind helytelen. Moses azt írja, hogy volt Edennek Napkelet felől való részében, mely nekünk elégséges. (115. pr.)

A szigorú puritánok munkaetikája nevében Komáromi elítéli a semmittevést, eszménye az aktív, munkáját szerető ember: „A henyélést el-kerüld. Gondold meg, hogy 1. vétek, 2. szegénységet nemz, 3. abban hamar megcsalatos, mint Dávid.”²³

A kötetben hangot kapnak a kor aktuális politikai eseményei is, így elsősorban a II. Rákóczi György bukását követően megerősödő török–magyar ellentét. Ezzel a kérdéssel két külön prédikáció foglalkozik „A Gógról és Mágógról” címmel. Komáromi történelemszemlélete abba az eredetileg Wittenbergből hozzánk került protestáns szemléleti vonalba tartozik, melyet nálunk *Farkas András, Károli Gáspár, Magyar István, Medgyesi Pál, Szalárdi János* neve fémjelez, s melynek kései lecsapódása még a 19. századi irodalmunkban is kimutatható. E szemlélet lényege a zsidó–magyar történelmi párhuzam és az a gondolat, hogy a nemzeti csapások a nemzet korábbi bűneinek következményei. *Makkai László* ugyan nem említi Komáromi nevét az imént ismertetett történelmi vonal felvázolásakor,²⁴ a „Gógról és Mágógról” írott két prédikáció azonban hűen tanúsítja, hogy igenis beleilleszthető abba. Nemcsak a zsidó–magyar párhuzam emlegetése jellemző, hanem a török jelenlétét és meg-megújuló támadásait is egyértelműen Isten *jogos* büntetésének minősíti a prédikátor, mint ahogy azt Medgyesi tette II. Rákóczi György

bukása kapcsán. A kötet talán legmeggrázóbb, leghatásosabb írásai ezek a prédikációk, melyek még ma is szívenütik az olvasót:

Meg ne ütközzél s' meg ne botránkozzál abban, hogy a' nép mellyben te vagy, fogy naponként, nyomorgattatik, sanczoltatik, etc. a pogányság épül, szaporodik, győzedelmeskedik, országokat véssen, várakat, városokat foglal. Mert a' Sátán fegyverkesztette-fel, s' Isten-is előbocsátta, szintén úgy volt az Istennek népe az O Testamentomban. (175. pr.)

Ama' régi hires neves Babylon nevét, e' mostani Pápista Romára érthetjük, mert ez amazzal számtalan dolgokban egygez. A' Gognak és Mágognak nevét a' mostani Török, Tatár nemzetre, mivelhogy ezek azokkal sokban egygeznek . . . a' miképpen az sok féle népből és nemzetségből állott. Így ezek is, Törökből, Tatárból, Oláhbol, Curtánbol, Szerecsenből, etc. egyéb Napkeleti és Déli pogányokból. . . Szintén azonképpen ezek-is ma mi rajtunk bünös keresztyéneken, Isten szolgálai, hohéri. (176. pr.)

A pestis idején írott néhány prédikációban szintén ez a hang csendül fel: a betegség isteni büntetés a nemzeten, mert „. . . Melyik nemzet az Keresztyén világban, mellynél illy utálatban volna az Istennek szava, s-kellettenségben annak kioltoi, mint az Magyaroknál?”

Közvetlen források

A legfontosabb tartalmi jegyek vizsgálata után vessünk most egy pillantást a kötet forrásaira. Saját kútfőin kívül Komáromi – az előljáró beszéd tanúsága szerint – a következő műveket használta beszédeinek írása közben:

- Polanus, Amandus (1561–1610): Syntagma theologiae Christianae. 1610.
- Wollebius, Johannes (1586–1629): Compendium th. Ch. 1626.
- Moccovius, Johannes (1588–1644): Loci communes. 1650.
- Ursinus, Zacharias (1534–1583): Explicationum catecheticarum. 1591.
- Amesius, Wilhelmus (1575–1636): Medulla Theologiae. 1629.
- Maresius, Samuel (1599–1673): Collegium theologicum. 1645.
- Usserius, Jacobus (1584–1652): Corpus theologicum. 1630.
- Voetius, Gisebert (1598–1656): Disputationis theol. 1643.
- Ezeken kívül Wendelinus (1584–1652) egy megnevezetlen műve.

A felsorolt nevek között az ortodoxia képviselői vannak többségben (Polanus, Maccovius, Maresius), de ott van a rámista Wendelinus, a dogmatika és etika összetartozását hangsúlyozó Wollebius, a puritán Perkins-tanítvány, Amesius, a módszereiben ortodox, egyébként pietista holland Voetius²⁵ és az anglikán egyháztörténész, Usserius is. Mindannyiuk közül talán Amesius és Wollebius hatása a legerősebb, nyilván nem véletlen, hogy – mint már utaltunk rá – egy-egy művüket Komáromi magyarra is lefordította.

A közvetlen források összetétele alátámasztja a korábbi fejezetekben tett megállapításunkat: Komáromi olyan művet alkotott, melyben megpróbálta összegezni a reformáció másfél évszázadának dogmatikai – etikai felismeréseit.

A prédikációk stílusa

Az „Igaz Hit” prédikációi csupán bő vázlatok, ami elsősorban a stilisztikai elemzés elé gördít akadályokat. A minden részletében kidolgozott, művészi felépítésű Medgyesi-beszédek írott formája minden bizonnyal egészen közel áll az egykori szóbeli előadáshoz; ugyanezt debreceni prédikátortársáról nehezen mondhatjuk el. A debreceni városi jegyzőkönyv tanúsága alapján maga Komáromi hivatkozik arra egyik alkalommal, hogy „nem úgy prédikál, mint a többi papok”,²⁶ Ez azonban valószínűleg a tartalmi vonatkozásokra, a lelkész teológiai felkészültségére vonatkozik, közelebb tehát nem vezet bennünket a kérdés megválaszolásában, milyen lehetett a Komáromi-beszédek teljes szövege.

A prédikációk egyes részeinek összevetése után a stílus alapján úgy tűnik, hogy a különböző részek vázlatossága között nagy különbség van. Bizonyos részeknek, így a „tanúság okai” és „hasznai”, valamint a „magyarázat” első felének (= a textus felbontása) általában csak a logikai vázát adja meg, nem is mondatok, hanem sokszor csak szavak, kifejezések, felsorolások, utalások formájában. Ezzel szemben a „magyarázat” második fele, a „tanúság”, a bevezetés és a záró sorok valószínűleg közelebb állnak a szóbeli előadás szövegéhez, esetleg bizonyos esetekben meg is egyeznek azzal. Az arányok és a vázlatosság „foka” természetesen prédikációnként változnak. Mindez azt is jelenti, hogy Komáromi egyházi beszédei ma ismert formájukban nem alkotnak a Medgyesi vagy a Pázmány beszédeihez hasonló egységes nyelvi-stilisztikai kompozíciót, s a mai olvasó számára már csak részleteiben élvezhető írásművek.

Biblicizmus

Talán közhelynek számíthat a prédikációk biblicizmusáról beszélni, bizonyos esetekben azonban nem árt külön is hangsúlyozni ezt a jelenséget, így pl. Komáromi esetében is.

A puritánok, túllépve a reformátorok gyakorlatán is, erőteljesen hangsúlyozzák a bibliai központú gondolkodást. A még az ortodoxoknál is oly gyakori ókori históriák itt szinte teljesen elmaradnak, az ókori bölcsekre való számtalan hivatkozást felváltják a bibliai citátumok. Komáromi – Medgyesivel szemben, aki jó stílusérzékkel építette be a bibliai idézeteket írásműveibe – többnyire nem közli az idézetek szövegét, csak zárójelben a bibliai helyet. A mégis közölt néhány idézet és a textusok azt mutatják, hogy a prédikációk írásakor Komáromi bibliafordítása nyers változatában, legalábbis részleteiben, már készen volt, s később már csak esetleg stiláris javításokat végzett rajta.²⁷

A beszédek biblicizmusát erősítik azok a bibliai történetek, melyeket a prédikátor a saját szavaival mond el:

Midőn meg-találták volna a' Törvény könyvét, meg-olvassák a' Király (Josiás) előtt. A' Király halván abból az Isten kivánságát, és látván a népnek attól eltávozott voltát, meg-megszaggattya megijedvén ruháit, és ottan mindgyárt az Isteni tiszteletnek helyére állatásához kezd. Magához gyűjti a' népnek véneit, és felmégyen az Isten házába, az egész gyülekezettel, Papokkal, Lévitákkal, el-olvassa előttök a' könyvnek beszédit, szövetséget téssen Istennel, és parancsot, hogy az Istennek házát a' bálványoktól, és azokhoz tartozó eszközöktől tisztítsák meg. A bálványokat mind el-veszti, berkeit azoknak elvágattya, oltárit lerontattya, papjait le-konzoltattya, és azoknak, kik közüllök el-temettettek valának, még tetemeket-is sirjoktól ki-hányattya etc.

Ezek az elbeszélő részek egyúttal a korábbi prédikációk históriáinak díszítő, színesítő funkcióját is átvették.

Ha nem is a Medgyesi-prédikációk szintjén, de Komárominál is jelen van a bibliai, elsősorban az ószövetségi képanyag korra vonatkoztatott használata:

Magyar Izráel = a magyar nép

Babilon = Róma v. a török, tatár

Góg és Mágóg = az ellenség: török, tatár

vesztő Angyal = háború, pusztulás, pestis

Sodoma, Gomorra = az erkölcstelen nép

A megtérésre való felhívásban Komáromi gyakran használ éles eszkatologikus képeket, melyek a barokk túlfűtöttség jegyeit, a mulandóságérzés hangulatát viselik magukon:

... az Istennel, szent törvényével, kemény fenyegetésével és atyai édes intésével nem gondoló, megtérni nem akaró, bűnben buborékoló gonosz embert két nagy gond rettentí. . . Nézd meg azért az emberek előtt oly kedves, édes és gyönyörűséges bűnnek az ő képvirágát és nagy hasznát, ó, mely édesdeden részegeskedik, csalárdkodik, paráználkodik az ember, s azonban ihón, mire jut érette, véghetetlen kinra, ilyen a bűnnek haszna virága. (238. pr.)

Mondatszerkesztés, képalkotás

„ . . . a XVII–XVIII. század számos és nem is jelentéktelen prózai alkotásában, vallásos és tudományos művekben nem fedezhetünk fel magasabb művészi törekvést, nem beszélhetünk velük kapcsolatban manierista vagy barokk stílusról” – írja *Bán Imre* egyik tanulmányában.²⁸ Úgy érezzük, ez a megállapítás Komáromi kötetére is érvényes. Mondatainak felépítését vizsgálva tagadhatatlan, hogy felfedezhetünk bizonyos retorikai elemeket, melyek a barokk stílusnak is fontos alkotóelemei, de nem érezzük e mondatok mögött a művészi törekvést, vagy csak nagyon kevés esetben. A Pázmány vagy akár Medgyesi nagy feszültségű barokk mondatainak nem sok nyoma van e kötetben. A tudós prédikátor egyéniségéhez úgy tűnik, a világos, rövid mondatokkal fogalmazó puritán „Plain Style” állt a legközelebb. „Mint minden predikáciomat, ugy ezeket is csak a Szent íráson fundaltattam, s-attol az egyházi tanításban való együgyűségtől, szimplicitástól, mellyet az Isten igéjének méltósági mutat, eltávozni nem akartam” – írja a „Pestis pestise” előszavában.

A rövid tagmondatokból álló hosszabb mondatépitmények is mindig világosan áttekinthetők, a stílus mégsem válik lapossá, hanem gyakran nagyon is erőteljes, szemléletes:

... (A pogányok) magokat Isten népének tartják, az Istent modgyok szerint szorgalmatossan szolgálják: a' keresztyéneknél több Templomokat építenek, Papjaikat százszerte inkább becsülik. Minden féle nemzetből számtalanokat el-hitetvén, és a' keresztyénségből pogányságra hajtván. Rettenetesképpen szagatván, égctvén, pusztítván kevesítvén, mellynek bizonyosága, az Afrikai, Asiai Ecclesiáknak nem lete, mellyek

voltanak, és egész Auszriáig mindenütt e' meg-romlott Magyar földön a' sok püsztá Templomok. (177. pr.)

A bibliai eredetü képanyagról már szöltünk. A képek másik változatát azok a gyakran már-már példázattá bövölö hasonlatok alkotják, melyeknek hasonlító elemét a mindennapi élet, a különbözö munkafolyamatok (borbély, orvos, patikus, földmüves munkája) szolgáltatják.

Szintén olyan az Evangelium, mint a' Patikáriosnak, avagy orvosnak orvossága. Mert, a' miképpen ez minden személy válogatás nélkül, akárkinek árultatik, ajánltatik: azonképpen az, tudniillik az Evangéliom, hirdettetik akárkinek. A' miképpen az orvosság nem mindenektöl vétetik, a' kiknek árultatik: azonképpen az Evangéliom is, nem mindenektöl, a' kiknek hirdettetik.

A tükör-motívum, mely a kor egyik legkedveltebb képi eleme, e kötetben is fellelhető:

Az Istennek Moses által a' Sinai hegyen ki-adattatott törvénye, alig hasonlítottathatik egyhez illendöbb dologhoz, mint a' tükörhöz. A' mint a' Tükör az embert némelly cselekedetiben igazgattya, segítli, úgy hogy a' tükör által sok dolgokat véghez vihet, a' mellyeket tükör nélkül meg nem cselekedhetne: szintén így az Isten törvénye, sok dolgaiban, erkölcsében, életében igazgattya, az ő nyavalgásságát véle megesmérteti. (82. pr.)

Anyanyelvét szeretö, azt minden ízében ismerö nyelvészt sejtetnek azok a nyelvi alakzatok, szójátékszerü összetételek, melyekben az író szinte játszik a nyelvben rejlö gazdag lehetöségekkel:

- Mert az olyan *Pápista Purgatorium* semmiképpen meg nem bizonyíthatatik, nem volt soha, nincs-is. Az írásban *sem hire sem hamma*, hanem csak *költött dolog*, és *erszény üresítö*, és *pénz gyüjtö családtság*. A Romai Pápanak számtalan sok *csiga-biga forma* rendelésinek, végzésinek, törvényinek igája alá fejedet ne hajtsad.
- Ha az el-múlt siralmas esztendöknek *akadályos alkalmatlanságát*, vagy *alkalmatlan akadályosságát* meggondolod . . .

Idézett példáink csupán kiszemelgetett elemek Komáromi beszédeiböl, azok ugyanis, folyamatosan olvasva öket, csak egyes részleteiben nyújtanak bizo-

nyos esztétikai élvezetet, különben inkább meglehetősen száraz, de semmi esetre sem lapos, a tudományos próza irányába hajló, latin szavakkal is bőven tűzdelt prózastílus benyomását keltik.

Eredeti mű vagy kompiláció?

Dolgozatunkban a 17. századi protestáns magyar egyházi irodalom egyik nagyszabású vállalkozását próbáltuk meg bemutatni. Befejezésül tegyük fel a kérdést: tekinthető-e Komáromi műve eredeti alkotásnak vagy pedig csupán kompiláció?

A debreceni prédikátor a hitágazatokra vonatkozó ismereteket „szedette össze” ebben a kötetben a kor legismertebb angol, német, francia és latin nyelvű szakkönyveiből. Új rendszert nem alkotott, műve tehát ilyen értelemben kompilációnak tekinthető. Arra azonban ő maga hívja fel a figyelmet a kötet előljáró beszédében, hogy ilyen mennyiségű anyag eddig egy könyvben semmiféle nyelven meg nem jelent. Vállalkozásának eredetisége tehát ugyanabban áll, mint általában az enciklopédiáké: világosan, áttekinthetően rendszerezte az akkori teológiai ismereteket. Az „Igaz Hit” ilyen vonatkozásban a korabeli magyar egyházi irodalom egyedülálló vállalkozásának tekinthető; nem csupán dogmatikai és etikai szintézis, hanem prédikációs gyűjtemény és a prédikációírást elősegítő kézikönyv is egyben.

Széleskörű ismeretei, tudósi kvalitása eredetibb és önállóbb mű írására is készre tették volna Komáromit. A néhány évvel korábban Hollandiában héberül előadást tartó nagy tudású prédikátor azonban – sok 17. századi honfitársához hasonlóan – a kecsegtető nyugat-európai állások helyett inkább vállalta, hogy egy kis nép még kisebb közösségének szószólója legyen, s írjon saját nyelvén olyan művet, melyre üldöztetett nemzetének és felekeztének az adott pillanatban érzése szerint legsürgősebben szüksége volt.

J E G Y Z E T E K

- 1 Lásd erre vonatkozóan: Lenkey István: A Komáromi Csipkés Györgyről szóló művek bibliográfiája = TheolSz 1977. 11–12. 346–47. l.
- 2 A konferencia anyaga, megjelent: TheolSz 1978. 11–12. sz.
- 3 Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp. 1954.
- 4 A magyar irodalom története II. Bp. 1964. 238. l.
- 5 Komáromi további prédikációskötetei:
 - Pestis pestise. Debrecen, 1664.
 - Concionum sacrarum centuria (Száz szentbeszéd), Várad–Szeben–Debrecen, 1659–69.Ezenkívül ismert még három gyászbeszéde.
- 6 A dolgozat Medgyesire való utalásaiban az 1981-ben a szegedi TDK-konferencián felolvasott „Puritanizmus és barokk” c. dolgozatom anyagára támaszkodtam.
- 7 Tófeus Mihály: A szent soltárok resolútiója. Kolozsvár, 1683.
- 8 Medgyesi Pál: Doce nos orare, quin et praedicare. Bártfa, 1650. Idézi: Ravasz László: Homiletika, Bp. 1938. 217. l.
- 9 Ravasz László: i. m. 137. l.
- 10 Gál Lajos: Geleji Katona István igehirdetése = TheolSz 1939. 190. l.
- 11 Márkus Mihály: Komáromi Csipkés György, az igehirdető = TheolSz 1978. 11–12. 370. l.
- 12 Komáromi Csipkés György: Angliai puritanizmus. Debrecen 1662. (ford. Ames után)
- 13 Komáromi Csipkés György: Az Kereszteny Isteni – Tudomanynak Jeles móddal úgy elkészített rövid summaia. (ford. Wollebius után). Utrecht, 1653.
- 14 Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 107–108. l.
- 15 Fekete Csaba feltételezi, hogy Komáromi műveltsége az Apáczaiéhoz lehetett hasonló (ld. Bán Imre: i. m.). E feltevés jogosságát csak a Komáromi-életmű beható vizsgálata igazolhatná. = Fekete Csaba: Komáromi Csipkés György írásmagyarázási szempontjai. = Re. Egyh. 1969. júl.–aug. 161. l.
- 16 Amesius, Wilhelmus (1575–1634): Medulla Theologiae, 1623.
- 17 Bodonhelyi József: A puritán ébredés néhány elvi szempontja. = TheolSz XX/1. 26. l.
- 18 Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen, 1942. 32. l.

- 19 Arra nézve, hogy a korabeli magyar ref. teológia kiket és miért tekintett eretneknek, biztos eligazítást ad az alábbi mű: Felvinczy Sándor: Haeresiológia. Debrecen, 1683.
- 20 Fekete Csaba: Komáromi Csipkés György, a nyelvész. = TheolSz. 1978. 11–12. 357. l.
- 21 Komáromi: Pestis pestise. Debrecen, 1664.
- 22 Taprobana szigete = Ceylon régi neve. Ariosto is így használja.
- 23 A szigorú puritán munkaetikára vonatkozóan ld. Hankiss Elemér–Makkai László: Anglia az újkor küszöbén. Bp. 1965. 130–132. l.
- 24 Makkai László: A magyar puritánok történelemszemlélete. = TheolSz 1978. 11–12. 342–345. l.
- 25 Szépen árnyalja e kettősséget Bán Imre: i. m. 123–125. l.
- 26 Idézi: Márkus Mihály: i. m.
- 27 Komáromi bibliafordításának kinyomtatását 1685-ben kezdeményezték először, de csak 1719-ben jelent meg Leydenben. A prédikációk bibliai idézeteit összevetettem a leydeni biblia szövegével, s úgy tűnik, hogy a fordítás jelentős része már az Igaz Hit írásakor (1661–66) készen lehetett.
- 28 Bán Imre: A magyar barokk próza változatai. = Eszmék és stílusok. Bp. 1976. 186–203. l.

JÁNOS L. GYÖRI

**Orthodoxie, Puritanismus und Enzyklopädismus
in den Predigttexten von György Komáromi Csipkés**

Zusammenfassung

Im Mittelpunkt der Studie steht der Band *Igaz Hit* (1666) (Der wahre Glaube) von Komáromi Csipkés György. Der Verfasser führt eine homiletische, ideengeschichtliche und stilistische Untersuchung durch. Das Werk ist nicht nur eine mit enzyklopädischer Absicht geschriebene dogmatisch-ethische Synthese, sondern auch ein homiletisches Handbuch. Wegen seiner großzügigen Komposition und des enzyklopädischen Charakters gilt es als einmaliges Werk der zeitgenössischen protestantischen Literatur in Ungarn. Im Hintergrund der Texte entfalten sich die Umriss des geistigen Profils eines Predigers mit umfassenden Theologischen, philosophischen und sprachlichen Kenntnissen. Ideengeschichtlich gehören hier Orthodoxie und Puritanismus dialektisch zusammen. Was den Stil betrifft, stehen wir der puritanischen Variante des Barock gegenüber. Die Ausführungen des Verfassers werden durch zahlreiche Zitate unterstützt.

MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS BETŰHAGYATÉKA
A KOLOZSVÁRI REFORMÁTUS NYOMDÁBAN

Misztótfalusi Kis Miklós hagyatékának bonyolult sorsa az utóbbi másfél évtized alapos, a forrásokig visszamenő kutatásai nyomán¹ részleteiben is megismerhetővé vált. Előadásunkban e kutatások eredményeit szeretnénk összefoglalni és újabb források megszólaltatásával kiegészíteni.

Misztótfalusi nyomdája három részből tevődött össze: a nyomtató műhely, az erdélyi református egyházkerület (generalis ecclesia), valamint a kolozsvári egyházközség és kollégium közös nyomdájának egyesített felszerelésével dolgozott, ehhez járult a Kis saját tulajdonában levő betűmetsző és öntő műhely.

1.

E korában párját ritkító officína felbomlása már a Misztótfalusi Kis életében megkezdődött. Ellenségei, főképpen Szatmárnémeti Sámuel áskálódásai miatt a kolozsvári egyházközség és kollégium közös nyomdájának teljesen újraöntött betűkészletét és egyéb felszerelését 1699 őszén vissza kellett szolgáltatnia.² Ígéretet kapott viszont, „hogy amíg ő él, nem nyomtattatnak véle.”³ Halála után sem vették használatba, a kollégiumi könyvtár alatti szobában porosodott jó harminc évig.

Az egyházkerületi nyomdát a Református Főkonzisztórium 1702. május 20-án Telegdi Pap Sámuelnek, Misztótfalusi tanítványának adta bérbe.⁴ Telegdi, a Kistól nagyobb részét újraöntött betűkészletet használva, kezdetben mesteréhez méltó színvonalú könyveket bocsátott ki. Sajtója alól évente 4–8 nyomtatvány került ki, s jóllehet ezek között ritka a nagyobb terjedelmű könyv,⁵ a nyomda betűkészlete a folytonos használat során egyre kopottabbá vált. Mivel a betűk újraöntésére Telegdinek nem volt módja, utolsó kiadványainak színvonala meg sem közelíti a koraiakét.⁶ Halála után (1730 ősze) a Főkonzisztórium a nyomdát Szathmári Pap Sándornak adta bérbe. (1731. április 29).⁷

Misztótfalusi betűmetsző és öntő műhelyének sorsa egy ideig a nyomdától függetlenül alakult. Erről Kis Miklós még 1692 körül úgy rendelkezett, hogy halála után szálljon az erdélyi egyházkerületre, özvegyének fizetendő 3000 forint ellenében. A Főkonzisztórium mindjárt a Misztótfalusi Kis temetését követő napokon (1702. április 25–28) leltározta is a műhely teljes felszerelését, de hiábavaló volt a Bethlen Miklós buzgolkodása, a vételárát még részletekben sem sikerült előteremteni.⁸ 1703-ban kitört a kuruc szabadságharc, s a hadak járása idején a vásárlást senki sem szorgalmazta. A Főkonzisztórium azonban nem feledkezett meg a betűszerszámokról; Köleséri Sámuel 1708-ban legalábbis azzal az ürüggyel vitetett 16 féle patriciát Szebenbe, „hogy conserválja a generális reformata ecclesia számára.”⁹ Valószínű, hogy Köleséri ezekkel a stempelekkel a saját munkáihoz kívánt szép betűket készíttetni, ugyanis sohasem adta át őket az egyháznak.¹⁰

Misztótfalusi Kis özvegye 1711 szeptemberében újból felajánlotta a Főkonzisztóriumnak férje betűszerszámait.¹¹ Az Egyházfőtanács a vásárlás érdekében egyrészt bizottságot küldött ki a betűmetsző és öntő műhely fölleltározása végett, másrészt megkísérelte a szükséges összeg előteremtését.¹² Misztótfalusiné 1712 elején ismételten sürgette az ügyet, jelezve egyúttal, hogy a betűszerszámok megvételére már több, készpénzzel és azonnal fizető jelentkező akadt.¹³ Sajnos a Főkonzisztóriumnak – akárcsak tíz évvel korábban – most sem állt rendelkezésére a vételár, mivel az 1702-ben indított gyűjtés nem hozott eredményt, újat pedig közvetlenül a háború után reménytelen volt indítani. Így a betűszerszámok az özvegy kezén maradtak, aki haláláig 1721. december 21.) hűségesen őrizte is őket.

Örökösei – Misztótfalusi Kis Anna és férje, Récsei Boér József – végre értékesíteni szeretnék volna a hagyatékot. Valószínűleg ők bízták meg Telegdi Pap Sámuel azzal, hogy Misztótfalusi betűről mintalapot készítsen, melynek felirata a kezüknél lévő matricákra utalt.¹⁴ Akár a több példányban készült mintalap, akár más tényezők révén a betűszerszámok ügye újból szőnyegre került, és a kolozsvári református kollégium professzorainak sikerült adakozó kedvű patrónusra találni: Bánffi György főgondnok 1724 márciusában 2000 magyar forintért megvásárolta és a kollégiumnak adományozta a sokat hányódott eszközöket. Mivel ekkoriban a kollégium nyomdája használatlanul hevert, a professzorok az értékes adományt szintén elraktározták.¹⁵

Fölvetődik a kérdés, hogy a Misztótfalusi Kis betűműhelyének végre köztulajdonba került felszerelése milyen mérvű csonkulást szenvedett az idők során. Boér József az eladáskor kötelezte magát, hogy a Kölesérinél maradt matricákat visszaszerzi és „általadja az többi mellé”.¹⁶ Az adományul

kapott betűszerszámokról fölvelt leltárban szinte hiánytalanul megvannak a másfél évtizeddel korábban Szebenbe került stemperek, Boér tehát eleget tett kötelezettségének.¹⁷ Ámde az a tény, hogy az eszközökért végülis csupán 1700 forintot kapott,¹⁸ mégis arra utal, hogy a hagyaték némiképp csonkulva került a kollégium tulajdonába. Erre különben a kortársak is emlékeztek, Pataki Sámuel például hallomásból tudott arról, hogy a szerszámkészletből ötvösök stempereket vásároltak.¹⁹ A csonkulás mértékét az 1711-ben és 1724-ben készült leltárak tételenkénti összevetése határozhatja meg, ezt azonban a különféleképpen használt betűmegnevezések nehezítik. A két leltár futólagos összehasonlítása nyomán az a benyomásunk, hogy a csonkulás – a matricák esetében legalábbis – nem lényegbevágó. Az 1711-ben összeírt matrixok kevés kivétellel az 1724-es leltárban is szerepelnek, a kollégium tehát olyan betűanya-készlet birtokába jutott, amely hosszú időre biztosította a református nyomdák ólombetűinek művészi színvonalú megújítását.

3.

E megújítás az 1730-as években vált esedékessé, amikor a főkonzisztóriumi nyomda élére Szathmári Pap Sándor került. Megbízólevelének egyik pontja is erre utal: „azon Typographiának . . . ő kegyelme . . . tellyes tehetsége szerint conservatiojára, típusinak renovatiojára igyekezzék. . .”²⁰ Szathmári német és holland műhelyekben évekig tanulta a nyomdászatot, a betűmetszéshez és öntéshez is értett.²¹ 1732 márciusában engedélyt kért és kapott arra, hogy a főkonzisztóriumi officína erősen megkopott betűit a kollégiumban őrzött Misztótfalusi-féle matricákkal újraöntse.²² Meg is kezdte a betűanyag felfrissítését, de a betűanyag mellett a kollégiumi nyomda Kistől származó betűiből is vett kölcsön, megtakarítva így az öntés fáradságos munkáját.²³

Noha Szathmárinak, épp a Misztótfalusi-hagyaték révén, megadatott a lehetőség a nyomda jó karba állítására, munkáját hanyagul végezte, csúnyán nyomtatott, sajtóhibákkal teljes könyveket bocsátva ki.²⁴ Munkájával, lassúságával egyre inkább elégedetlenül a kolozsvári kollégium professzorai elhatározták a kollégiumi nyomda működésbe állítását, amely egyúttal az egyre szigorodó cenzúra megkerülésére is lehetőséget teremtett. A betűkészlet gyarapítása végett az unitárius egyháztól néhány mázsa öntött betűt vásároltak, Szathmáritól pedig – több-kevesebb hiánnyal – visszaszerezték a korábban kölcsönadott betűszerszámokat és ólombetűket.²⁵ E félig-meddig titkos műhely első kiadványát, C. Vitringa holland teológus *Doctrina Christianae religionis per aphorismos . . . descripta* című művét Kis György, Telegdi egykori legénye és a diáksorban levő Páldi István nyomtatta.²⁶

A kollégiumi nyomda beindítását azonban Szathmári sérelmesnek tartotta, Bonyhai György püspök is nehezményezte. Felterjesztéseik nyomán a Főkonzisztórium, az illegális könyvkiadás várható következményeire is gondolva a nyomda működését már 1737 őszén betiltotta.²⁷ Az ellenőrzés azonban nem lehetett túl szigorú, a következő évben ugyanis egy újabb könyv került ki a kollégiumi műhely prélima alól, J. Clauberg *Logica contracta* című munkája. (E rövidke tankönyv korábbi hazai kiadásai épp a Misztótfalusi officínájában láttak nyomdafestéket, így a szintén Kis-féle betűkkel készült új kiadás könnyebben elkerülhette a cenzúra figyelmét.²⁸) 1738 tavaszán, a református egyházra nehezedő nyomás hirtelen fölerősödésekor²⁹ a kollégium professzorai jobbnak látták az illegális nyomda működésének beszüntetését.

Bárha kevés könyvet eredményezett, akciójuk mégis kettős hasznot hozott: nyilvánvalóvá tette egyrészt a főkonzisztórium nyomda hiányosságait, másrészt pedig a kivezető útra is rámutatott a szinte feledésbe merült kollégiumi műhely értékeinek fölcshintásával. 1740 áprilisában, a kolozsvári református egyházközség és kollégium javaslatát jóváhagyva a Főkonzisztórium elhatározta a két nyomda egyesítését. A kibővült műhely vezetését továbbra is Szathmári Pap Sándorra bízta, társául (coadjutor) pedig az Utrechtből nemrég hazatért Pataki Józsefet, valamint Kis György nyomdász legényt rendelte.³⁰

Szathmári a kollégium Kis-féle, alig használt ólombetűit újból kezéhez véve inkább azokkal nyomtatott, a főkonzisztórium nyomda elkopott betűinek megújításával nem sokat törődött, annál is inkább, mivel a matricák a kollégiumban maradtak. Így Schultens héber nyelvtanát Misztótfalusi új betűivel nyomtatta, s e szépen sikerült kiadvány a külföld elismerését is kivívta.³¹ Halála (1745. január 25.) után korábbi társa, Pataki József vette át a műhely vezetését, aki elődje hagyományait folytatva kizárólag a kollégium betűkészletét használta. A Pataki számára 1749-ben kiadott nyomdai pátenstben a Főkonzisztórium világosan megkülönböztette „a mostan munkában lévő” és „a mostan nyugovó Typographiát”, elrendelve ez utóbbi „elkopott régi betűinek megújítását.”³² Evégett Pataki átvette a kollégiumtól a Misztótfalusi-féle betűszerszámokat, de a főkonzisztórium „nyugovó” nyomda betűinek újraöntését csak ímmel-ámmal végezte. Kilenc évi munkálkodása után egyik legénye, Kis György keserűen állapította meg: „tellyességgel csak fél caractert is, nem hogy többet, nem épített s nem újított, úgy anynyira, hogy a N. Eklésia [azaz a Főkonzisztórium] betűivel semmi ollyas tisztességes munkát elaborálni nem lehet. Lévéen pedig akkor tájba a N. Collegium Typussa újabb, mind azt koptattuk, hogy már mostan az új az ó Typussal szintén egyenlő.”³³

Időközben a református nyomdaügy megújulásának ígéretes reménysége tűnt fel az 1752 szeptemberében hazaérkezett Páldi István személyében. Németországi és hollandiai tanulmányai során Páldi a betűkészítés minden csínját-bínját elsajátította, sőt a rézmetszésben is kiváló jártasságot szerzett; jogosan remélhette tehát a Főkonzisztórium, hogy „az egész typographiát – mint ígérte – maga ipartudója által jó rendbe fogja állítani.”³⁴ Pataki azonban nem nyugodott bele mellőztetésébe, és kitartó kérelmezéseivel elérte, hogy továbbra is a főkonzisztórium nyomda élén maradjon.³⁵ Amikor az Egyházfőtanács Páldit a régi betűk újraöntésével bízta meg, Pataki a generalis ecclesia immár teljesen hasznavehetetlen betűit adta át neki, magánál tartva a kollégium szintén kopott, de még használható felszerelését.³⁶

Páldi 1754 nyarán fogott neki „az el kopott ó Typusok renovatiojokhoz”, és a kollégium Kis-féle eszközeit, „úgy mint Matrixokat, Stempeleket” használva oly lendületesen haladt, hogy a következő évben már meg is kezdhette a nyomtatást. Műhelyét a kollégiumban rendezte be, majd külön házba költözött.³⁷ Első kiadványa, a *Confessio et expositio fidei christianae*. . . Haiman György megállapítása szerint „szép élesen nyomott, tiszta Kis Miklós-féle betűkkel készült és nem is rossz tipográfiával.”³⁸ Páldi nyomdaművészeti jártasságát és rézmetsző tehetségét egyaránt félmjelzi az *Elein való megtérésnek gyümölcse* című miniatűr könyvecske, amely 1760-ban került ki a sajtója alól.³⁹ Misztótfalusi méltó utódjává vált a betűmetszés és öntés terén is. Nyomdája betűkészletét teljesen felújította és új betűket is metszett. Abban is nagynevű elődje példáját követte, hogy a felekezeti korlátokon túllépve tudásával egész Erdélynek kívánt szolgálni. Petru Pavel Aaron unitus román püspök megbízásából 1755-ben újraöntötte a balázsfalvi nyomda cirill betűit, a következő években pedig új cirill patricákat metszett a román officina számára. 1756-tól kezdődően latin betűkészletet öntött a balázsfalvi nyomdának, mégpedig a kollégium Misztótfalusitól származó matricáiból; így az új román műhely is részesedett az európai hírű betűművész örökségéből.⁴⁰

Páldi vezetésével felvirágzott a kollégiumi nyomda, az 1760-as években háromszor annyi kiadvány látott itt nyomdafestéket, mint a Pataki-féle konkurrens műhelyben.⁴¹ (Ez utóbbi különben lassú hanyatlás után 1770-ben beszüntette tevékenységét, a teljesen elkopott betűkészlet azonban a Pataki József kezén maradt 1784-ben bekövetkezett haláláig.⁴²) Páldi István halála (1769. március 10.) után a Misztótfalusi-örökség egyedüli letéteményesévé vált kollégiumi nyomda felügyelőjévé Pataki Sámuel professzort nevezte ki a Főkonzisztórium.⁴³

Pataki Sámuel, az Erdély-szerte ismert nyomdászakértő Misztótfalusi Kis Miklós első értékelői közé tartozott, és a kezére bízott műhelyt a nagy előd szellemében kívánta fejleszteni. Megtartotta a Pálditól nevelt szakembereket, köztük Vizi Istvánt, aki autodidakta módon sajátította el a betűkészítés mesterségét, és a nyomda faktora volt 1775 áprilisában bekövetkezett haláláig.⁴⁴ Beregszászi Péter „betű-metző és öntő legény” kezemunkájával folyamatosan haladt a betűkészlet felújítása és öregbítése oly mértékben, hogy a Pálditól örökölt hét mázsányi betű tíz év alatt 60 mázsára szaporodott.⁴⁵ Ehhez nem csupán a kollégium matricáit használták, Pataki professzor Sárdi Sámuel szebeni nyomdász hagyatékából Lőcséről származó betűanyagot vásárolt. Jogos büszkeséggel jelenthette 1780-ban a Főkonzisztóriumnak: „Ezekkel és a miket magam tsináltattam matrixokat, sokkal többet mutatok accessoriumot, mint a mi Totfalusianum kezembe jött.”⁴⁶

A kollégiumi nyomda Pataki Sámuel felügyelete alatt zajló nagyarányú felújításának Kapronczai Ádám volt a kulcsembere. Kapronczai, erdélyi betűművész 1769 őszén a kolozsvári műhelyben Misztótfalusi Kis eszközeit használva kezdett ismerkedni a nyomdászat titkaival, és másfél évnyi gyakorlat után – Pataki véleménye szerint – „rotunda betűket jótskát tsinált”.⁴⁷ A Főkonzisztórium segélyével Bécsbe utazott, ahol Joseph Kurzböck udvari nyomdász mellett öregbítette mesterségbeli tudását. Már 1777-ben haza akart jönni, de alkalmazásának ügye, akárcsak a Páldié, jó három évig húzódott, míg végre 1780 márciusában a Főkonzisztórium kinevezte a kolozsvári kollégium nyomdászává.⁴⁸ A nyomda ügyét szíven viselő Kemény Simon főgondnok örömmel fogadta a kinevezést, a Kapronczai személyében ugyanis „perfectus jó Typographussa lenne a Collegiumnak, kinek keze alatt . . . az betűk szépen és jó móddal meg újittatnának, sött ha a költség engedné, fundamentumából is szép új betűk öntettetnének a Typographiának nem tsak mostani, hanem sok időkig tartó nevezetes hasznával, mellyre elég példa, hogy Tótfalusitól fogva jó Typographus Erdélyben nem lévén, ma is az ő munkája után áll fenn ezen Typographia.”⁴⁹

A Misztótfalusi méltó utódjaként értékelt Kapronczai Ádám be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. Egy új stílus előhírnökeként „a hollandi típusból a klasszicizmus irányába mutató” betűket metszett, ezeket már 1781-ben használatba vette.⁵⁰ Gondja volt a Sárdi-féle nemrég szerzett matricák kijavítására. Maga is megvallotta, kortársai is úgy ismerték, mint aki „különösen Sculptor inkább, mint Typographus”, ámde a nyomda mindenféle ügye-baja elvonta a szívének legkedvesebb munkától. 1784-ben írja: „én a Tipografiának szükségesebb és hasznosabb részét nem dolgozhatom, úgy mint a

betű metztzésre, melly nagy attentioval jár, éppen nem érkezhetem.” Nyomdavezetői állásáról lemondva életét ezután a betűkészítésnek kívánta szentelni.⁵¹ 1785 végén Marosvásárhelyre költözött, és az ottani református kollégiumban nyomdát alapított.⁵² Egyik jelenkori méltatója szerint „vele lezárt Kolozsvár nagy könyvnyomtatóinak, vagyis a nyomda művészeinek szép, hosszú sorozata.”⁵³

Az újra a Pataki Sámuel igazgatása alá került kolozsvári műhely élére nem sikerült olyan szakembert állítani, aki a nagy elődök munkáját a kor színvonalán folytatta volna. Török István, az új nyomdavezető munkájáról sajnálatosan keveset tudunk.⁵⁴ A betűkészlet kiegészült ugyan a Pataki József-féle főkonzisztóriummi nyomda anyagával, de ennek hasznavelhetetlenné kopott betűi nem sokat lendítettek a műhely színvonalán, felújításukkal pedig nem törődött senki.⁵⁵ Misztótfalusi Kis betűhagyatékának nyomai még a század végén is föllelhetők „a ref. koll. betűivel” nyomtatott kiadványokban. Az európai hírű nyomdaművész betűszerszámai a XIX. század második feléig a kollégium tulajdonában maradtak, „amikor aztán, a nyomda egész régi felszerelésével együtt, nyersanyagként eladták.”⁵⁶

Misztótfalusi Kis Miklós „hagyatéka egy évszázadon át eleven tényezője maradt az erdélyi nyomdászatnak. . .”⁵⁷ Bod Péter és Pataki Sámuel nemzedékében pedig már betűművészi munkásságának úttörő, példamutató volta, könyvkiadói programjának újszerűsége is tudatosult. 1782-ben írja Pataki a református kollégium nyomdájáról: „műhelyünknek a halhatatlan emlékü férfi, Tótfalusi Kis Miklós ideje előtt is voltak betűanyái, az említett Tótfalusiól pedig általa készített elegáns latin betűk és különféle héber betűk hasonlíthatatlan szépségű matricáit szereztük meg; később ezen eszközöket latin, görög és elsősorban német, a külföldieknél nem alábbvaló matricákkal egészítettük ki avégett, hogy e haza minden nemzetének szükséges könyvek nyomtatására alkalmas legyen. Mely Tótfalusi Miklósnak is célja volt, ha föltett szándékát a sors megvalósítani engedte volna. Tótfalusi szellemétől indítatva egynéhány hazánkfia a református státus költségén a rézmetszés művészetét külföldön elsajátította, hogy az általa megkezdett művet tökéletességre vigye.”⁵⁸

J E G Y Z E T E K

Használt rövidítések:

- FőkonzLvt** – Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában
- Haiman 1972** – Haiman György: *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és tipográfus*. Bp. 1972.
- Jakó 1974** – Jakó Zsigmond: *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bukarest, 1974.
- KvRefEhkLvt** – A Kolozsvári Református Egyházközség levéltára az Erdélyi Ref. Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában.
- MKvSzle** – *Magyar Könyvszemle*
- ProtKözl** – *Protestáns Közlöny*

1. Haiman 1972. – Jakó 1974.
2. KvRefEhkLvt I. B. I. sz., *Series rerum...* c. jegyzőkönyv p. 62–64. – Jakó 1974. 356–357, 363.
3. Jakó 1974. 355., 403.
4. KvRefEhkLvt fasc. X. D nr. 26. – Jakó 1974. 373.
5. Csákány B. József: *Aspecte din activitatea tipografilor Eparhiei Reformate si a Colegiului Reformat din Cluj intre 1702–1800*. Kézirat (1973) az Erdélyi Ref. Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. 62. skl.
6. Haiman 1972. 121, 125.
7. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászat története*. Kvár 1896. 76. – Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. Bp., 1888. II. 547.
8. Jakó 1974. 68, 480–482. – A leltár: KvRefEhkLvt fasc. X. D nr. 26/e, kiadva: MKvSzle 1972. 205–208, Haiman György. – Jakó 1974. 365–373.
9. Jakó 1974. 376.
10. Uo. 483, 42/1. jegyzet. – Haiman 1972. 109–110.
11. FőkonzLvt 64/1711. – Jakó 1974. 374–375.
12. FőkonzLvt 9/1712, Prot. sess. p. 99. – Jakó 1974, 375–384.
13. FőkonzLvt 6/1712, Prot. sess. p. 113. – Jakó 1974. 384–385.
14. Haiman György: *Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához*. MKvSzle 1972. 196. – Haiman 1972. 121.
15. Jakó 1974. 68–69, 401.
16. Uo. 386.
17. Vö. a Jakó 1974. 386–393. lapjain kiadott leltár „Stempelek” rovatát a Köleséri nyugtatványával uo. 376. A Szebenbe került patricák közül csupán egyetlen változat hiányzik a kolozsvári levéltárból.
18. KvRefEhkLvt fasc. X.D nr. 26.
19. Jakó 1974. 401.
20. FőkonzLvt 5/1731, Prot. sess. p. 355–356.
21. Ferenczi: *i. m.* 76–77. – Herepei János: *A XVI–XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolái és szakmabeli végzettsége*. MKvSzle 1963. 176–177.
22. KvRefEhkLvt fasc. X.D nr. 26.
23. Jakó 1974. 69, 393–396.
24. FőkonzLvt Prot. exp. p. 556.
25. KvRefEhkLvt *Series rerum* p. 112–113. – ProtKözl 1895. 135. – Jakó 1974. 393–397.
26. Jakó 1974. 403, 484.
27. FőkonzLvt 8, 10, 15, 16/1737, Prot. exp. p. 554–556.
28. Haiman 1972. 301, 311. – Jakó 1974. 486.
29. Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. Bp. 1904. III. 86–88. – Trócsányi Zsolt: *Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben (1732–1739)*. Századok 1984. 1007–1010.

30. FőkonzLvt 46/1740, Prot. exp. p. 645–646.
31. Jakó 1974. 404, 486. – ProtKözl 1889. 52–53.
32. FőkonzLvt Prot. exp. p. 558–559.
33. FőkonzLvt 10/1754. – Jakó 1974. 397–400.
34. Herepei: *i. m.* 178–179. – Kelemen Lajos: *Páldi István rézmetsző: Művészettörténeti tanulmányok* I. Bukarest 1977. 144. – FőkonzLvt 47/1752, Prot. sess. p. 58–59.
35. FőkonzLvt 22/1753. – ProtKözl 1889. 44, 52, 60.
36. Jakó 1974. 70. – FőkonzLvt 9, 10/1753, Prot. sess. p. 76–77.
37. FőkonzLvt 22/1754, 4/1755, Prot. sess. p. 138–139, 155.
38. Haiman 1972. 127.
39. MKvSzle 1972. 123.
40. Jakó Zsigmond: *A balázsfalvi nyomda kezdetei: Irás, könyv, értelmiség.* Bukarest, 1976, 253–256.
41. Csákány: *i. m.* 41–44, 50–61. – Jakab Elek: *Kolozsvár története.* III. Bp., 1888. 315–316.
42. KvRefEhkLvt *Series rerum...* p. 214. – ProtKözl. 1895. 199.
43. FőkonzLvt 164/1769.
44. Uo. 18, 41/1772. – Herepei. *i. m.* 181.
45. FőkonzLvt 17/1772, 32/1780, 146/1785. – Herepei: *i. m.* 181.
46. FőkonzLvt 32/1780.
47. Uo. 18/1772.
48. Uo. 88/1777, 31/1780. – Herepei: *i. m.* 182–183.
49. FőkonzLvt 31/1780.
50. Haiman 1972. 127.
51. FőkonzLvt 59/1784.
52. Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium nyomdájának száz éves története.* Marosvásárhely, 1887. 3–5. – Török István: *Adalékok a kolozsvári ev. ref. kollegium nyomdavezetőinek életrajzához.* Erdélyi Múzeum, 1888. 204–213.
53. Herepei: *i. m.* 183.
54. Uo. 184.
55. KvRefEhkLvt *Series rerum...* p. 214.
56. Jakó 1974. 70.
57. Uo.
58. FőkonzLvt 57/1782.

NICHOLAS KIS' TYPE LEGACY
IN KOLOZSVÁR REFORMED CHURCH PRINTING

The printing house of Nicholas Kis Misztótfalusi consisted of three parts: that of the Transylvanian Reformed Church Diocese, of the united printing house of the Reformed College of Kolozsvár/Cluj/ and the Kolozsvár Parish Church and of those punch-cutter and foundry workshops which formed Kis' personal property. In 1699 the type stock of the College and the parish church was returned but it was stored unused for about thirty years. After Misztótfalusi's death the printing house of the Supremum Consistorium of the Reformed Church diocese was rented by Samuel Telegdi Pap, and then, beginning with 1731 by Alexander Szathmári Pap.

The accessories of the punch cutter and the foundry workshops were left by Misztótfalusi to the Supremum Consistorium for 3000 Forints, but money being scarce the bargain failed. The valuable legacy was bought by George Bánffi in 1724 and donated to the Reformed College of Kolozsvár/Cluj.

Beginning with 1732 Szathmári started to recut the worn types of the printing house of the Supremum Consistorium using the very same punches Misztótfalusi had used. At the same time he used the well-preserved printing types of the College too. In 1740 the two printing houses merged but Szathmári as well as his successor Joseph Pataki applied only the well-preserved printing types of the College.

In the year 1754 the Supremum Consistorium commissioned Stephen Páldi, who had learned printing, punch-cutting and engraving in Holland to refound the types, the wornest ones Pataki gave him. Páldi used Misztótfalusi's punches to refound the types and thus made the printing house prosper. He also cut Latin types for the Romanian Uniate Church printing house of Balázsfalva/Blaj/ using the same punches. After Páldi's death (1769) professor Samuel Pataki became Superintendent of the printing house of the College. (In 1770 because of the deterioration of the types the printing house of the Supremum Consistorium ceased its activity.)

In the following years Samuel Pataki developed the printing house of the College – the only consignatory of Misztótfalusi's heritage – in the spirit of his great predecessor. He ordered new punches to be cut and bought new punches from Szeben. With the help of all these he renewed and increased

the type stock of the printing house. In this workshop the renowned type artist Adam Kapronczai started his career and worked for the printing house between the years 1780–84. His types were tending towards classicism thus completing the type stock inherited from Kis Misztótfalusi, which still was on the same level as it had been before. •

The traces of the great printer's heritage can be discovered even at the end of the 18th century in the issues of the printing house of the College. The tools Misztótfalusi had used for type making were kept in the College until the second half of the 19th century, when they were sold, together with all the accessories of the old printing house.

BAKÓ ENDRE

AZ 1942-ES ÍRÓI NAPOK DEBRECENBEN

Az 1927-ben alapított Debreceni Nyári Egyetem, amely évről évre a humanista értékrend, a nyitottság szellemében teljesítette nemes feladatát, a magyarság kultúrájának európai hatókörű terjesztését, a második világháború éveiben bizonyos fokig változtatni kényszerült korábbi gyakorlatán, 1942-ben a hivatalos propaganda szerint „. . . a magyar és az európai szellem vizsgálatát állították a magyar nyelvű előadások tengelyébe.” A kormány most arra használta fel a Nyári Egyetemet, hogy hangot adjon a német törekvések támogatásának, ugyanakkor igyekezett tájékozódni az angolok és franciák irányában. Ebben a szellemben fogant Kállay Miklós miniszterelnök előadása is.

A kétarcúságra jellemző, hogy olyan haladó írók, mint Honti János és Szerb Antal 1942-ben még előadást tarthattak, s az igazgatóság írói napokat rendezhetett. (1) A találkozót 1942 júliusának közepén kezdték szervezni. A „Tisztántúl” így harangozta be az eseményt:

„A Nyári Egyetem vezetősége azzal a kéréssel fordult az Ady Társasághoz és a Csokonai Körhöz, hogy augusztus első felében a Nyári Egyetem tartama alatt rendezzen írói napokat. A háromnapos írói napokra lejönnének Debrecenbe az ország neves írói, és megbeszélést tartanának, amelyen a közös írói feladatokat vitatnák meg. Nagyszabású irodalmi ünnepséget rendezne a két irodalmi társaság és az ünnepség műsorán Debrecen társadalmá előtt mutatkoznának be a meghívott írók műveikkel. A Nyári Egyetem hallgatóinak pedig ilyen módon maguk az írók mutatnák be a magyar irodalom legújabb termékeit. (2)

Egy későbbi előzetes mutatja, hogy a terv napról napra érlelődött: „A debreceni Nyári Egyetem idei programjába olyan részt is beillesztett, mellyel eddig egyetlen hasonló próbálkozás sem kísérletezett. A Nyári Egyetem írói napok rendezését kíséri meg. A terv nagyvonalú és átfogó, egy vezető gondolat szolgálatába állítva. A Nyári Egyetem össze akarja hozni a magyar írókat először egymással, aztán a közönséggel, aztán az irodalmi társaságokkal. Hogy ezt meg kell próbálni, már maga az is betegség, hiszen ennek a háromnak állandó érintkezésben kellene lenni egymással. . . Augusztus 15–16-ra a Nyári Egyetem összehívta a magyar írókat és irodalmi társaságokat. Más változást nem tudott tenni a pártatlanságot megkísérlő rendező bizottság: a debreceni Ady Társaság, Csokonai Kör és Nyári Egyetem, mint hogy a folyóiratok képviselőit hívta meg erre a találkozóra. . . Meghívást kaptak: a Magyar Csillag, a Helikon, a Pásztorútz, a Budapesti Szemle, a Kelet Népe, a Magyar Élet, Sorsunk, Ünnepe, Híd, Új Idők.”

A szerző tudni vélte, hogy már bejelentette részvételét Illés Endre, Keresztury Dezső, Vásárhelyi Z. Emil, Koós Károly, Voinovich Géza, Várkonyi Nándor, Zilahy Lajos vagy Féja Géza, de számít a rendezőség Németh László, Kodolányi János, Móricz Zsigmond és Illyés Gyula részvételére. Az elnöklést Hankiss János és Makkai Sándor vállalta. Felsorolja az általa tudott napirendeket: hogyan lehetne szélesebb körben terjeszteni a magyar irodalmat, az írói utánpótlás nevelése, az írók és irodalmi szervek feladatai, az írók és az irodalmi társaságok találkozója. A cikkíró nem titkolja: a rendezvény a jövőben a második Helikon szeretne lenni. (3)

Az írókat a folyóiratok delegálták – saját belátásuk szerint. Móricz Zsigmond válasza fennmaradt:

„Kedves Barátom, a problémát igen érdekesnek találom s ha csak egészségi állapotom megengedi, elmegyek Debrecenbe. Veres Pétert hívom s ha mégsem mehetnék, Juhász Gézát kérem meg, hogy engem képviseljen. Szeretettel és meleg üdvözzel, Leányfalu, 1942. július 26. Móricz Zsigmond.” (4)

Az esemény napján a „Debreczen” előzetese így szólt:

„A Csokonai Kör és az Ady Társaság ma este fél kilenc órai kezdettel rendezi meg az egyetem aulájában színvonalas irodalmi estjét. Kosáryné Réz Lola, Németh László, Keresztury Dezső, Csuka Zoltán, Veres Péter, Szabó Lőrinc, Tóth Endre, Gulyás Pál és Juhász Géza szerepelnek.” (5)

Az estről szóló beszámoló a döntésről tudósít:

„Városszerte nagy érdeklődés előzte meg a Nyári Egyetem keretében vasárnap megrendezett (augusztus 16-án? B. E.) magyar írók estjét. A vendégek vasárnap délután összejevetelt tartottak, ahol a debreceni írók melegen ünnepelték őket. Az összejevetelen foglalkoztak irodalmunk aktuális problémáival, s elhatározták azt is, hogy a Nyári Egyetem útján minden évben írói napokat rendeznek. Ennek célja a fiatal írók megismerése. Elhatározták, hogy 500 pengő irodalmi díjat tűznek ki minden évben regényre, novellára vagy versre, mely a vidék egy-egy jelentősebb kérdésével foglalkozik.

Vasárnap este tartották meg az aulában igen nagy érdeklődés mellett az írói estet. Gulyás Pál beköszöntője után Veres Péter készülő munkájából részleteket olvasott fel, a falu erkölcsi és társadalmi életével foglalkozott megkapóan. Óriási sikert aratott. Szabó Lőrinc Lamartine fordítással, Kosáryné Réz Lola eredeti gondolatokkal, Németh László felolvasással, Csuka Zoltán versekkel (szerepelt), Juhász Géza „A félreismeret Debrecenről” tartott előadást. Móricz Zsigmond a spiritizta szeánszokról tartott riportjával bilincselte le a hallgatóságot, Tóth Endre versei fejezték be a kítűnően sikerült estet.” (6)

Más források némileg eltérnek a „Debreczen” tudósításától és kiegészítik a rendezvény programját. Az egyetemi évkönyv két beszámolót is szentelt az eseménynek. (7) Az egyik szerint (8) az est augusztus 15-én volt, a szereplők között nem említi Tóth Endrét, a másik, a részletesebb beszámoló augusztus 15–16-ra helyezi az ünnepséget, amelyet Csokonai Napoknak nevez és minden korábbinál terjedelmesebb írói listát közöl. A cikk tényanyagát hitelesnek kell elfogadnunk, hiszen szerzője Hankiss János, a Nyári Egyetem fáradhatatlan, ötletekben és diplomáciai fogásokban kifogyhatatlan igazgatója. A cikk fontosabb, tájékozódásunkat bővítő részletei a következők:

„... a Nyári Egyetem s a helybeli irodalmi társaságok meghívására számos magyar író látogatott el Debrecenbe a jelentősebb magyar irodalmi folyóiratok képviselőiként. Itt voltak Móricz Zsigmond és Veres Péter a Kelet Népe, Németh László és Keresztury Dezső a Magyar Csillag, Szabó Lőrinc, Kosáryné Réz Lola, Fodor Gyula az Uj Idők, Kéky Béla az erdélyi folyóiratok, Várkonyi Nándor és Harcos Ottó a Sorsunk, Csuka Zoltán a Kalangya és Supka Géza az Ünnep képviselőiben. Itt volt még dr. Püski Sándor kiadó, a debreceni írók közül dr. Csobán Endre, Gulyás Pál, Juhász Géza és sokan mások.

Az Írói Napok keretében már megismertetett irodalmi esten kívül nagy jelentőségű értekezlet folyt Móricz Zsigmond és Hankiss János elnöklétével, mely meleg köszöntést küldött az ugyanakkor Marosvécsen egybegyűlt erdélyi írókhoz. Az értekezlet mindvégig igen emelkedett hangnemben folyt le és értékes határozatokat s elvi döntéseket hozott a fölvetett kérdésekben. Ezek: hogyan lenne megvalósítható a magyar irodalmi művek szélesebb körben való terjesztése, az írói és irodalmi szervezetek feladataira vonatkozó észrevételek, az írói utánpótlás biztosításával kapcsolatos kérdések. Mindegyik körül értékes és gyümölcsöző eszmecsere alakult ki. Igen jelentős gyakorlati eredmény: az ún. Csokonai Napok résztvevői 500,- P. jutalmat szavaztak meg népies tárgyú irodalmi mű jutalmazására. A döntésre a jövő évi Csokonai Napok alkalmával kerül sor. A díjat a Nyári Egyetem ajánlotta fel.

Itt említjük meg, hogy a Debreceni Írói Napok alkalmával rendezett irodalmi estén és a másnapi értekezleten szerepelt utoljára a fórumon Móricz Zsigmond, akinek megjelenése és minden megjegyzése hitvallás volt Debrecen ősi magyar küldetése mellett. Emléke a részt vevő magyar írók szívében örökké élni fog.” (9)

A jelentés megemlékezik arról is, hogy a Nyári Egyetem titkára, dr. Kiss Árpád gyakorló iskolai tanár, a pedagógia majdan neves tudósa foglalkozott az írókkal, amint hogy később is az ő vállán nyugodott a Nyári Egyetem szervező munkájának legnagyobb része.

A Debreceni Írói Napokkal egyidőben tartották Marosvécsen (1942. aug. 14–16.) az Erdélyi Helikon íróinak 15. találkozóját. Kemény János

meghatottan olvasta fel annak a táviratnak a szövegét, amely Debrecenből érkezett. A Helikon Móricz Zsigmond címére válaszolt. (10) Kéki Béla külön cikkben is beszámolt a debreceni napokról. (11) Ebben többek között azt írja: „Hamar kiütközött. . . , hogy két kérdés izzik mindenki mondanivalójának mélyén: a ponyva és a szellemi decentralizáció problémája.” Megerősíti a díjalapítás tényét, melyet „csak a magyar vidéktől ihletett vers vagy prózai mű szerzőjének ítélnének.” Megemlíti, hogy a találkozót Gulyás Pál indítványára nevezték el Csokonai Napoknak. Beszámol Csuka Zoltán gondjáról, hogy ti. mi legyen azokkal a folyóiratokkal, amelyeket a trianoni békeszerződés után a kisebbségi irodalom ápolására alapítottak. A „decentralizáció igénye nem engedi meg, hogy műveltségünk egyetlen egy, bármily szerény, de megépített bástyáját föladják” – összegzi a tanácskozás állásfoglalását.

Szabó Lőrinc nem az eseményeket rögzítette, hanem a rendezvény jelentőségét méltatta. (12) „Íróknak nem irányítást kell adni – vélekedik –, hanem megfelelő alkalmakat. . . A kis ankét, amelyen részt veszel. . . alapjában véve szintén csak alkalomadás valamire, aminek jó volna megszületnie. Valamire, aminek a tartalma, az eredménye valószínűleg épp annyira hungarológiai lesz, mint amennyire világkultúra, épp annyira élet, amennyire tudomány. . . Debrecen egy kicsit most ezt csinálja. Összehozza az írókat egymással és az ország fiatalságának egy részével. Csakugyan magad körül és az irodalom ügye körül érezheted egy kicsit az országot. És ez az érzésed lassanként állandósul. Nemzeti szempontból talán ez a legnagyobb haszna és értelme az írói napoknak. . . A város és a Nyári Egyetem ezentúl minden évben Debrecenbe kívánja gyűjteni Magyarország íróit. Átgondolt, jól kiépített program alapján. . . Debrecen gyönyörű dolgot intézményesít a Csokonai Napokkal. A te városod. Nem enged fényeket kialudni és új fényeket gyújt. Valamikor épp oly büszke lesz rájuk, amilyen ma a régiekre.”

Juhász Géza is beszámolt a rendezvényről, hangoztatva egyetemes magyar irodalmi fontosságát. (13) Móricz Zsigmond, a rá jellemző lelkiismeretességgel, az írói napok után azonnal munkához látott, hogy segítse megvalósulni a debreceni határozatokat: leveleket írt Antal István nemzetvédelmi miniszternek, s közölte vele, hogy Debrecenben, a Nyári Egyetemen „egy nagyon érdekes határozatot hoztak, melyet Veled közölnöm kell. A folyóiratok típusáról volt szó, s kialakult az a nézet, milyennek kell lennie a nép számára készülő és államilag fenntartott folyóiratnak”. Vagy egy másik terjedelmes levélből: „A debreceni Nyári Egyetem hívására számos író társammal együtt én is megjelentem. . . Kialakult az a nézet, hogy a folyóiratok alapjában véve magántőkével alakult vállalatok, s a kiadók és a szerkesztők befolyásolása csak a cenzúra kiterjesztését jelentené. . . Ellenben szükség volna egy olyan folyóiratra, amely „a már értéktelen keresztülment” írói termé-

ket közölné „a lehető legolcsóbb áron a néppel”. Ezt a jelenlévők úgy értették, hogy kell egy államilag szubvencionált vagy fenntartott folyóirat. . .” (14)

Az Írói Napok költségeihez a Debrecen városi törvényhatósági bizottság 1000 pengővel járult hozzá. 1943-ban a Nyári Egyetem igazgatósága ismét kérelmezte a város támogatását (15), méghozzá „a mai rendkívüli viszonyok okozta drágulásra tekintettel” 1500 pengőt, minthogy az igazgatóság az írói napok megszervezését napirendre tűzte az 1943. évi tanfolyamon is – ezúttal már Csokonai Napok néven.” Ezen segély összegből 500,- P. szolgálna az Írói Napok kiadására, 1000,- P. pedig „Csokonai díj” címén kitűzendő irodalmi díj lenne. Kérte továbbá a Nyári Egyetem Igazgatósága, hogy a város az Írói Napok támogatására szolgáló segínyt rendszeresítse.” Érdekes és tanulságos, hogyan indokolta pártfogólag a kérelmet a kisgyűlésen Kölcsény Sándor polgármester:

„. . . a Debreceni Nyári Egyetem Igazgatóságát az Írói Napok rendezésénél az a cél vezeti, hogy irodalmunk mai nagyjai városunkba jöjjenek össze a magyar irodalom fontos problémáinak megtárgyalása végett. Így az összejövétel irodalomtörténeti és szellemtörténeti (jelentőségű) lenne, és rövid időre szellemi központtá emelné Debrecent, s a Nyári Egyetemnek is nagyobb vonzót erőket kölcsönözne.”

Javasolta a kisgyűlésnek, hogy azonos összegű póthitelt engedélyezzen az 1943. évi pótköltségvetésbe „beállítani”, 1944-re és az azt követő évekre pedig a költségvetésbe „a megfelelő összeget beállítani rendelje el.” A határozat „a várható kormányhatósági jóváhagyás reményében” kimondta, hogy a Nyári Egyetem a kért összeget azonnal felveheti, de erre a közgyűlés határozata után egy hónappal, 1943. június 6-án került sor. Akkor a Nyári Egyetem megbízottja a támogatás címén kiutalt 5000 pengőn kívül felvette a város házipénztárából az Írói Napokhoz való hozzájárulás címén megszavazott 1500 pengőt is.

Úgy tűnik azonban, hogy későn kezdtek meg a szervezést. Hogy ennek mi volt az oka, azt a rendelkezésre álló okmányokból kihámozni nem lehet. A háborús viszonyok fékeztek leginkább a tervek végrehajtását. A rendezvényt augusztus 6-ra és 7-re tűzték ki, ám a Milleker Rezső nevében kiküldött levelek szerint július végén még minden bizonytalan. Íme Csobán Endrének, a Csokonai Kör főtitkárának válasza a Nyári Egyetem újdonsült igazgatójának levelére:

„Kedves Barátom! Vettem tegnap kelt leveledet. Örömmel állok rendelkezésére a Nyári Egyetemnek, hogy megrendezzük a Csokonai Napokat. (. . .) A magyarság problémája mint vitatárgy igen időszerű. Minthogy azonban óriási mezőket ölel fel, előre meg kellene határozni azt a két-három kiemelkedő témát, amelyek körül ez alkalommal a vita forogna. Bizonyos rész-

leteket pedig ki kellene zárni a vitából, egyfelől, hogy nagyon messzire ne kalandozzunk el a főtárgytól, másfelől azért, hogy át ne mehessen a vita személyi vonatkozásokra. A meghívandó írók kiválogatása tavaly az irodalmi folyóiratok szerint történt. Meg kell beszélnünk, hogy fenntartsuk ezt a módszert, vagy új kiválasztási alapot keressünk helyette.

Hogy az irodalmi délutánon kik szerepeljenek, és milyen témakörben mozogjanak az előadások, sürgősen el kell dönteni. Talán lehetne itt is a magyarság problémájának egyik vagy másik általános részletét kitűzni tárgyul, amelyet az előadók különböző szempontból világíthatnának meg.

Erre való tekintettel jó volna, ha már 27-én, kedden délelőtt 11 órakor megbeszélést tartanánk, mondjuk a levéltárban. Részt vehetnének ezen a megbeszélésen azok, akik tavaly jelen voltak s hogy időt ne veszítsünk, a meghívót kibocsáthatná a Nyári Egyetem rendezőse az én nevemben. Tavaly is így volt. Nem tudom, most ki van megbízva a Csokonai Napok teendőivel a rendezőség tagjai közül. Az illető Úr magával hozhatná a tavalyi feljegyzéseket erre az értekezletre. Az írói jutalomdíj duplára emelésének igen örülök. Ez mindenesetre komolyabbá teszi az egész akciót. A bíráló bizottság tagjaiul megmaradhatnának Németh László és Szabó Lőrinc. Móricz Zsigmond helyett kellene csak embert keresni, aki lehetne esetleg Tamási Áron. Természetesen ez csak egy gondolat. Dönteni az értekezleten döntünk, amelyen természetesen Neked is döntő súllyal kell nyilvánítani a magad véleményét.

Mivel a dolog sürgős, további részletekbe nem megyek bele. Szeretném, ha ezt a levelemet még ma megkapnád. Szívélyes üdvözléssel maradok igaz barátod, Csobán Endre.”

Nem tudjuk, hogy Milleker Rezső megkapta-e Csobán Endre levelét vagy sem, de annyi bizonyos, hogy az értekezletet nem várta meg, hanem másnap már felkérő levelet küldött Makkai Sándornak, a nagyszerű történelmi regények írójának, aki 1936 óta Debrecenben élt íróként, visszavonultan.

„Kedves Barátom! A debreceni Nyári Egyetem Hankiss János kezdeményezésére tavalyi év folyamán Írói Napokat rendezett Debrecenben és azon 500 pengős jutalomdíjat tűzött ki, olyan, lehetőleg fiatal írótól származó értékes mű jutalmazására, amelynek tárgya debreceni, tiszántúli, vagy általánosan regionális. Ennek a díjnak odaítélését egy Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc és Németh László írókból álló bizottság vállalta magára.

Móricz Zsigmond elhalálása után hálásan venném, ha elvállalnád az egyik döntőbíró szerepét és javaslataidat e tárgyban hozzánk eljuttatnád. Ugyancsak hálás lennék, ha 6. és 7-re tervezett Csokonai Napjaink munkájában részt vennél, és ott irányító szavadat hallatnád. Amennyiben ügyünk iránt érdeklődést tanúsítasz, részletes tervezetet is küldünk. Levelem tartalmát abban a reményben ajánlom figyelmedbe, hogy ezúton talán nem lesz visszautasítás részedről.”

Makkai Sándor a meghívást elfogadta. Milleker Rezső Németh Lászlót is hívja:

„. . . F. év augusztus 6–8-ig az írói napokat újból megrendeznénk. Tárgysorozatán a magyarság problémája, valamint két technikai kérdés szerepel. Ezenkívül szombaton, 7-én este irodalmi est lesz az egyetem aulájában. Tisztelettel kérek, hogy a tavaly vállalt és most esedékes feladatokat annyi- val inkább Magadra vállalni szíveskedjél, mert az írói jutalomdíjat az idén 1000 pengőre tudjuk felemelni. (. . .)”

A Nyári Egyetem az írói díj költségeinek kifizetésére állani hozzájárulás címén a vallás és közoktatásügyi minisztertől is megkapta az 1000 pengőt. Ám július 30-án még augusztus 4-én tartandó előzetes megbeszélésre szóló meghívókat küldött ki az igazgató, és az egész ügyet Kiss Árpád nyakába veti. Így aztán semmi csodálkozni való nincs azon, hogy augusztus 5-én értesíti a minisztériumot: az Írói Napokat elhalasztják.

„. . . Az Írói Napok előkészítése közben merült fel az a gondolat, hogy az írói találkozót úgy rendezzük meg, hogy azon a tavaly meghívott magyar nyelvű folyóiratok képviselőin kívül a nemzetiségi vidéken nemzetiségi nyelven megjelenő lapok képviselői is megjelenhessenek. Az ilyen szélesebb körre kiterjedő szervezési munka hosszabb időt vesz igénybe, ezért az a tiszteletteljes kérésem Hozzád, tedd lehetővé, hogy a Nyári Egyetem idejére tervezett írói napjainkra kiutalt összeg nekünk ne augusztusban, hanem szeptember, vagy október hónapban álljon rendelkezésünkre. Hangsúlyozni akarom, hogy csak komoly közérdekre való tekintettel döntöttünk úgy, hogy most csak írói estet rendezünk, és az írói találkozót őszre halasztjuk. Nagy mértékben ösztönzött elhatározásunknál a Nyári Egyetemen folyó nemzetiségi előadás-sorozat előadóival folytatott személyes érintkezés és az az érdek, hogy egy közösen elfogadható magyarság-gondolat jegyében összefogjuk mindazokat, akik az irodalmi életben vezető szerepet játszanak. . .”

Az indokokat az igazgató a miniszterhez írott levelében is megismétli. Annak nincs nyoma, hogy az 1943 nyarán megrendezett tanfolyamon irodalmi estet tartottak volna. Arról viszont néhány válaszevél tanúskodik, hogy októberben elkezdték a szervezést, meghívták az irodalmi folyóiratok szerkesztőit.

1.

„Október 25-én kelt szíves meghívásukra, tisztelettel bejelentjük, hogy a november 16-án és 17-én tartandó Csokonai Napokon a Magyar Út is részt vesz egy személlyel. Kiváló tisztelettel: Gombos Gyula.”

2.

„Kedves Barátaim! Hálásan köszönöm a Csokonai-napokra szóló meghívást. Ebben az időben már új színművemet próbáljuk, nem tudom, eljutok-e Hozzátok, de a HID mindenestre képviseltetni fogja magát. Igaz barátsággal tisztelő hívetek: Zilahy Lajos.”

3.

„Tisztelt Vezetőség! Megtisztelő meghívásukat megkaptam, sajnos azonban pillanatnyilag megrántottam a térdemet és nem igen tudok járni, így persze utazni sem tudnék. Ezért azt javasolnám, hogy az Ünnepet Kassák Lajos ismert íróval és munkatársunkkal képviseltessük. Ha ez Önöknek is megfelel, úgy kérem a továbbiakat vele közölni és neki a meghívót elküldeni. Kiváló tisztelettel Gr. Bethlen Istvánné. Kassák Lajos címe: Budapest, VI. Bulcsu utca 19. II. em. 7.”

4.

„Fájdalommal tudatom a mélyan tisztelt Rendezősséggel, hogy kedves meghívásuknak képtelen vagyok eleget tenni. Egyrészt gyenge egészségem, másrészt hivatali helyzetem nem engedi meg, hogy – bár 3 napra is – távol maradjak városomtól. Úgy tudom, a Termést Szabédi László és Asztalos István fogják a Csokonai Napokon képviselni. A távolmaradásért elnézést kérek. Tisztelettel: Jékely Zoltán.” (16)

Az írótalálkozót – a dokumentumok nem világítják meg az okát – végül nem sikerült megismételni. A Csokonai-díj odaítélését viszont nem napolták el, de alaposan módosultak a körülmények: nem a tervezett bizottság döntött és nem fiatal író kapta a díjat vidéki tárgyú műért. (17)

A Debrecen szabad királyi város és a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1000 pengős Csokonai-díját 1943. december 8-án adták át a városháza közgyűlési termében, a Csokonai-émlékünnepély keretében. A kollégiumi kántus kezdte a műsort. Csobán Endre, a Csokonai Kör főtítkára emlékezett meg a névadó költőről, majd „az egész irodalmi élet nevében hálás köszönetét fejezte ki a két előkelő gondolkodású hatóságnak a messze jövőbe ható adományért”. Papp István újabb Csokonai előadása után Hankiss János dr. kultuszállamtitkár ismertette a díj létrejöttének körülményeit, amely Kiss Árpád ötletéből született. Méltatta Debrecent, Szabó Lőrincet Csokonai méltó utódjának, a „művészet, Európa és a nagy távlatok költőjének, mégis egészen magyar, alföldi és debreceni költőnek” nevezte. Szabó Lőrincet hosszan ünnepelte a közönség. A költő meleg és közvetlen szavak-

kal tartott felolvasást debreceni élményeiről. A felolvasás után ismerősei, tisztelői, barátai elhalmozták gratulációkkal. (18)

Nem kétséges, hasznos kezdeményezést taszított el, majd szüntetett meg a háború. 1947-ben, a Juhász Géza irányítása alatt, méginkább az 1948-ban megrendezett Nyári Egyetem újította fel az írói napokat. Aztán több, mint másfél évtizedig szünetelt a rendezvény, díjat sem alapított a város, csak 1967-ben. Az Irodalmi Napokat ugyancsak a hatvanas évek végén támasztotta fel némelyek igénye és kulturális felelősségérzete.

ENDRE BAKÓ

Les Jours Littéraires de Debrecen organisés en 1942

L'étude traite l'histoire des Jours Littéraires de Debrecen organisés en 1942 à partir de documents et de communiqués originaux. L'initiative de l'organisation des Jours Littéraires fut prise par la direction des Cours d'Été: le 15 et le 16 août elle réunit les représentants des revues et des sociétés littéraires. Selon le programme original on désirait discuter des questions comme la diffusion de la littérature, l'éducation du recrutement littéraire, les devoirs des écrivains, des organes et des sociétés littéraires.

A la conférence on décida à proposer tous les ans un prix littéraires de 500 pengoes pour écrire un roman, une nouvelle ou un poème s'occupant d'une question importante de la région. La décision aurait passé à la conférence de l'année suivante.

C'était à cette séance que Zsigmond Moricz avait parlé la dernière fois en public! Mais avant 4 septembre, date de sa mort, il essaya encore de faire savoir au ministre Istvan Antal l'une des décisions les plus importantes de la conférence, ce qui veut dire qu'on aurait besoin d'une revue subventionnée par l'État.

En 1943 on se fut mis à organiser de nouveau les Jours Littéraires nommés Jours Csokonai, mais il semble que trop tard, pour cette raison on l'ajourna, et enfin on ne l'organisa pas. Mais le 8 décembre 1943 on donna le prix Csokonai, entre-temps augmenté à 1000 pengoes, à Lorinc Szabo. Les Jours Littéraires ne se continuaient que beaucoup plus tard, à la fin des années soixantes – par un autre programme et par un autre contenu.

A WROCLAWI Θ-KÓDEX (IV F 38a) HELYE
A FLORUS-SZÖVEGHAGYOMÁNYBAN

I. Lewandowski kitűnő összefoglalása, a „Florus Lengyelországban”¹ kapcsán jelent meg B. Mostowska-Głombiowska írása,² amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a már múlt században ismert Roßbach által is használt és P. Passowicz³ által alaposan, ha ma már nem is korszerűnek tekinthető módon feldolgozott krakkói kézirat (Cracoviensis 416) kívül még három másik kódex is van Lengyelországban, mely tartalmazza Florus művét, s ezek a wrocławai egyetemi könyvtárban találhatóak. Mostowska-Głombiowska szerint ez utóbbiak valamennyien a Florus-kéziratok II. osztályához tartoznak, s a legnagyobb hasonlóságot a k csoporttal mutatják. Az eredeti antik szöveg rekonstruálása szempontjából nem különösebben jelentősek. Mindennek igazolására azonban a szerzőnő semmiféle szöveghelyet nem hoz fel, voltaképp beéri a kódexek külső leírásával, állapotuk meghatározásával. Mi a magunk részéről e kéziratokat nem tudtuk eredetiben tanulmányozni, de T. Łoposzko professzor segítségével, akinek ezúton is köszönetünket kívánjuk kifejezni, lehetőségünk nyílt a lengyelországi Florus-kéziratok fénymásolatról, ill. mikrofilmről történő vizsgálatára. Úgy érezzük, hogy kutatásaink eredményei némiképp pontosabbá tehetik e kódexek értékelését és a szöveghagyományban elfoglalt helyük kijelölését.

Mint Jal alapvetően megbízható és módszeres vizsgálati nyomán tudjuk, az ún. C osztályon belül helyet foglaló ún. e-kéziratok egyik jellegzetes mellékhajtását alkotják a k kódexek,⁴ melyek közé a közös hibák alapján a TßOKδ betűkkel jelzett kéziratok sorolhatók. A továbbiakban mi is Jal e jelzéseit fogjuk használni azzal a módosítással, hogy az O-t O^J-nek jelöljük, mert elejét kívánjuk venni annak, hogy bizonyos olvasatokat annak a római, a Biblioteca Nazionaleban őrzött, Romanus Vitt. Em. 221 jelzetű kódexnek tulajdonítsanak, melyre már E. Malcovati lefoglalta az O rövidítést.⁵

Mostani dolgozatunkban a wrocławai IV F 38a jelzetű kézirat vizsgálatát kívánjuk elvégezni, amelyet a továbbiakban Θ-val jelölünk, s amely a legkevésbé felel meg Mostowska-Głombiowska meghatározásának. Mivel ez, a 15. sz. első feléből származó kódex csonka, ezért nem lehet benne ellenőrizni k összes közös hibáját. Ha azonban a megmaradt szöveget tüzetesen megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy nem található meg benne a k csoport jellegzetes hibái. Például: 1,22 (2,6),⁹ esetében k *potestas*-t ad, Θ-ban viszont *tempestatas* olvasható. Ugyanígy

1,22,48: *argenteas* k – *argentarias* Θ

1,23,5: *praesidium* k – *pr(a)esidia* Θ

A Θ tehát semmiképp sem tartozhatik az igazi k kódexek közé. Annyi azonban biztos, hogy tipikus e-kézirat, mert a Jal által megadott, az e-re jellemző közös hibákat szinte maradéktalanul tartalmazza.⁶ Mindössze 2 eltérést lehet regisztrálni. A 2,13,38-ban az e elhagyja az *omnibus*-t, míg Θ-ban *copys omnibus*-t találunk. További 2,13,73-ban az e esetében elmarad a *fuit*, ugyanakkor Θ-ban megvan. Így arra kell gondolni, hogy a Θ-nak e-típusú előzményét a C osztály valamilyen más jellegű kódexe alapján ellenőrizték.

E vonatkozásban főképp a Biblioteca Vallicelliana egyik kézirata, a V, ill. annak előzménye (esetleg: w) jöhet számításba, mert itt figyelhető meg az e szövegének egy az N-hez közelálló textus alapján történő revideálása. Ebben ugyanis szintén megvan mind a *copiis*, mind a *fuit*, s Jal apparátusa szerint egyedül itt, ti. a V-ben található a Θ-val megegyezőleg *copiis omnibus* szórend a többi, nem e-jellegű kódex *omnibus copiis*-a helyett. A már említett krakkói kódex e revízió szempontjából semmiképp sem jöhet számításba, mert annak fejezetelrendezése egészen más, mint e-é, másrészt – meglepő módon – az e-vel összhangban elhagyja az *omnibus*-t.

Miért gondolhatta mégis Mostowska-Głombiowska, hogy a Θ a k típusú kódexekhez tartozik? Talán azért, mert az 1,22 (2,6),21-ben k az *exercitus* előtt elhagyja az *et*-et, s ugyanez a szövegváltozat található Θ-ban is. De ugyanez a hiba – Jal apparátusa szerint – nem kizárólag k-ra jellemző, hanem megvan QS-ben is. A Θ helyének a stemmában történő kijelölésekor tehát érdemes megvizsgálni összefüggéseit ezekkel a kéziratokkal, ill. azok csoportjaival. Θ-nak az s-jellegű kódexekkel fennálló szorosabb kapcsolata eleve kizárható, mert azok jellegzetes közös hibái (1,44,4; 45,12; 47,12) a Θ-ban nem találhatók meg.

Más a helyzet viszont abban a h relációban, amelyhez – mint Jal meggyőzően igazolta – a Q tartozik a HY-nal együtt. A Θ ugyanis több közös hibát mutat fel h-val.⁷ Így 1,7,8: *iam* om. HQΘ; 1,22,9: *Romanis* om. HQΘ; 1,36,16: *diffusis* (a *diffisus* helyett) HQΘ; 1,47,10: *nisi* om. HYQΘ; 2,13,27: *obundatio* HQΘ. Mindezek alapján igazoltnak tekinthető, hogy a vizsgált wrocławwi kézirat az e-csoporton belül az ún. h típusú kódexekkel mutat közeli rokonságot, s feltehetőleg egy kategóriába tartozik velük.

Mégis szembeötlő, hogy több helyen Θ-ban nem találjuk meg HYQ közös hibáját. Míg 1,11,3 esetében HQ-ban *Venerisque* áll, addig Θ-ban a helyes *Cererisque* található. A további ilyen esetek: 1,22,45: *submovere* HQ – *sum-moveri*Θ; 1,25,3: *aderant* om. HQ – *aderant*Θ; 1,36,16: *fieri* om HQ – *fieri* Θ; 2,28,19: *difficillimo gentu* HQ – *gentem*. . . *difficillimo* (sic!) Θ. Vagyis: bár Θ esetenként szorosan érintkezik h-val, nem mutatja fel annak összes hibáját. Mindez kétféleképpen magyarázható:

a) Θ vagy korábbi szövegállapotra megy vissza, amikor még nem alakult ki h valamennyi közös hibája;

b) vagy pedig Θ olyan textuson alapszik, mely – feltehetőleg egy másik e-típusú kódex figyelembe vételével – megpróbálja h torzulásait javítani.

Bár az eddigiek alapján (vö. a V/w? hagyománnyal kapcsolatban elmondottakkal) talán az utóbbi megoldás látszanék a valószínűbbnek, mégis a fölvetett problémára csak akkor adhatunk megnyugtató választ, ha megnézzük, mutat-e fel Θ valamilyen egyéb összefüggést, amely lehetőséget kínál a stemmán belüli még pontosabb meghatározásra.

E. Malcovati⁸ már korábban vizsgálta, a 14–15. sz.-ra datálva, a Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Lat. 1859-es jelzetű kódexét (a továbbiakban a λ betűvel utalunk rá), anélkül, hogy közelebbi helyét kijelölte volna: egyszerűen kevésbé használhatónak minősítette. A magunk részéről megállapíthatjuk, hogy ez a kézirat szintén a h csoporthoz tartozik, mert jórészt tartalmazza annak közös hibáit. Íme: 1,3,2: *debere* om. HYQ λ ; 1,4,1: *Tarquinius* (*Tarquinius* cett.) HQ λ ; 1,17 (22),3: *suis* om. HQ λ ; 1,22,9: *Romanis* om. HQ λ ; 1,36,16: *diffusis* HQ λ (valamint még α is); 1,47,10: *nisi* om. HYQ λ ; 2,13,27: *obundatio* HQ λ ; 2,13,40: *assiduis* om. HQ λ . A fentemlített hibák egyezése cáfolhatatlanná teszi, hogy λ összefügg HYQ-val, vagyis h-val.

Ugyanakkor viszont, akárcsak a vizsgált wrocławi kódex (Θ) esetében már tapasztaltuk, a λ is több helyen az eredeti szöveget adja ott, ahol egyébként H(Y)Q, azaz a h hibásan fogalmaz. Ha pedig nem erről van szó, akkor is megtörténik, hogy λ eltér a h-tól. Ezt szemléltetik a következők: 1,4,3: *Clo-dia* HQ – *Cloelia* λ ; 1,5,2: *Regelli* HQ – *Regilli* λ ; 1,11,3: *Venerisque* HQ – *Cererisque* λ ; 1,13,20: *hostium* om. HYQ – *de hostium sede* λ ; 1,22,45: *sub-movere* HQ – *submoveri* λ ; 1,25,3: *aderant* om. HQ – *Aderant* (*A*)etholorum λ ; 1,36,16: *fieri* om. HQ – *fieri* λ ; 2,28,19: *difficillimo gentu* HQ – *gente* . . . *difficillima* λ ; 2,30,34: *invadunt* HQ – *castra rapiunt* λ . Mindezek az eltérések arra figyelmeztethetnek, hogy a Θ -hoz hasonlóan a λ előzménye is vagy már a h kialakulása előtt levált a szöveg-hagyományozódás ezen ágáról, vagy pedig egy h típusú textusnak más tradíció alapján történő revidálásának köszönheti eredetét.

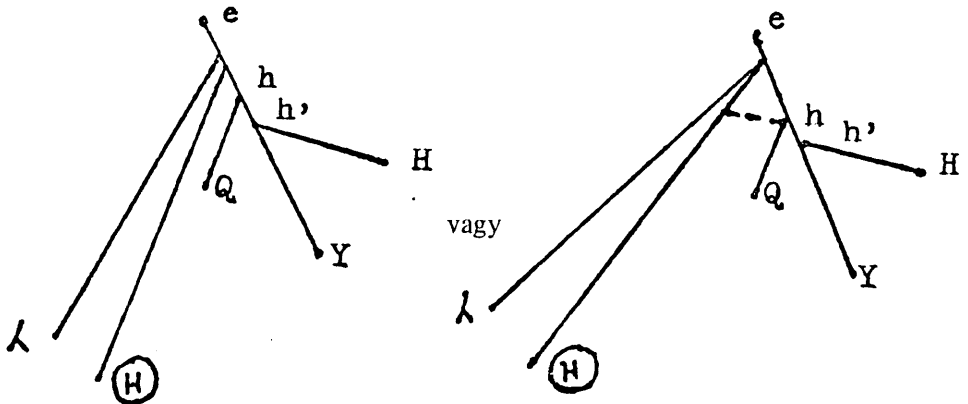
Van-e azonban a λ és a Θ között közelebbi kapcsolat, ami az eddigiek alapján föltételezhető? A válasz egyértelműleg: igen. Mert számos alkalommal, amikor az λ eltér h-tól, akkor a Θ -val egyezik meg. Ilyen helyek: 1,11,3: *Cererisque* $\lambda\Theta$ – *Venerisque* HQ; 1,22,45 *submoveri* $\lambda\Theta$ (utóbbiban *b* helyett *m*) – *submovere* HQ; 1,25,3: *aderant* $\lambda\Theta$ – *aderant* om. HQ; 1,36,16: *fieri* $\lambda\Theta$ – *fieri* om. HQ; 2,30,34: *castra rapiunt* $\lambda\Theta$ – *castra invadunt* HQ. Ezek az egybeesések azonban nem jelentik azt, hogy λ és Θ maradtalanul megfelel egymásnak, mert λ és Θ esetenként nem azonos módon

tér el h-tól; vagy pedig úgy különböznek egymástól, hogy valamelyikük összhangban áll h-val, mialatt a másik különbözik tőle. Nézzük az ezt alátámasztó példákat:

1,7,8: iam om. HQ Θ – quam λ

2,28,19: difficillimo gentu HQ – gentem. . . difficillimo Θ – gente... difficillima λ

Ezek közül az előbbi hely arra utal, hogy Θ közelebb áll H(Y)Q-hoz, mint a λ ill. a λ esetleg azt a romlott szöveget őrizhette meg, amelyet korigiálendő h elhagyott a szövegből egy szót. Ebből esetleg az következhetnék, hogy h szövegének kialakulását megelőzi a λ eredetije, de ugyanígy a Θ -é is, mint-hogy ez utóbbi közelebb esik a λ -hoz, mint HYQ-hoz, csak éppen a Θ előzménye vagy valamivel később vált le a h-hoz vezető útról a λ eredetijénél; vagy pedig – s a későbbiek inkább ezt fogják valószínűsíteni – a Θ vonal valamiképpen külön is hathatott a h-ra, amikor annak szövege rögzült. E lehetőségeket talán így írhatnók le szkémátikusan:

(A. Jal-féle stemma felhasználásával)⁹

A fentebb vázolt megoldásokon kívül persze az is elképzelhető, hogy a h típusú kéziratok valamelyikét egy másik, az e-csoportba tartozó kódex nyomán javították, bizonyos módosításokat ill. szövegváltoztatásokat csak a marginán jelölve. Ebben az esetben Θ inkább e kézirat főszövegét adná, míg λ a marginális jegyzeteket venné jobban figyelembe. Amennyiben ez a hipotézis lenne a helytálló, akkor λ és Θ ugyancsak közös forrásra lenne visszavezethető. Arra a kérdésre, hogy az említett három megoldási javaslat közül melyik a valószínűbb, csak akkor tudunk válaszolni, ha a h ún. közös hibáin kívül Θ és λ szövegét alaposabban és átfogóan megvizsgáljuk, összehasonlítva HYQ-val.

Ez az elemzés egyrészt még inkább megerősíti, hogy Θ és λ valóban szorosan összetartozik a h csoporttal, de az is nyilvánvalóvá válik, hogy λ és Θ közös olvasata ennek ellenére esetenként különbözik h szövegétől, méghozzá úgy, hogy λ és Θ adja gyakran a helyes szöveget, míg máskor karakterisztikus közös hibájukról van szó. E tétel bizonyítékául álljanak itt a következő helyek: 1,33,15: *gessisset* HQ – *cessisset* $\lambda\Theta$; 1,34,4: *praelio* om. HQ – *praelio* $\lambda\Theta$; 1,40,10 *hominum ut ipse dixit in honorem tamen* HQ – *ut ipse dixit hominum in honorem tamen* $\lambda\Theta$ (=γSβO^JKδ, de ≠V); 1,40,27: *ipso* HQ – *in ipso* $\lambda\Theta$; 1,40,27: *gentis* om. HQ – *gentis* $\lambda\Theta$; 1,45,24: *Georgoviam* HQ – *Georgoniam* $\lambda\Theta$ (Ez az utóbbi adat különösen fontos számunkra, mert $\lambda\Theta$ közös hibájáról van szó); 1,46,9: *incidisset sed non* HQ – *incidisset nisi* $\lambda\Theta$ (az utóbbi szintén közös hiba!); 2,6,3: *Tusci civitatis* HYQ – *Tusci civitates* $\lambda\Theta$; 2,6,8: *belli* om. HY – *belli* $\lambda\Theta$; 2,13,32: *ablasio* HQ – *a Basilio* $\lambda\Theta$; 2,13,71: *tunc* HQ – *tum* $\lambda\Theta$; 2,13,76: *fructus* HQ – *fluctus* $\lambda\Theta$; 2,13,95: *curulis* HYQ – *curuli* $\lambda\Theta$;

2,14,1: *Pompeii* HYQ – *Pompeio* $\lambda\Theta$; 2,16(4,6), 3: *numerum* om. HYQ – *numerum* $\lambda\Theta$; 2,16,(4,6),5: *concurratur* HYQ – *concurrentur* $\lambda\Theta$; 2,18(4,8),9: *quingenta* om. HQ – *quingenta* $\lambda\Theta$; 2,19(4,9),7: *depensavimus* HQ – *pensavimus* $\lambda\Theta$; 2,29(4,12),20: *pacem non intellegant* HQ – *pacem non intelligant* $\lambda\Theta$; 2,30(4,12),33: *principem* h – *principem ducum* $\lambda\Theta$; 2,30(4,12),34: *invadunt* HQ – *rapiunt* $\lambda\Theta$ ($\lambda\Theta$ esetében itt közös hibáról van szó!); 2,31,(4,12),41: *Garamathas* HQ – *G(h)aramant(h)as* $\lambda\Theta$; 2,33(4,12), 46: *citerior* om. HQ – *citerior* $\lambda\Theta$. Mindezek a helyek teljesen egyértelműen bizonyítják, hogy bár $\lambda\Theta$ és h szoros rokonságban állnak egymással, mégis az λ és a Θ sokkal közelebb vannak egymáshoz, mint ahogy h -hoz kapcsolódnak. Az λ és a Θ összetartozását feltétlenül igazolja, hogy h -tól eltérőleg – mint fentebb már láttuk – három közös hibát is felmutatnak. Ezek:

1,45,24; 1,46,9; 2,30(4,12),34

Sőt feltehetőleg $\lambda\Theta$ -nak még egyéb közös hibái is vannak, már amennyire ebben a vonatkozásban az eddigi kritikai kiadások némaságukkal valóban szilárd fogódzót adhatnak. Ilyenek az alábbiak: 1,28,5: *per Astimidam paludem* $\lambda\Theta$; 1,28,15: *duos* $\lambda\Theta$; 1,38,2: *Sillani* $\lambda\Theta$; 1,38,4: *Sillanus*. . *Manilius* $\lambda\Theta$; 1,38,12: *At hostes in flumen* $\lambda\Theta$; 1,47,10: *arcem facit* $\lambda\Theta$; 2,10(3,22),2: *et* $\lambda\Theta$; (a *sed* helyett); 2,12,2: *denique totam* $\lambda\Theta$ (*totam denique* helyett); 2,12(4,1),8: *proficisceretur* $\lambda\Theta$; 2,13(4,2),19: *Brundusii* $\lambda\Theta$; 2,19,(4,9), 1: *nundum* $\lambda\Theta$; 2,20(4,10),7: *gentium fama* $\lambda\Theta$ (*fama gentium* helyett); 2,21(4,11),6: *creverat* $\lambda\Theta$. Mindezek figyelembe vételével számolnunk kell $\lambda\Theta$ közös előzményével, amely több ponton eltér a h -tól. Még mindig nem tisztázott azonban, hogy ezeknek a különbségeknek mi a magyarázata: az-e,

hogy $\lambda\Theta$ előbb kerültek le a h létrejöttét eredményező szöveghagyományozódás útjáról, vagy pedig valamilyen h-szöveg revideálása nyomán jöttek-e létre. Ennek tisztázásához egyrészt szükséges $\lambda\Theta$ -nak a h csoport egyes kézirataihoz való viszonyát, másrészt pedig a λ -nak és Θ -nak egymáshoz való kapcsolódását még tüzetesebben megvizsgálni. Ez az elemzés ismételten azt igazolja hogy λ és Θ nem egészen azonosan viszonyul a h-hoz, mert a Θ általában közelebbi kapcsolatot mutat fel. Ezt igazolják a következő helyek: 1,34(2,19) *titulus-a: Initium viciositatis Romanorum* HQ Θ – *Declinatio Romanorum a virtutibus in vitia* λ ; 1,35,7 (után): *Explicit liber secundus incipit liber tertius* HQ Θ – *Epitomatis Lutius [sic!] liber secundus explicit incipit tertius* λ ; 2,12 *titulus-a: Bellum vel coniuratio* HO Θ – *Bellum Catilin(a)e* λ ; 2,13,35: *iam* om. HO Θ – *iam* λ ; 2,13,69: *suffecit* HYQ Θ – *satisfecit* λ ; 2,14 *titulus-a: Bella civilia sub Caesare Augusto* HQ Θ – *Bellum Antony* λ ; 2,16 (4,6) *titulus-a: De triumviratu* HQ Θ – *Triumviratus C(a)esaris Antony et Lepidi* λ [ez utóbbi összevethető V-vel: *De triumviratu Caesaris Antonii et Lepidi*]; 2,17,10: *non esse* HQ Θ – *non essent* λ ; 2,21(4,12),3 *titulus-a: Bellum C(a)esaris Augusti contra barbaros* HQ Θ [V-vel egyezőleg] – *Bellum cum Noricis Illiricis Panonis Dalmatis M(o)esis Dracibus Sarmatis et Germanis* λ ; 2,22(4,12),4: *quod bellum* HQ Θ – *posset bellum* λ . Vagyis: a Θ közelebb látszik állni a h-hoz, mint a λ , főleg ami az egyes fejezetcímeket illeti. E vonatkozásban ugyanis λ időnként a V-hez hasonló *titulusokat ad*. A tényállás azonban valójában ennél bonyolultabb, mert vannak olyan helyek, amikor nem Θ , hanem λ szövege esik egybe h-val. Ilyenek a következő részek: 1,47, 11: *hisdem* HYQ λ – *ab isdem* Θ ; 2,7,11: *dedidissent* HQ λ – *dedissent* Θ ; 2,13,23: *belli metu* om. HYQ λ [ugyanígy még V] – *belli metu* Θ ; 2,13,69: *postero die* om. HYQ λ – *postero die* Θ ; 2,13,83: *quinque* om. HQ λ – *quinque* Θ ; 2,28(4,12),18: *congregatus* HQ λ – *concretus* Θ ; 2,32(4,12),43: *g.* vagy *G.* HQ λ – *genus* ·G (?) Θ . Mindez mégsem cáfolja meg azt a fentebbi megállapítást, hogy egészében mégis Θ áll közelebb a h-hoz, nem pedig λ . Az imént felsorolt helyek ugyanis nagyrészt a következőképp magyarázhatók. A Θ vagy előzménye a közös λ HYQ tradíción kívül feltétlenül figyelembe kellett, hogy vegyen vagy egy másik e-típusú kódexet és egy olyan C kéziratot, amely független volt az e-től, vagy pedig egy olyan e-másolatot is felhasznált, amelyet már egy az e-csoporton kívüleső C kódex nyomán javítottak (l. erről azt, amit a közös è-hibákkal összefüggésben 2,13,38-ról és 2,13,73-ról előzőleg elmondtunk). Hogy valóban a Θ ilyen korrekciójáról van szó a λ h-hagyományhoz viszonyítva, azt az bizonyítja, hogy a fentebbi esetekben általában egy-egy hiányzó szó pótlására kerül sor, vö. 2,13,23; 2,13,69; vagy pedig egy más szempontból téves rész helyreállítása jön számításba, vö. 1,47,11; 2,28 (4,12),18. A fennmaradó egyetlen hely (2,7,11) vagy egyszerűen Θ ill. előz-

ménye másolójának tévesztése, vagy pedig hibás „korrigálása”, pl. a V előzménye alapján, mert ennek olvasata itt szintén megegyezik Θ -éval.

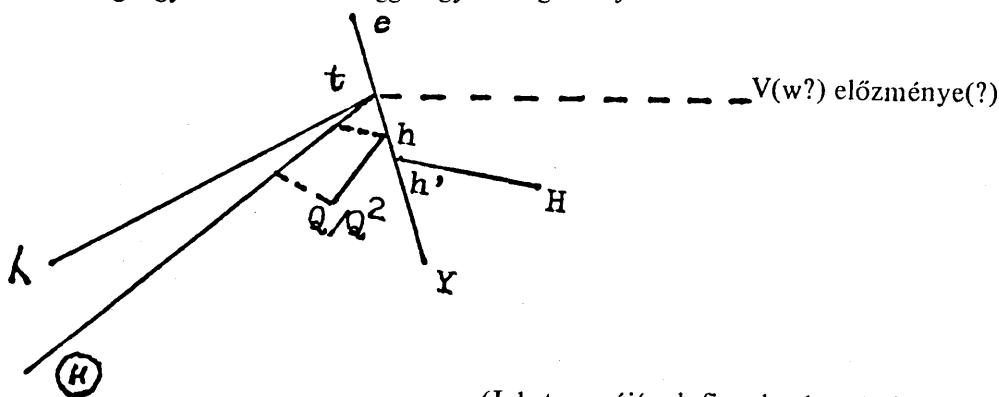
Megállapításaink tehát megerősítik azt, hogy nemcsak HYQ=h függ össze szorosan, hanem $\lambda\Theta$ is (jelöljük ezentúl feltételezhető közös előzményüket t-vel); még mindig nem egész világos azonban t és h relációja. Erre vonatkozólag ugyanis két hipotézist is felállítottunk. A továbbiakban tehát próbáljuk meg ezek alaposabb mérlegelését.

a) Számolhatunk-e azzal, hogy $\lambda\Theta$ előzménye, vagyis t a h vagy valamely kódexének másolata révén jött létre? Ezt megengedné az a körülmény, hogy λ és Θ időben később íródtak, mint HYQ. E feltételezés mellett szólhatna az is, hogy t több esetben Q-val, ill. Q^2 -vel egyezik meg. Így elképzelhető lenne: t a Q^2 által már javított Q nyomán készült. Vegyük számba ezeket a helyeket: 2,9,7: *fecit viam* Qt – *viam fecit* H [utóbbi Jal apparátusa alapján feltételezhetőleg, ahogy a H-ra vonatkozó további adatainkat is így közöljük] 2,9,13: *aut. om.* Qt – *aut* H; 2,9,28: *o ante facinus* add. Qt – o om. H; 2,10(3,22),6: *Herculei* Qt – *Hirtulei* H; 2,12,11: *tamen om.* Qt – *tamen* H; 2,13,32: *a Basilio* Q^2 t – *ablasio* HQ; 2,13,38: *laccessere om.* Qt – *laccessere* H; 2,13,66: *amplior* Qt – *acrior* H; 2,13,69: *postero die* $Q^2\Theta$ – *postero die om.* HYQ λ – 2,13,80: *occiderant* Qt – *occiderent* H; 2,13,90: *ignoraverat* Qt – *ignoraverat* H; 2,15: *titulum om.* Qt – *de eodem titulum habet* H; 2,20(4.10),10: *evaserit* Qt – *evaserat* H; 2,23(4,12),6: *et aquis* add. *post pontes* Qt – *et aquis om.* *post pontes* H; 2,30(4,12),33: *principem ducum* Q^2 t – *principem* h; 2,33(4,12),46: *citerior* Q^2 t – *citerior om.* HQ.

Mindezek a helyek egyértelműleg amellett szólnak, hogy a h csoporton belül Q/ Q^2 és t különösen erősen összefügg egymással, s pusztán az eddigiek ismeretében nem lenne elképzelhetetlen, hogy t a Q/ Q^2 másolata, felhasználva egy másik kéziratot is, amelyen túlmenőleg Θ még egy újabb, nem az ehez tartozó C kódexet úgyszintén bevont volna. Bizonyos tények azonban lehetetlenné teszik ezt a megoldási elképzelést.

b) A t szövege ugyanis időnként nem Q-val, hanem más h típusú kézirat szövegével egyezik, annak ellenére, hogy H esetenként számottevően el is tér tőlük, mint ahogy ezt a nyilvánvaló különbségek alátámasztják, vö. 1,47,13: *facibus om.* H – *facibus* Q(?)t; 2,5,5: *urbe om.* H – *in urbe una* Q(?)t; 2,13,21: *fecit* H – *facit* Q(?)t; 2,13,26: *ab om.* H – *ab* Q(?)t [Q-ra vonatkozó adataink Jal apparátusának hallgatása miatt bizonytalanok]. Mégis vannak esetek, amikor t vagy az ide tartozó kéziratok valamelyike úgy egyezik H-val vagy Y-nal, hogy közben különbözik Q/ Q^2 -től. Álljanak itt ennek igazolására a következő példák: 2,13,10: *etiam et* Q [így még Voss.] – *etiam* Ht; 2,21, (4,11),7: *removebat* HQ – *revomebat* Yt; 2,34(4,12),64: *Gaius* Q – G. H λ – C. Θ . Mindezek feltehetőleg úgy magyarázhatók, hogy H ill. Y őrizte meg t

eredeti olvasatát, amit Q ill. előzménye valamilyen okból megváltoztatott. A korábban fölvetett két megoldási javaslat közül tehát az látszik helyesnek, amely szerint a tulajdonképpeni h hagyomány kialakulásának egy korábbi fázisa volt t, amelynek textusára λ és Θ egyezéséből lehetett következtetnünk. Persze a két meglehetősen késői 14?/15. sz.-i kódex már nem adja teljes intakttságában a t-t, amit az jelez, hogy λ és Θ a jellegzetes közös hibák ellenére alkalmanként számottevően különböznek egymástól. Ezt támasztják alá a következő részek: 2,13,6: *transilivit* λ – *transivit* Θ – *transiluit* H; 2,13,23: *belli metu* om. λ (HYQ) – *belli metu* Θ ; 2,13,69: *postero die* om. λ (HYQ) – *postero die* Θ (Q^2); 2,13,83: *quinque* om. λ (HQ) – *quinque* Θ (Q^2); 2,16 (4,6) a *titulus* λ -ben más, mint Θ (HQ-ban; 2,17,10: *non essent* λ – *non esse* Θ (HQ); 2 20(4,10),4: *dei* λ – *deum* Θ (Q^2) – *diei* HQ; 2,22(4,12),4: *quod bellum non posset ascendere* λ – *abscendere non posset bellum* Θ ; az explicit-ben: *Lucy Anei Flori de tota historia Titi Livi Epitoma explicit* λ – *Explicit uer Anny • Annei Lucy riorj* (sic!) Θ . Mindezek a különbségek – mint már láttuk – az egyéni rontásokon kívül főképp azzal magyarázhatók, hogy a Θ szövegének kialakulására hathatott egy olyan C hagyomány is, mely valamilyen módon közelállt V-hez (vagy esetleg w-hez). E kézenfekvő feltételezés ellen viszont az szólhatna, hogy a *caput*-ok *titulus*-ai tekintetében λ látszik szorosabban érintkezni a V(w?) jellegű hagyománnyal, nem pedig HQ Θ . Ez az ellentmondás valószínűleg úgy oldható fel, hogy a V(w?) típusú korrekciókat mégis már t-be bevezették, a különbségeket – legalábbis részben – a margón jelölve. Míg e módosításokból λ előzménye jobbra csak a *titulus*-okat vette át, addig a Θ HYQ vonal a szövegvariánsoknak tulajdonított nagyobb jelentőséget, bár tökéletes következetességgel természetesen egyik esetben sem számolhatunk. A $\Theta(\lambda) - Q/Q^2$ -nek a várhatónál talán szorosabb érintkezését ugyanakkor az magyarázhatja, hogy Q-t a Θ egyik előzménye alapján ellenőrizhették. Mindezeket a megállapításokat szkhématikus formában a legnagyobb valószínűséggel így összegezhettük:

(Jal stemmájának figyelembe vételével)

Mindehhez még annyit tennénk hozzá, hogy a t (ill. részben a h) hagyománynak az s ill. k típusú kódexekkel valamint az α kézírattal való bizonyos fokú közelebbi érintkezését az teszi érthetővé, hogy az s meg a k vonal, ill. az α ugyanarról a t-h szöveg-hagyományozódási útról vált le, csak valamivel még kőrabban. A k-h/t érintkezést már korábban szemléltettem, most az s ill. az α hagyománynak h/t-vel való rokonságára álljanak itt a következő megfelelések: 1,38,11: *devoluti* $\alpha - k - \lambda\Theta - HQ$; 1,40,10: *hominum post dixit* hab. $\gamma S - \beta O^J K \delta - t$; 1,40,27: *in* om. ante *ipso* $\gamma - T\beta O^J K \delta - t - HQ$; 1,45,11: *regis* om. $\gamma S - t - HQ$; 1,45,14: *silvas* $\alpha - TK \delta - HO$; 2,6,8: *belli (bellum?)* om. $\gamma - k - HY$; 2,9,28: *o* ante *facinus* add. $\gamma S - k - QY(?)^{10}$; 2,13,1: *illis* $\alpha - t - HQ$; 2,19(4,9),7: *pensavimus* $\alpha - \gamma S - \beta - t$; 2,20(4,10),4: *deum* $\alpha - \gamma S - \Theta^?$; 2,20(4,10),10: *profugit* $\gamma S - k - t - HQ$; 2,20(4,10),10: *evaserit* $S - t - Q$; 2,30(4,12),33: *principem* $\alpha - \gamma S - k - h$; 2,33(4,12),46: *citerior* om. $\gamma S - HQ$. Mindezek az érintkezések persze nemcsak vertikális, hanem horizontális összefüggéssel is magyarázhatók lennének, minthogy azonban e tekintetben semmi különösebb rendszer nem volt számunkra fölfedezhető, ezért inkább a már előzőleg jelzett relációt kell valószínűbbnek tartanunk.

Mindezekhez a kapcsolatokhoz még egy észrevételt kell mindenképpen hozzáfűznünk. A kódexek e most vizsgált csoportja elég sok egyezést mutat F-fel is. E szempontból hadd hivatkozzam épp a fentebb vizsgált helyek egy részére: 1,34,7: *ac.* om. $F - t - HQ$; 1,38,7: *ipsis* om. $F - t - HQ$; 1,38,11: *devoluti* $F - t - HQ - \alpha - k$; 1,45,11: *regis* om. $F - t - HQ - \gamma S$; 2,9 7: *fecit viam* om. $F + \lambda(?)\Theta - HYQ$; 2,9,13: *aut* om. $F(V) - t - Q$; 2,9,28: *o* ante *facinus* om. $F - t + Q - \gamma S - k$; 2,10(3,22),6: *Herculei* $F(V) - t - Q - \alpha - T$ (ugyanígy még N is); 2,13,1: *Romanum post imperium* om. $F - t - HQ - k$; 2,13,6: *transivit* $F - \Theta$; 2,13,7: *se* $F-t-HYQ-k$; 2,13,32: *a Basilio* $F - t - Q^2$; 2,16(4,6),4: *proscripserunt* $F(V) - t - Q$; 2,17,14: *bello* om. $F - Y$. Ezek az érintkezések azonban nem tételeznek fel mindenáron vertikális kapcsolatot, hanem jól magyarázhatók azzal a horizontális összefüggéssel, mellyel t(h) vonatkozásában a V(w?) kapcsán számoltunk, úgyhogy a V(w?) tradíciónak jóval előbb ki kellett bontakoznia, mint ahogy eddig feltételezték. Ennélfogva az előbb felhozott helyek aligha igényelnek bővebb magyarázatot.

Amennyiben fentebbi megállapításaink helyesek, akkor elmondhatjuk, hogy $\lambda\Theta$ -nek vagyis t-nek a Florus kéziratok rendszerében elfoglalt helyük alapján nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mint Mostowska-Głombiowska feltételezte. Am olvasataik kamatoztatása nem lehet ennek a tanulmánynak a feladata, e munka elvégzésére inkább egy szövegkiadás elkészítése alkalmas. Ugyanakkor természetesen helytelen lenne az is, ha eltúloznók $\lambda\Theta$ fontosságát az eredeti Florus *textus* rekonstruálása szempontjából. Meglehe-

tősen késői másolatokról van ugyanis szó, melyek eredetije mégha az e-csoport viszonylag korai rétegére megy is vissza, ők maguk elég sok másolási hibától, egyedi tévedéstől szennyezettek. Különösen sok efféle fogyatékoság akad a Θ-ban. Állításunk igazolására csak néhány kiragadott példát mutatunk be a kézirat elejéről: 1,6(12),1: *universary* Θ (λ helyesen: *anniversarii*); ibid.: *venientes* Θ (λ helyesen: *Veientes*); 1,6(12),6: *ex amore* Θ (λ helyesen: *ex more*); 1,6(12),7: *diem* om. Θ (λ helyesen: *diem*). A sort így lehetne folytatni, ami jelzi, hogy λ szövege egészében mindenképp megbízhatóbb, mint Θ-é, annak ellenére, hogy időnként λ téved, vagy legalábbis nagyobb mértékben tér el az eredetitől. Így a következő helyeken: 1,28,5: *tumulos* Θ – *tumultus* λ; 2,19(4,9),3: *clade* Θ – *c(a)ede* λ.

Egy elkészítendő Florus-kiadás szempontjából mindenképp tanulságos lehet az λ és Θ kódexek szövegének tüzetesebb feldolgozása, már csak azért is, mert ez az elemzés mindenképp hozzájárulhat a Florus-szöveghagyomány alakulásának a tisztázásához. E tradíció más kéziratának vizsgálata ugyan-csak hasonló eredményekkel kecsegtet, így a bevezetőben említett másik három lengyelországi kódex esetében is. Ezek elemzésétől most csak terjedelem hiányában voltunk kénytelenek eltekinteni, de készen álló kutatási eredményeinket – remélhetőleg – sikerül ebben a vonatkozásban is hamarosan köz-zétennünk.

J E G Y Z E T E K

- 1 *I. Lewandowski*, Florus w Polsce, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970.
- 2 *B. Mostowska-Głombiowska*, Wrocławskie rękopisy Florusa, Eos, 61, 1973, 257–260 (német nyelvű összefoglalással)
- 3 *B. Passowicz*, De Flori codice Cracoviensi, Cracoviae, 1898, aki sok helyen joggal korrigálja a Roßbach-féle kiadást.
- 4 Florus, Oeuvres, Paris, 1967, 1 pp. CXLVII–CXLVIII.
- 5 L. Annaei Flori Quae exstant, Romae, 1972², p. XX (az első kiadás 1937-ből való).
- 6 Im., pp. CXL–CXLI.
- 7 Im., pp. CXLVI–CXLVII.
- 8 *E. Malcovati*, Studi su Floro, I, Athen., n. s., 15, 1937, 92.
- 9 Im., pp. CLX és CLXI között.
- 10 E ponton *Jal* apparátusa feltehetőleg pontatlan, mert az *o facinus* olvasat kapcsán az FQT γ Sk hivatkozást adja. Viszont T bel tartozik k-ba, így a T téves lehet, annál is inkább, mert a γ S után lenne a helye. A T tehát elírás lehet, méghozzá a felsorolás szerint talán az Y helyett. Mégis szükségesnek tartottuk, hogy az adat bizonytalanságára ?-el utaljunk.

Der Stellenwert des Wroclawer Θ -Kodexes (IV F 38a) in der Florus-Texttradition

Im Gegensatz zu der Auffassung von B. Mostowska-Głombiowska kann der Θ -Kodex keineswegs zu den k-Kodizes gehören.¹ Er stellt aber ganz sicher eine typische e-Handschrift dar, denn die von P. Jal für den e-Typ als bezeichnenden aufgezählten gemeinsamen Fehler enthält er fast restlos. Innerhalb der e-Gruppe ist er mit den Kodizes des sog. h-Typs nahe verwandt, aber die nächste Beziehung besteht zwischen dem λ -Kodex (Vat. Lat. 1859) und dem Θ . Soweit unsere Feststellungen stimmen, so kann man konstatieren, daß dem $\lambda\Theta$, d.h. dem t aufgrund dessen Stellenwertes innerhalb des Florus-Handschriftensystems größere Bedeutung zugeschrieben werden muß, als es Mostowska-Głombiowska angenommen hat. Eine Verwertung ihrer Lesungen kann jedoch keineswegs Aufgabe unserer Studie sein, denn dies liegt vielmehr einer Textausgabe ob. Gleichzeitig wäre es natürlich auch falsch, wenn man die Wichtigkeit des $\lambda\Theta$ im Hinblick auf die Wiederherstellung des ursprünglichen Florus-Textes übertriebe. Handelt es sich doch um ziemlich späte Kopien, deren Original zwar auf eine relativ frühe Schicht der e-Gruppe zurückgeht, sie selbst sind jedoch durch zahlreiche Kopierungsfehler und individuelle Fehlgriffe verzerrt worden.

SZ. KÜRTI KATALIN

VADÁSZ ENDRE (1901–1944) DEBRECENI ÉVEI ÉS KÖNYVJEGYEI

Vadász Endre életművének népszerűsítése nagy feladata művészettörténet-írásunknak. Az 1971-es szegedi, az 1976-os debreceni, az 1982-es budapesti kiállítások, a Magyar Televízió 1977-ben sugárzott portréfilmje sokat tett megismertetése terén.¹ Hiányzik azonban egy átfogó monográfia, amely festészeti és grafikai oeuvre-katalógust is tartalmazna. Viszonylag feldolgozott kisgrafikai tevékenysége: több, a harmincas években publikált exlibris katalógus után e tanulmány szerzője közölte 1978-ban Vadász alkalmi grafikáinak és könyvjegyeinek jegyzékét, s egyúttal összefoglalást adott életútjáról, életművéről is.² Ebben a tanulmányban Vadász Endre debreceni éveit tekintjük át az újabb kutatások alapján és közöljük az 1928–1936 között Debrecenben, debreceni megrendelőknek készített könyvjegyeinek adatait.

A szegedi származású Vadász Endre a Képzőművészeti Főiskola elvégzése után, 1928 nyarán költözött Debrecenbe. A zsidó gimnázium rajztanára volt 1933-ig. Ezt követően kizárólag művészetének és művészetéből élt. 1936-ban Budapestre költözött. Munkatáborban halt meg 1944 nyarán.

I. Debreceni évei

Már ideérkezésekor ismert és elismert grafikus volt.³ 1927-től, mint a Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesülete tagja résztvett a külföldi csoporttárlatokon (Hága, Amszterdam, Oslo, Chicago, Los Angeles). 1929-ben bronzérmert nyert a barcelonai világkiállításon, 1930-tól rendszeresen szerepelt a velencei biennálékon. Több országos egyesület tagja volt s több alkalommal nyerte el a Szinyei Társaság elismerését. 1931-ben megkapta a legjobb grafikusokat megillető Zichy-díjat. 1929–1936 között öt alkalommal vett részt az Ernst Múzeum tárlatain 30–50 darabos kollekciókkal.

Érthető, hogy a debreceni közönség és művészársadalom szeretettel és lelkesedéssel fogadta be a fiatal festőművészt, grafikust, aki ráadásul megnyerő külsejű, művelt és igényes ember volt. Emberi portréját két, egykori debreceni barátja rajzolta meg legszemléletesebben. Békés István például így jellemezte, leírva Vadász debreceni környezetét is: „*Legélesebben Arany János utcai otthonára emlékszem, hátul, egy régi ház udvarának a végén, a kereszt-*

épületben, ahol a könnyed-karcsú művész és törekeny kedves asszonykája rézmetsző-műhelyt és festő-ateliét is magába foglaló, aprócska fészket rendezett be. . . Munkáján kívül mindenben tartózkodó volt és mérsékletes. Inkább élces, mint harcos vitapartner.”⁴ Hasonlóan vélekedett róla Fáy Árpád is: „Szerény, szinte félszeg mosolygós, ironikus és önironikus, a tréfát értő és kedvelő, társaságban vidám, de alapjában véve zárkózott és tartózkodó. Gyűlölte a fontoskodást, a nagyképűséget, egyszerű volt, póztalan, ha egyszer-ször új műveit mutatta barátainak, szinte lekicsinylően mosolygott, mint aki felnőtt fejjel gyermeki játékaival foglalatostkodik. . . Kedvenc olvasmánya volt ez idő tájt (1936 körül) a *Svejk*. Heteken, hónapokon át szórakoztatta barátait a könyvből felolvasott részletekkel. Ez is olyan jellemző volt rá: ellenállását a rendszerrel, a vaskalapossággal, a militarizmussal és fokozódó fenyegetettségünkkel szemben, többek között így, ilyen ironikusan is kifejezte.”⁵

1929-ben jelentkezett először Debrecenben a nyilvánosság előtt. Részt vett a Műpártoló Egyesület csoporttárlatán s tagjával hívta meg az Ady Társaság képzőművészeti osztálya. 1929 novemberében ő mutatta be a Debreceni Független Ujság hasábjain a Képzőművészek Uj Társasága debreceni kiállítását⁶ s ezzel hitet tett a modern magyar képzőművészet mellett. Örömet fejezte ki afelett, hogy végre igazi művészetet is lehet látni a képgyárosok termékei után. Az elkövetkező években még több ízben ragadott tollat, 1930-ban például Magi Zoltán és Káplár Miklós kiállítását ismertette, 1931-ben pedig zseniális lényeglátással jellemezte idős Kovács János munkásságát.⁷

Szoros kapcsolat fűzte Ady Társaság-beli művésztársaihoz: Félegyházi Lászlóhoz és Gáborjáni Szabó Kálmánhoz, akiknek festészetét tárlatvezetésekkel népszerűsítette. Velük együtt rendezett kiállítást Szegeden, a Tisza szállóban,⁸ s bizonyára neki is köszönhető a Szegedi F fiatalok Művészeti Kollégiuma és a debreceni Ady Társaság kapcsolatfelvétele. Ennek keretében zajlott le a szegedi kiállítás s annak debreceni viszonzása: Buday György debreceni kiállítása és Ortutay Gyula előadása 1934 őszén.⁹ Vonzódott Káplár Miklóshoz, Medgyessy Ferenchez, Juhász Gézához, de a Műpártoló Egyesület keretein kívül dolgozó grafikusokhoz, festőkhöz is. Művészkollégái is megtisztelték kiállításait, amelyeket 1930-ban a Kereskedő Társulat díszterében, 1932, 1933, 1934, 1936-ban pedig a Déri Múzeumban rendezett, többnyire az előzőleg Ernst Múzeumban kiállított anyagából. Az egyéni kiállításokat az Ady Társaság támogatta, s a debreceni művészeti élet haladó, vezető egyéniségei méltatták: pl.: Békés István, Soó Rezső, Gáborjáni Szabó Kálmán. Hatalmas erkölcsi és anyagi sikereket ért el a harmincas években, ami igen nagy dolog volt. Mint *Békés István* írta: „ez az *izig-vérig modern piktúra és grafika*

az emberek százait változtatta érdeklődővé és vevőket faragott a Pénznélküli Zseb nagy korszakában”.¹⁰ 1933-ban Debrecenben jelent meg az első grafikai albuma: Békés István: Vihar az erdőn című költeményét illusztrálta hét linómetszettel.¹¹ Ezt követte 1935-ben, ugyancsak *Békés István* kiadásában „Tíz rézkarc ex libris”-e, amely a „Debreceni Officina” kiadó első albuma.¹² Közben egyre gyakrabban kapott megrendelést könyvjegyekre, alkalmi grafikákra budapesti, szegedi, debreceni gyűjtőktől. 1935-ben Soó Rezső, Nagy József, Gáborjáni Szabó Kálmán társaságában művészmunkatársa lett a Magyar Exlibris című lapnak, s alapítótagja a debreceni Ajtósi Dürer Céhnek. Igazat kell adnunk az egykori barátnak, Békés Istvánnak, aki szerint „*Vadász Endre sokfelé gyökerező képzőművész egyénisége ebben a városban törzsköcsödött, lombosodott és borult virágba. A környezet, a légkör, amely körülvette, nemcsak serkentette képességei kibontását, hanem az is tény, hogy tragikusan rövid alkotópályának a legnemesebb termését jószerint a debreceni hét év alatt érlelte és takarította be. . . Az Ady Társaság képzőművészei sorában. . . Vadász sajátos szigetet alkotott. . . de plebejus tematikája semmiképp sem véletlen.*”¹³ Miben alkotott Debrecenben, a debreceni művésztszadalmomban sajátos szigetet Vadász Endre? Kétségtelenül sokat utazó, sok hatást felvevő művészegyéniség volt. Olasz útjai során a kora-reneszanszot csodálta meg, francia tanulmányútján a japán művészetet, annak kalligráfiáját. Legjobban talán Brueghel hatott rá: magas nézőpontból láttatta a tájat, nagy távlatokat, tömegeket fogott át rézkarcain, metszetein, festményein. Annyiban rokon a debreceni alkotókkal, az alföldi festőkkel, hogy sajátos helyi színekkel, hangulatokkal töltötte meg vásznait s egyre érzékenyebben reagált a társadalmi gondokra. Kezdetben kíváncsi megfigyelője volt a kisemberek életének, munkás hétköznapijainak, harsány ünnepeinek. Korai tápéi és mohácsi képein elmerült a ruhák, a bútorok néprajzian hiteles megfestésében s egyfajta ál-naiv, népieskedő hatásra törekedett. Igaza volt Senyei Oláh Istvánnak, amikor ezeket az 1927–28-ban festett műveket „bávatag népies” jelzővel illette.¹⁴ Később, debreceni hatásra, a nép sorsának igazi ismerője és feltárója lett. Alföldi ihletésű lapjainak, festménycineinek főszereplője az úttörő, a szántóvető paraszt, a széllel-téllel viaskodó favágó és vadász. Ha debreceni, urbánus témát dolgozott fel, akkor is a város „érdes részén” kereste és találta meg modelljeit: a szén- és fatelep munkásait, a fáradt robotolókat. Jellemzően városi és a többi debreceni művész körében is kedvelt téma volt a cirkuszosok, mutatványosok életének megjelenítése. Hrabéczy Ernő, Holló László, s főként Senyei Oláh István, Dobi Oláh István egész sorozat rajzot, festményt, metszetet szántak a társadalom periferiáján élő kisemberek életének. Vadász – hozzájuk hasonlóan – észrevette, észrevetette a színes külső mö-

gött húzódo sivárságot, szegénységet. A cirkusz függőnye, a bohóc álarca mögké kandikált, elszomorodott, elszomorított és a művész sorsára is általánosított. Ezt tette Gulyás Pál, Ady Társaság-beli művésztársa is, aki így írt „Cirkusz-művészet” című versében a párperces varázslat és az utána következő hétköznapi sivárság, kilátástalanság viszonyáról, ellentétéről:

„Itt egy-két mágikus nagyítás,
Egy két bűvöskorong-hajítás.
Bár lettem volna fák moha,
s ne tettem volna ezt soha!
Minek ez a cirkusz művészet,
minek születni itt bűvészek?
Ha vége van a mutatványnak,
a versek gyorsan messze szállnak,
őszi szél fú a fák között,
s csak a csörgősapka csörög”.

Mindketten tudták, hogy a művész sorsa hasonló a bűvészek, mutatványosok kiszolgáltatott életéhez. Mégis küzdöttek, hittek s a melankóliát fanyar humorral, groteszk vonásokkal vegyítették.

Vadász debreceni éveinek legjava termése a fehér képek sorozata. Ezen a temperával festett műveken a tél, a hó a főszereplő, s a hóval, téllal, sorssal birkózó parasztember. Ugyanők a modelljei rézkarcainak, könnyed rajzainak is. E művei is arról tanúskodnak, hogy azonosult Ady Társaság-beli művésztársaival: Gáborjánitól tanulta a paraszti élet drámai megjelenítését, de hallgatta Veres Péter, Németh László és Móricz Zsigmond előadásait is. Nem véletlen, hogy cikket írt a Hortobágy festőjéről, Káplár Miklósról és őt magyar Gauguinnekk nevezte. A szemtanúk szerint napokon át látogatta Káplár kiállításait s maga is több hortobágyi tájképet festett, amelyen Káplárhoz, Tornyaihoz hasonlóan a „nagy sömmit”: a két nagy őselemnek: az égnek és földnek a monumentális szépségét jelenítette, festette meg. Sajnálatos, hogy kilépett az intenzíven politizáló Ady Társaságból. Igaz, hogy nem 1936-ban, Budapestre költözése után, hanem 1938-ban, amikor jobbratulódás volt tapasztalható. Kilépését azzal indokolta, hogy „csak az eredeti, szabadságtiszteelő szellemben” tudná munkásságát folytatni.^{1 6} Debrecenből távozása azt jelentette, hogy eltávolodott az alföldi festőkkel rokon törekvésű társaságtól. Realista, néhol kritikai realista hangot is megütő, expresszív jellegű művésze 1938 körül más okokból is lezárult. A közelgő háború, a fokozódó zsidóüldözés hatására egy álmvilágba menekült, amely nem kibúvó, de menedék volt számára. Amilyen zorddá vált körülötte a világ, ő olyan melegséggel igyekezett védekezni. Erre adnak példát gyöngyház színekre hangolt kései

temperái és karácsonyi, újévi köszöntő lapjai. A múltba is menekült: „après” sorozatán a régi festők: Brueghel, Rembrandt, Rubens műveit idézte. Nem lett megalkuvó, csak a társadalmi gondoktól került távolabb művészete 1938 után, amikor – Békés István szavait idézve – „*ha nem is nőtt fölébe debreceni önmagának, de nem is maradt alatta. Amíg metszeni, karcolni, festeni hagyták, a kor bilincseibe verve is alkotott.*”¹⁷.

II. Kisgrafikáinak debreceni megrendelői

Festészeti, grafikai tevékenységén belül kisgrafikai munkásságát, s ebből is könyvjegy művészetét emeljük ki. Természetesen utalnunk kell könyvillusztráló és alkalmi grafikai munkásságára is, amelyet részben önállóan, részben az Ajtósi Dürer Céh-, ill. a Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete (a MEGE) keretében végzett.

Leszámítva ifjúkori próbálkozásait, első kisgrafikáit 1922–23-ban készítette. 1922–23 között mindössze 18–20 darabot metszett, karcolt, az 1935-ös évben ennek háromszorosát. Nyilvánvaló a kisgrafikagyűjtés szervezetté válásában (az említett MEGE 1932-ben, a Szegedi Grafikabarátok Egyesülete 1934-ben, a debreceni Ajtósi Dürer Céh 1935-ben alakult), az élénkülő mecénási tevékenységben kell ennek okát keresnünk.

Kik voltak debreceni megrendelői, művészbarátai, akiknek ajándékba, vagy kérésre, üzletszerűen készítette könyvjegyeit, alkalmi grafikáit? Többnyire művelt kereskedők, tanárok, ügyvédek, művészársak, akikkel gyakran cserélt képeket, grafikákat. *Reisinger Jenő*nek, a MEGE és az Ajtósi Dürer Céh tagjának, a művelt ügyvédnek gyűjtőszennvedélyére utal a 17-es és 61-es számú kisgrafika,¹⁸ a 60. számú lap mohácsi részletet, a 3-as pedig pécsi városképet idéz. Mindkettő útikönyveit díszíthette, „őrizhette”, s talán a harmadik, a 82-es számú is, amely a „Tíz rézkarc exlibris” című kötet egy szép darabja.

Berei Soó Rezső, a debreceni egyetem növénytani tanszékének fiatal professzora és Vadász barátsága 1930 körül mélyült el. Együtt dolgoztak az Ajtósi Dürer Céh alapításán, a Magyar Exlibris című lap szerkesztésében, az 1935-ös nemzetközi exlibris kiállítás rendezésében.¹⁹ Vadász első kisgrafikai oeuvre listáját Soó Rezső készítette el 1935-ben, ugyancsak ő írta a „Tíz rézkarc exlibris” magyar nyelvű előszavát, valamint Vadász művészetét elsőként értékelő tanulmányát 1935-ben. Nem ismerjük pontosan annak a két szép rézkarc könyvjegynek a készítési idejét, amelyen egy-egy előző, 1925-ben és

1928-ban karcolt tájképet használt fel alapul Vadász. A 6-os számú lapon az alföldi táj, a 11-es számún pedig firenzei veduta, az ún. „Lábmosó angyal” című rézkarc változata jelent meg. Vérbeli, telivér fametszet stílusú az 1935-ben készült költözési értesítő (op. 100), amely a költözés forgatagában, azzal mit sem törődve ábrázolja az újonnan érkezett kisgrafikákban gyönyörködő, megszállott gyűjtőt. A gyűjtő foglalkozására utal a „Tíz rézkarc exlibris” egyik lapja (botanikus erdőben) és bizonyos mértékig a „Haláltánc” kötet egyik darabja (op. 137-es: a hegymászó botanikus halála).

Meglepő, hogy a debreceni grafikagyűjtés nesztorának, *Nagy Józsefnek*²⁰ csak három rézkarcú exlibrist készített a művész. Ez a három mű kötődik leginkább Debrecenhez és szűkebb környékéhez. Debreceni vedutája, konkrétan, egy-egy részlethez kötődő műve ugyanis alig van Vadásznak. A 27-es számú exlibris a Nagytemplom-Kollégium együttesét ábrázolja a Csokonai szoborral, a 28-as a hortobágyi csárdát és a kilenclyukú hidat, a 29-es alföldi síkságot. Ez a két tájkép, ill. a veduta igen népszerű lehetett 1934 körül Debrecenben, mert 1936-ban Soó Rezső és Reisinger nevére is készített egyet-egyét a művész. (op. 122. és 123.)

A Kisgrafikabarátok Köre mai titkára, a Kisgrafika Értesítő szerkesztője, *Réthy István* ügyvéd, a két világháború közt Debrecenben élt, s aktív szerepet vállalt az Ajtósi Dürer Céhben is. Foglalkozására és gyűjtőszenvédelmére utal a 66-os lap. Réthynek a „Haláltánc”, Reisingernek a „Tíz rézkarc exlibris” egy lapját, Berei Soó Rezsőnek pedig mindenikben egy-egy remekművet szentelt Vadász Endre.²¹

Békés István íróval a harmincas évek elején került kapcsolatba. 1933-ban „*Vihar az erdőn*” című könyv illusztrálását vállalva kezdett elsőként linómetéssel foglalkozni. A témaválasztás egyikőjük részéről sem volt véletlen: Békés István mesejátéka és az erőteljes illusztrációk mindennapi hőseket: a természettel viaskodó favágókat jelenítettek meg egyfajta plebejus érzékenységgel. Békés István, mint egyszemélyes kiadó, *Debreceni Officina* néven jelentette meg 1935-ben a „Tíz rézkarc exlibris” című albumot. A 43-as számú könyvjegy igen szellemesen utal Békés István szigorú szerkesztői erényeire (könyvet „üldöző” olló). Ugyanakkor ajándékkal kedveskedik Békés gyermekeinek: Bandinak (op. 44), Italának (op. 45) és Ritukának (op. 46). További barátságuk, közös piránói nyaruk emlékét idézi a „Ricordo d’ Italia” feliratú, 124-es számú lap. Vadász Budapestre költözése után elvált útjuk, de Békés István a hetvenes években is sokat tett Vadász Endre kultusza ápolásában.²² Vadász ugyan 1933-ban elhagyta az Izraelita Gimnáziumot, de egykori iskolája megkeresésére még 1935-ben is készített könyvjegyeket a tanári könyvtárnak, kottatárnak (ex musicus... feliratú, 71-es sz. lap, op. 70 és 79), zsidó

gimnázium-beli barátainak, igazgatójának: *Vág Sándornak* (op. 53), *Fazekas Lajosnak* (op. 55). Ezenkívül *Fáy Árpád* zenetörténésznek, esztétának (op. 56, 57), *Benkő Ferenc* derecskei gyógyszerésznek, (op. 47, 88), *Weisz Imrének* (op. 25, 41, 42, 74, 84) készített több ex librist. Ki kell emelnünk *Weisz Imrének* készített lapjait, amelyek egyike bizonyára zsidótárgyú könyveinek, másika kottáinak, harmadika sakkról szóló könyveinek öre lehetett. A 42-es számú lap apró mohácsi tájkép vízimolnárokkal. Hasonlít ez a könyvjegy a már említett pécsi, alföldi, debreceni lapokhoz már technikai megoldásában is: hajszálfinom, rizspapírra nyomott rézkarc. A 25-ös számú ex libris linómetszet. Folytatása a négy évvel későbbi „Hazatérők” című albuma.²³ *Benkő Ferenc* ex librise (op. 88) bizonyára gyógyszerészeti szakkönyveit őrizte, jelölte, de utalt műgyűjteményére is. Ódon patikabelsőben ábrázolja a gyógyszerészt falusi betegek között, de ennek a falképekkel díszített helyiségnek a hangulata a firenzei kolostorok celláit idézi. Egy-egy ex libris készült *Mezey Ferenc* (op. 80) és *Mező Ármín* fakereskedő (op. 22), *Palotás Mihály* grafikus (op. 52), *Körösi János* (op. 37) és *Markovits Lajos* (op. 94) ügyvéd részére. Ez az utóbbi egyik legszebb fametszetű könyvjegye *Vadásznak*: paragrafusok gyeplőjébe fogott *Pegazust* ábrázol.

Nem ex libris, de könyvhöz kötődik az az üzleti grafika, amely *Lehotai Pál* művészetpártoló nyomdász újévi jókívánsága 1936-ra (op. 95). Ugyancsak alkalmi grafika az a kis lap, amelyen *Vadász* hírül adja debreceni barátainak, hogy „Felköltöztünk Budapestre” (op. 128). Nem a debreceni évek alatt, hanem 1942 körül készülhetett a debreceni műkritikus, *Tóth Ervin* könyvjegye, amely aktokat néző kiállításlátogató kritikust ábrázol.

III. A debreceni vonatkozású könyvjegyek katalógusa

Vadász Endre 1935-ig készült kisgrafikáinak katalógusát *Soó Rezső* tette közzé a *Magyar Exlibris* című debreceni folyóirat hasábjain.²⁴ Ezt követte *Lusztig István* szegedi ügyvéd, műgyűjtő németnyelvű listája 1936-ban, amely támaszkodott *Vadász* Endre számozására. *Vadász* ugyanis ekkor már op. (opus) jelzéssel és számokkal látta el alkalmi, üzleti grafikáit, ex libriseit. *Lusztig* listáját tökéletesítette 1936-ban *Soó Rezső*, de nem időrendi, hanem technikai, műfaji csoportosítást alkalmazott.²⁵ 1939-ben Budapesten jelent meg egy újabb oeuvre-katalógus *Lusztig* segítségével, német nyelven, 1-től 250 grafikáig sorolva fel a műveket.²⁶ Az 1939–44 között készült kisgrafikák időrendbe szedése nehéz, mert másfajta számozást alkalmazott *Varga Nándor Lajos* „Adattár”-a.²⁷ Az előző magyar és német nyelvű listák alapján

készítette el e tanulmány szerzője a teljes grafikai anyag katalógusát. Hibák itt is lehetnek, mivel ma sincs minden alkalmi és könyvjegy a birtokunkban, az adatok viszont eltérőek (pl. 60 számnyi eltérés van a Vadász által alkalmazott opus jelzések és Varga Nándor Lajos számozása között). A téma iránt érdeklődő kutatók az Iparművészeti Múzeumban találhatnak legtöbb Vadász Endre könyvjegyet: Soó Rezső, a világ egyik legnagyobb ex libris gyűjtőjének kb. 70 000 darabos kisgrafika hagyatéka ugyanis oda került, s ebben 700-ra tehető a Vadász kisgrafika-variációk száma.²⁸ Jelentős anyag található a Déri Múzeumban és magángyűjtőknél is. A rézkarcra R., a linóra L., a fametszetre H., a klisére K. jelű rövidítést alkalmaztunk.²⁹ A számozás Vadász Endre jelölését igyekszik követni.

1934-ig készült debreceni vonatkozású munkák:

3. Név nélkül (hegyi város), 1924	
később <i>Ex libris Reisinger Jenő</i>	R. 164 x 158 mm
Sz. n.: <i>Ex libris dr. Gergely Jenő MDMXXIV</i> (Holbein portré másolat)	K. 130 x 100 mm
Sz. n.: <i>dr. Gergely Jenő könyve</i> (antik oszlopok előtt Justitia szobra)	L. 90 x 60 mm
6. Név nélkül (magyar falu részlete), 1925	
később <i>Ex libris prof. de Soó</i>	R. 118 x 124 mm
11. Név nélkül (Arno part), 1928	
később <i>Ex libris prof. de Soó</i>	R. 78 x 136 mm
16. <i>Reisinger Jenő</i> – vizítkártya (madarak), 1933	H. 60 x 75 mm
17. <i>Ex libris Reisinger Jenő</i> (figura monogramból), 1933	L. 45 x 130 mm

1934-ben készült könyvjegyek:

22. <i>Ex libris Mező Armin</i> (fűrészelők)	L. 75 x 95 mm
24. <i>Vadász Endre</i> (festő a tónál)	L. 65 x 70 mm
24/a. <i>Ex libris Vadász Endre</i> (ugyanaz)	
25. <i>Ex libris Weisz Imre</i> (keleti táj szántó paraszttal)	L. 72 x 108 mm
2. levonata 78 x 118 mm-es	
26. <i>V. E.</i> (fánál olvasó férfi)	R. 25 x 23 mm
27. <i>Nagy József könyve</i> (debreceni Nagytemplom)	R. 150 x 180 mm

28. *Nagy József könyve* (kilenclyukú híd, felirat:
„Be szép vagy, be szép vagy édes Hortobágyom,
nincs teneked párod hetedhét országom”) R. 130 x 180 mm
29. *Nagy József könyve* (alföldi táj, felirat:
„Aranykalással ékes rónaság, melynek fölötté
lengé délibáb enyelegve űz tündér játékokat”) R. 137 x 180 mm
40. *Ex libris Vadász Endre* (festő a dunai tájban) X.4. 117 x 95 mm
- 40/a. Ugyanez kolorálva!
41. *Ex libris Weisz Imre* (sakktábla „harcoló” huszárral) R. 100 x 150 mm

1935-ben készült munkák:

42. *Ex libris Weis Imre* (vízimalom molnárral) R. 92 x 130 mm
43. *Ex libris Békés István* (könyv után futó olló) R. 70 x 125 mm
44. *Ex libris Békés Bandi* (fiú papírsárkánnyal) R. 80 x 132 mm
45. *Itala könyve* (emlékkönyvön balerína) R. 102 x 88 mm
46. *Rituka könyve* (leány a korcsolyapályán) R. 80 x 113 mm
47. *Ex libris Benkő Ferenc* (falú a hegyen) R. 110 x 130 mm
52. *Palotás Mihály könyve* (parasztpár, férfi vállán puska) H. 81 x 98 mm
53. *Ex libris dr. Vág Sándor* (oázis) H. 88 x 88 mm
54. *Vadászék könyve* (vadász) H. 85 x 100 mm
55. *Ex libris Fazekas Lajos* (gyík, héber felirat) H. 50 x 96 mm
56. *Ex libris Fáy Árpád* (monogram, zenélő férfi) H. 78 x 62 mm
57. *Ex libris Fáy Árpád* (férfi a zongoránál) H. 85 x 61 mm
60. *Ex libris Reisinger Jenő* (rév, falurészlet) R. 115 x 142 mm
61. *Reisinger Jenő könyve* (férfi kiállításon) R. 88 x 92 mm
66. *Ex libris Réthy István*
(bélyeg, ex libris és paragrafusjel tánca) R. 90 x 120 mm
68. *V. E.* szignett (rajzoló) H. 41 x 38 mm
70. *A Debreceni Izraelita Polgári Leányiskola Segítő Egyesülete*
(madár, könyv, szív) H. 60 x 80 mm
71. *Ex musicis Debreceni Izraelita Polgári Leányiskola*
(fészek éneklő madarakkal) H. 75 x 75 mm
74. *W. I.* szignett
(monogram hangjegyekkel, sakkfigurával) H. 30 x 28 mm
79. *Debreceni . Izraelita . Polgári . Leányiskola Ifjúsági Könyvtár*
(olvasó leányok) K. 80 x 68 mm

Sz. n.: <i>A debreceni Izraelita Polgári Leányiskola Tanári Könyvtára</i>	
(hétkarú gyertyatartó és könyv)	H. 80 x 68 mm
80. <i>Mezey Ferenc könyve</i> (erdélyi táj fahíddal)	R. 78 x 84 mm
82. <i>Ex libris Reisinger Jenő</i> (cserkész)	
TÍZ RÉZKARC EX LIBRIS	R. 75 x 102 mm
84. <i>Exlibris Weisz Imre</i> (távírópóznák kottával)	
TÍZ RÉZKARC EXLIBRIS	R. 60 x 83 mm
86. <i>Exlibris Mezey Ferenc</i> (tájkép favágóval)	
TÍZ RÉZKARC EXLIBRIS	R. 76 x 82 mm
88. <i>Exlibris Benkő Ferenc</i> (patikabelső)	
TÍZ RÉZKARC EXLIBRIS	R. 88 x 88 mm
91. <i>Exlibris dr. Berei Soó Rezső</i> (botanikus virágerdőben)	
TÍZ RÉZKARC EXLIBRIS	R. 75 x 98 mm
94. <i>Dr. Markovits Lajos könyve</i> (Pegazus)	H. 78 x 102 mm
95. <i>BUÉK – 1936 – Lehotai Pál könyvnyomdája</i>	
(könyvön évszám és kétfejű sas)	H. 90 x 48 mm
96. <i>1936 – BUÉK – Vadász Endre</i>	
(műterem a táncoló művésszel és Györgyivel)	R. 82 x 82 mm
100. <i>Prof. R. de Soó Ab. I. XI. 1935. Debrecen Simonffy u. 7.</i>	
(költözik a gyűjtő)	R. 96 x 120 mm

1936-ban készült könyvjegyek:

103. <i>Exlibris Elek Lajos</i> (fényképész és modellje)	H. 112 x 85 mm
104. <i>Exlibris Elek Lajos</i> (laboratórium)	H. 84 x 110 mm
112. <i>Exlibris dr. Weisz Dezső</i>	
(héber és magyar nyelvű könyvek)	H. 82 x 63 mm
113. <i>Exlibris Almási István</i> (pihenő cserkész)	H. 83 x 69 mm
115. <i>Reisinger Jenő könyve</i> (szarvasok)	H. 78 x 100 mm
116. <i>Exlibris Stark Jenő</i> (erdő favágókkal)	H. 95 x 78 mm
Sz. n.: <i>Meghívó Vadász Endre festőművésznak a Déri Múzeumban rendezendő</i> (azonos a 116. számúval)	
122. <i>dr. Berei Soó Rezső könyve</i> (Hortobágy)	
Azonos a 28. sz. grafikával!	R. 130 x 180 mm
123. <i>Reisinger Jenő könyve</i> (Debreceni Nagytemplom)	
Azonos a 27. sz. grafikával!	R. 150 x 170 mm
124. <i>Exlibris Békés István</i> (olasz táj, két angyal)	
„Ricordo d'Italia” feliratú szalagot tart)	R. 110 x 152 mm

134. <i>Ex musicis Weisz Imre</i> (flótázó halál) „ <i>Haláltánc</i> ”	R. 98 x 78 mm
137. <i>Ex libris dr. Berei Soó Rezső</i> (a hegymászó halála – „ <i>Haláltánc</i> ”	R. 122 x 78 mm
140. <i>Ex musicis Réthy István</i> (három bohóc a porondon, függöny mögött dobot verő halál) „ <i>Haláltánc</i> ”	R. 88 x 82 mm
145. <i>Reisinger Jenő könyve</i> (fánál olvasó férfi)	H. 66 x 78 mm
Sz. n.: <i>Tóth Ervin könyve</i> (aktokat néző kritikus), 1943	R. 108 x 82 mm

J E G Y Z E T E K

1. A Móra Ferenc Múzeumban rendezett kiállítást Szelesi Zoltán, a Déri Múzeum-belit Sz. Kürti Katalin rendezte. Debrecenben megnyitót Békés István, Vadász barátja mondott 1976. december 21-én. A Magyar Nemzeti Galériában 1982 októbere–1983 februárja között állt Vadász Endre emlékkiállítás, amelyet Sz. Kürti Katalin és Aszalós Endre rendezett. A Magyar Televízió 1977. szeptember 20-án sugározta „Vadász Endre 1901–1944” című portréfilmjét. Rendező és operatőr Németh Attila, szerkesztő Ézsias Anikó, szakanyagíró Sz. Kürti Katalin volt.
2. Sz. Kürti Katalin: Vadász Endr (1901–1944) kisgrafikai-Déri Múzeum 1978-as évkönyve, 319–352. Ujabb összefoglalás, katalógus és irodalomjegyzék a Magyar Nemzeti Galéria 1982-es kiállításának katalógusában (48 o. és 26 kép).
3. A Szépművészeti Múzeum már főiskolás rézkarcaiból vásárolt 1925-ben. 1924-, 1925-, 1927-ben utazási ösztöndíjat kapott a Szinyei Társaságtól.
4. Részlet Békés István kiállításnyitójából (kézirat, Déri Múzeum képzőművészeti adattára, a továbbiakban: DMKA).
5. Fáy Árpád levele Sz. Kürti Katalinnak (DMKA).
6. Vadász Endre: A képzőművészek Új Társasága három világhírű tagjának reprezentatív kiállítása a Kereskedő Társulat dísztermében – Debreceni Független Újság (Továbbiakban: DFU), 1929. november 10.
7. Cikkei: a) Káplár Miklós, a magyar Gauguin kiállítása – DFU. 1930. jan. 28. b) Maghy Zoltán kiállítása Debrecenben – DFU, 1930. ápr. 30. c) Két festő a Déri Múzeumban: idősb és ifjabb Kovács János kéпкиállítás – DFU. 1931. jan. 20.
8. D. S. (Devich Sándor): Félegyházi László–Gáborjáni Szabó Kálmán és Vadász Endre kiállítása – Szegedi Új Nemzedék, 1934. ápr. 1.
9. Hír a DFU 1934. okt. 19–20. számaiban.
10. Részlet Békés István cikkéből – DFU. 1932. márc. 20.
11. Békés István–Vadász Endre: Vihar az erdőn – elbeszélő költemény és hét fametszet. Debrecen, 1933. Békés István elmondta, hogy a linómetszeteket fametszetként kényszerültek feltüntetni, mert a közönség idegenkedett a linótól.
12. Vadász Endre: Tíz rézkarc ex libris dr. Berci Soó Rezső, Renato Fleri, dr. Kardos László bevezetőivel. Debreceni Officina, Debrecen, 1935.
13. Részlet Békés István megnyitójából (DMKA). Ld. még Békés István: Vadász Endre emlékkiállítás című cikkét – Kritika, 1977. 4. 25–26.
14. Senyei Oláh István: A képzőművészet Debrecenben – Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye (szerk.: Csobán Endre). Bp. 1940. 303.
15. Gulyás Pál: Cirkusz-művészet című verse megjelent a Világító álom című kötetben (Bp. 1982. 57.)
16. Vadász Endre 1938. IV. 9-én kelt levele a debreceni Irodalmi Múzeumban található X. 77. 61. 1. sz. alatt.
17. Részlet az említett megnyitóból (DMKA)
18. A továbbiakban azt a számozást alkalmazzuk, amelyet Soó Rezső, Lusztig István, Varga Nándor Lajos oeuvre katalógusát figyelembevéve Sz. Kürti Katalin alkalmazott a már említett kisgrafikai oeuvre katalógusban (Déri Múzeum 1978-as évkönyve, 344–352.) Op. = opus.
19. Soó Rezső 1929-ben lett a Tisza István Tudományegyetem növénytan tanszékének professzora. A debreceni grafikai életben két vonatkozásban játszott nagy szerepet: ő volt a nemzetközi kapcsolatok fellendítője (szakmai kapcsolatai, nyelvtudása miatt) és ő volt a legtermékenyebb grafikai szakíró. Vadász Endre, Békés István, Reisinger Jenő és mások közreműködésével rendezte az Ajtósi Dürer Céh nemzetközi grafikai és ex libris kiállítását 1935 karácsonyán a Déri Múzeumban. Ugyancsak ő ismertette ezt a Magyar Exlibris 1936. II. évf. 1. számában, 1–8. Ugyanott látható a kiállítás katalógusa.
20. Nagy József (1879–1962) tanár, műgyűjtő már 1908 körül készíttetett magának könyvjegyeket. 1918-ban tanulmányt írt a debreceni könyvjegy művészetéről (Debreceni Képes Kalendárium, 1918. 18. 62–65.). Ő vetette meg a debreceni Városi Múzeum kisgrafikai gyűjteményét 1928-ban történt ajándékkával.

21. A Haláltánc című grafikai albumot a Szegedi Grafikabarátok Köre adta ki 1936-ban. Ebben részben szegedi, részben debreceni gyűjtőknek készült egy-egy rézkarcú lap.
22. Békés István a debreceni megnyitóban mondta el közös piránói nyaraiknak emlékét. A debreceni megnyitón túl kisebb cikkekkel népszerűsítette Vadász művészetét és a Corvina kiadónál kismonográfiát tervezett. Halála miatt a könyv nem készült el.
23. Vadász Endre: Hazatérők – tíz fametszet, dr. Patai József előszavával. Felelős kiadó. Fazakas Lajos Bp. 1937.
24. Soó Rezső: Debrecen ex libris művészei I. – Magyar Exlibris, 1935. I. 1. 10–11.
25. Uő: Debrecen ex libris művészei II. – Magyar Exlibris, 1936. II. 4. 58–59.
26. Oeuvre liste Vadász Endre (Budapest) V. Visegrádi u. 21. sz. – Exlibris und Gelegenheitsgraphik (6 lap)
27. Varga Nándor Lajos: Adattár – a magyar művészi grafikához – Rézkarcolók 1900– 1936 (Pest, 1937). Ennek II. kötete 1945-ben jelent meg Budapesten.
28. A Soó Rezső gyűjteményt ismerteti: Szij Rezső (Művészet, 1963. IV. 3. 22–24.). Galambos Ferenc (Kisgrafikai Értesítő, 1970. 645) Weiner Mihályné (Művészettörténeti értesítő, 1974. 1. 71–79.) Helyesbítő adatokat közöl ezekhez Soó Rezső lektori jelentése, amelyet Sz. Kürti Katalin évkönyv tanulmányához írt (DMKA).
29. R = Radierung, L = lino, H = Holzschnitt, K = klise, Sz. n. = szám nélküli grafika. Az aláhúzott szöveg betűhű ismétlése a grafikákon lévő feliratnak. A zárójelben a képek rövid leírása szerepel. Méret: 1. szám a magasság, 2. szám a szélesség jelzője.

KATALIN SZ. KÜRTI

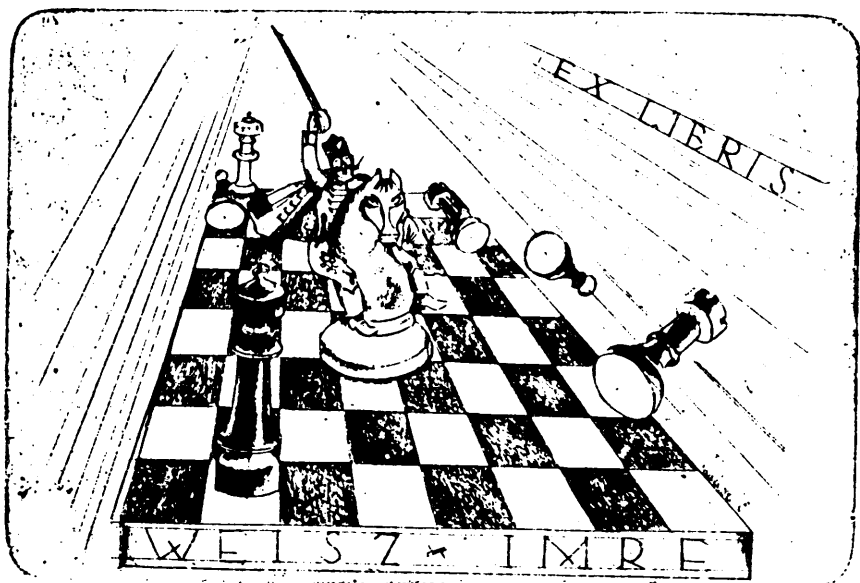
Endre Vadász's (1901–1944) Years In Debrecen and His Ex-libris

Endre Vadász lived in Debrecen from 1928 to 1936. He was a member of the Ady Society, Ajtósi Dürer Guild, the Hungarian Etchers' Company, and the Society of Hungarian Ex-librists and Friends of Graphics (MEGE). His etchings and woodcuts were shown at Graphic Exhibitions in Venice, Chicago, the Hague, London, and Warsaw. He made occasional drawings and ex-libris between 1922 and 1943. Among his customers we can find Gianni Mantero and Marco Birnholz, the world-famous collectors. We pick out in this study one part of his graphic lifework that contains 400 pieces (nearly 1000 pieces together with all the versions): We deal with his ex-libris having connection with Debrecen. He made most of his drawings in Debrecen for the collectors and specialists Rezső Soó and József Nagy. But he also made etched and woodcut little drawings enough for a collection for other members of MEGE in Debrecen: Jenő Reisinger, István Réthy, Ferenc Benkő and others. His ex-libris represent scenery, inner parts of studios and exhibition-halls, and work-portrayal referring to the customer's profession, his collection interest, and the role an ex-libris has "to play". (The ex-libris "guard" guide-books, music-books, and albums of collections.) Many of Vadász's ex-libris are parts of the albums entitled "Ten Etched Ex-libris." published in Debrecen and "Dance of Death." published in Szeged.

4. ábra Vadász Endre: Benkő Ferenc könyvjegye

5. ábra Vadász Endre: Soó-Rezső könyvjegye

6. ábra Vadász Endre: Weisz Imre könyvjegye

7. ábra Vadász Endre: Réthy István könyvjegye

NÉMETH BÉLA

ADALÉKOK KÉT DEBRECENI LATIN KÖLTŐ,
CSORBA ISTVÁN ÉS KÓRODI BEDŐ DÁNIEL ÉRTEKELEÉSÉHEZ

A debreceni Csorba István¹ (Stephanus Czorba Debrecinus, Vngarus) egyik latin költeménye ezzel a szöveggel jelent meg a De Sigetho Hungariae propugnaculo² lapjain Ioannes Budaerus³ Vngarus és Hieremias Sartorius Pannonius műveitől közrefogva:

Si pietas, animus fortis, memorandaque virtus
Eximio merito nonnā laūdis habent:
Quem faciat clārum ventura nepotibus aetas
Perpetuo Zrini nomine dignus eris:
Quis tua gesta etenim memoret? Quis praelia dicat? 5
Acer et ad belli tempora natus eras:
Terror eras Ditis generi, sed aheneus illis
Murus, quos pietas iungit et una fides.
Dum potes arma armis inimicaque tela Getarum
Niteris invicto pellere Marte procul. 10
Hei quoties nodis in vincla tenacibus actos
Eripis, ac hostem vertere terga iubes?
Ergo per innumerae sinuosa volumina fraudis
Atque vias caedis vita petita tua est.
Sed tua vis robur, fraudem prudentia vicit 15
Cedere nec Turco mens fuit aequa truci.
Quid loquor? obsessum Solymani copia vicit
Artis ubi validae moenia rupta iacent.
Nunc caput avulsum membris habet hostis, at artus
Terra tegit laceros, spiritus astra colit. 20
Nil refert quali cecidit quis morte piorum
Saepe obitus solito tristior esse potest.
Omnibus una via est metam properatur ad unam
Quilibet hanc, vivus ni male currat habet.
Te gemit amissum gens Ungara, protinus hosti 25
Ni Dominus caveat, praeda futura fero.
Ah quoties similem precibus petiitque petetque
Zrinius in terris sit numerosus. Amen.

Szigetvári Zrínyi Miklósról. 1566.

Hogyha jámbor virtus, ha vitézi lélek
nagy névre érdemes, kit méltán dicsérnek,
emlegetik hírét késő nemzedékek:
Zrínyi hordozója méltán ilyen névnek!

Ki sorolhatná fel, vívtál mennyi harcot!
Harcra termett voltál, éles volt a kardod,
az ellenség téged rémségesnek tartott,
a kereszténységet acélfalként tartod.

Ellenség fegyvere ha rajtad megtörött,
Mars istenként voltál fényes minden fölött;
sok rabot kimentél, kiknek lánca zörög;
háta adott néked mennyiszor a török!

Cselek útvesztőjén hányszor jártál-keltél,
öldöklés útjain életet is nyertél.
Kardra karddal, cselre cselékkal feleltél,
különb voltál török kardoknál, fejeknél.

Most mit szóljak? Levert ostromló Szulejmán,
de csak porralövött falaidnak romján;
erőt vettek rajtad, fejed tűzve póznán,
véres tested földben, lelked mennyek ormán.

Jámborok holtával mégse kár elveszni,
ne is sirasson hát téged ezért senki:
Egy az élet, végén halálnak kell lenni;
jó, aki életét nem rosszul veszti.

Sír-rí Magyarországot: Nyakamon az ellen,
ha nem véd az Isten, oda vagyok menten!
Ó, vajha hasonlóknak lennének seregben
s lenne országunkban számos Zrínyi! Ámen.

Magunk így kíséreltük meg a metrumhú fordítást:

Hogyha a jámbor sziv, hű lélek, férfivitézség
Joggal számíthat hírré, mely el nem enyész:
Zrinyi, a késő kor s unokák zengik nevedet majd.
Méltóképp a tiéd! Mindörökön ragyogó!
Tetteidet ki jegyezze? Csatáid meg ki dalolja?
Ádázul dúltál hősi csaták idején:
Félt a pokolfajzat tőled, de acélfalad óvta
Mind, kit az egy vallás és a hit egybekötött.
Végsőkig, fegyvert fegyverrel rontva a Barbár
Vashegyeit levered, Mars diadalma kísér.
Jaj, hányszor kell vad, szívós kötelekre csomózott
Bús rabot oldnod, odább úznöd az elleneink!?
Minden cselszövevény tekerődző hurkain által
vérrel vágtaal át, védted az életedet.
Ámde karod győzött az erőn, s ármányon az elméd,
nem tágitottál, álltad a vad törököt.
Mít mondjak? Várban szoritott ádáz Szolimán meg,
Roppant várad rom, győz a dülhödt sokaság.
Most fejed ellenség mutogatja, levágta a törzsről,
Tested föld fedí bé, lelked a csillagos ég.
Nem számít, a derék hogyan is hullott a halálba,
Néha cudar módon sújt le a földre a vég.
Egy az utunk nekünk, mindünk egy célra törekszik,
Szállhat bárki azon, csak legyen élte derék.
Bús Magyarország sír, népünk sóhajt teutánad,
Hogyha nem óvja az Ur, minden a vad töröké!
Ó, hányszor kértük s kérjük másod, könyörögvén:
Támadjon számos Zrinyi a földön! Amen!

Az 1587-ben Wittenbergben tanuló Csorba István a melanchtoni hagyományokat folytató egyetemen tökéletesíti felkészültségét.⁵ Ha nem is közvetlen tanítványa a Praeceptor Germaniae-nak, s nem is fog olyan nagyszabású vállalkozásokba, mint elődei,⁶ költeményén felismerhető nyomot hagytak a görök stúdiumok.⁷

A kezdő sor latin sztoikus reminiszcenciái (*pietas, fortis, virtus*) a második sor latin-görög *laudes-kléa* motívumához vezetnek, mely a továbbiakban is megmarad (*clarum, perpetuo*). Az 5. sor a tettek és megörökítésük latin motívumát idézi (*gesta, dicat*), a 6. sortól azonban egyre jobban kidomborodik az az antik párhuzam, melyre Debreceni Csorba István a költeményét épít

tette, ez pedig a görög Aiasz alakja.⁸ (Ad belli tempora natus,⁹ aheneus murus,¹⁰ arma armis pellere¹¹ procul, per volumina fraudis,¹² per vias caedis vita petita,¹³ vis robur¹⁴ fraudem¹⁵ prudentia,¹⁶ mens nec Turco cedere aequa,¹⁷ at¹⁸ artus terra tegit laceřos). Ezek a vonások a homéroszi és sophoklészi Telamóniosz Aiasz, ill. az Aiasz Masztigophorosz vonásait ruházzák a heroizálni kívánt Zrínyire. A 20. sortól a prédikátor és a hazája ügyét külföldön is szolgálni kívánó magyar hangja szól. A költemény latin megfogalmazásában Catullus,¹⁹ Vergilius,²⁰ Lucanus²¹ fordulatai segítették a költőt. A magában sem értéktelen vers jelentőségéhez hozzájárulhat, hogy egyik előfutára annak, ahogy a költő Zrínyi heroizálja dédapját; igaz, ő nem Aiaszt, hanem annak Troia védelmében küzdő ellenfelét, Hektort választotta párhuzamul.²²

Kóródi Bedő Dániel²³ hendecasyllabusokban írt latin költeménye ezzel a szöveggel szerepel Janus Pannonius budai kiadásában (1754):²⁴

Daniel Bedo Korodius Pannonius poeta laureatus Caesareus
ad Joh. Philippum Pareum²⁵ Jani Poemata denuo edentem

Jane; quis tua, quis furor replevit
Dius pectora, dulcium Sacerdos
Musarum sacer o decentiora:
Ut situ monimenta tam vetusto
Jam correpta novis dares pagellis?
Accius vetat obsoleta rursus
Vates carmina bisque terque inunctus
Te purgante bidente duriore
Et lingua loquitur recentiore.
Thurii fugitiva nuper ultro
Adscisti propriis opella opellis:
Isthoc Pannonii premis libello
Jani carmina, nec sinis tenebras
Lethei ut subeant fluenti opacas.
En; quo cespite Rhenus ominosus:
En quo se extulit, et suos liquores
Istro miscuit appetentiores,
Montes Carpathios rigans sorores:
In ludos pariles vocat novenas!
Libri o utinam laboriosi
Prodeant, patriamque prominentem
Virtutis moneant, speique avitae!

Sed tu carminibus perenne vates
Vivas; ingenii et vigor per ora
Virorum volitet frequentiora
Masculus gravium politioris.

Debretzini in Hungaria IV. Eidd.
Januar. M. DC. XIIX.

A költemény metrumhú fordítását így kíséreltük meg:²⁶

Janus, mily hevület riasztja lelked,
Muzsáknak daloló nemes poéta,
Édes dallamokat ki énekelgetsz.
Hogy szép, uj lapokon kiadd e művet,
Melyet már az idő homálya megtört?

Phoebus ur eme dalt feledve múlni
Nem hagyván igaz írt, ezerszerest ad.
Gyomlálgatsz, s ime már keményen, ujdón
Nyelven szól. A világ elébe így lép.

Thurius menekült szavát csatoltad
Tegnap még a saját művek sorához,
S Janus Pannonius dalát nyomod ma
Nem túrvén, feledés pokolfolyása
Nyelje verseit el sötét homálllyal.

S, lám, a Rajna hires folyója roppant
Árral, lám, rohan át a zöld mezőkön,
Víz támad, s befogadja Isztrosz árja,
Kárpát-láncokat öntöz itt, a játszi
Múzsát hívja a tánc, a szép kilencet.

E munkás kötet, ó, jelenne már meg
Felserkentve dicső honunkat, ősi
Karral tartsa a jó reményt közöttünk!

Am, költő, te dalok során örökké
Élj, lelked virulón repülve szálljon!
Férfiu-ajakon gyakorta zendül
Fennen majd az erőd s csiszolt tudásod.

A heidelbergi egyetem volt tanítványa²⁷ Kórodi Bedő Dániel az egykori alma mater vezető egyéniségének magyarországi latin költőkből válogató antológiáját üdvözli a költeménnyel.²⁸ Első megjelenése ebben a kötetben volt.²⁹ Pareus (Johannes Philippus) Delitiae poetarum Hungaricorum c. gyűj-

teményes munkája fontos szerepet játszott Janus utóéletében.³⁰ Bár az egyetem a görög műveltség terjesztésében is jeleskedett,³¹ Kórodi Bedő Dániel biztos görög tudása mellett is latinistának mutatkozik mind tudományos munkásságában, mind itt szemügyre vett költeményében.³² A latin verstan kérdéseit taglaló szerző a könnyed Múza világát hirdető metrumok révén természetesen számontartja Catullust,³³ az Appendix Vergilianát,³⁴ Janus Pannoniust.³⁵ Az sem meglepő, hogy a vers végén Ennius Cicero egy értekezésében fennmaradt sírverse hatott.³⁷ A költemény elemzésén túlmutat annak felismerése, hogy az erotikus költészet mestereinek ismerete cáfolhatatlan. Ez a játékos Múza iránti megértés aligha a későbbi évek terméke. Nem tartható ezek szerint kizártnak, hogy Kórodi Bedő Dániel azonos azzal a névtelennel, aki nevét visszafelé rejtette el egy 1607-re keltezett szerelmes magyar vers első szakaszainak kezdőbetűiben (IDOROK=KORODI).³⁸ A két mű költői színvonala nem mond ellent feltételezésünknek.³⁹

J E G Y Z E T E K

1. A róla fellelhető szükös ismeretanyagot I. Szinnyi II. 699, Gulyás IV. 1125, Clauser Mihály, Stephanus Csorba Debrececius Ungarus: DebrSz 1934. 240.
2. A gyűjteményes kötetet Zrínyi-albumként emlegetik, De Sigetho Hungariae propugnaculo, . . . opusculum consecratum virtuti et immortalitati. . . Dn, Nicalai Comiti a Zerinio . . . Witebergae, 1587. (RMK III, 765. Szabó K. a kötet említésekor mellőzi Csorba versének jelzését, valószínűleg a lapalji aláírás került el figyelmét.), vö. Karenovics József, Zrínyi Miklós a szigetvári hős költészetünkben, Bp. 1905, 119–136; Écsy Ö. István, Sziget vára és Zrínyi a magyarországi latin költészetben, Kaposvár, 1935, 11–74; Klaniczay Tibor, Zrínyi Miklós² Bp. 1964, 133–136. uö. Pallas magyar ivadéka, Bp. 1985, 27.
3. Szövegünk az OSZK példánya nyomán készült. Kiadta még Hegedűs István: *Analecta recentiora ad historiam renascentium litterarum in Hungaria spectantia* Bp. 1906, 346–347. Nála a 7. sorban *diti* áll *Ditis* helyett, a 25. sorban *le Te* helyett. Az első asszimilációs tévesztés a *generi* miatt, a második betűcsere *I* és *T* között, többé-kevésbé mindkettő elrontja a metrumot.
¹A magyar irodalomtörténet bibliográfiájában (Bp. 1972, 265) az áll, hogy Clauser cikke Csorba „Zrínyi halálára 1587-ben írt versének közlése.” Valójában Clauser nem közli a verset, hanem ismerteti, mindössze idéz belőle. Az pedig, hogy Csorba az 1587-ben kiadott költeményt mikor *írta*, teljesen bizonytalan.
4. Jegyzetben utal rá (87. l.), hogy fordítása nem metrumhű. Hogy stílusában, hangnemében mennyire az, a latin nyelvű szöveggel való összehasonlítás nyilvánvalóvá teszi.
5. Klaniczay Tibor i. m. 80–82.
6. Vizkelety András: In: Világirodalmi Lexikon Bp. 1982, Melanchton (VIII, 215).
7. Szepešy Tibor: In: Világirodalmi Lexikon Bp. 1972, Euripides (II, 1304).
8. Aiasz a XVI. sz. humanista irodalmának kedvelt hőse, vö. Borzsák István, Az antikvitás XVI. századi képe (Bornemissza-tanulmányok) Bp. 1960. 116, 169, 398, 401, 406, 429, 466.
9. Aiasz Achilleus után a legnagyobb görög hős, de sikerei a mítosz szerint csak a csatamezőn vannak.
10. Aiasz, mint a görögök védőfala (herkos Achaión Hom. II. 6, 5, ill. 2, 768; 14, 402).
11. Aiasz a hajók védelmében Hom. II. 16, 102 skk.
12. Aiasz és a fondorlatos Odysseus ellentéte (Pind. Nem. 7, 25, s Soph. Aias passim).
13. Aiasz, mint a barmok mézszárlója Sophoklesz Aiasza után.
14. Aiasz, mint Herkosz Achaión I. 10 j.
15. Aiasz és Odysseus említett ellentéte.
16. Itt a dicsőítő költemény konvencióinak megfelelően kap Aiasz–Zrínyi Odysseus-vonást.
17. Aiasz a hajóknál Hom. II. 16, 10” skk.
18. Az ellentétes költőszó *at* utal Aiasz temetlenségének és végüli eltemetésének történetére Soph. Aias 1040 skk.
19. Si pietas . . . Cat. c. 76, 1–2.
20. Arma armis. . . Verg. Aen. IV 629.
21. Caput avulsum . . . Luc. Phars. VIII 711.
22. II. 7, 182 vö. Mint Hektor Trójának (kiad. Kovács Sándor Iván) Bp. 1982. passim.
23. Kórodi Bedő Dánielről Bán Imre írt legutóbb részletesebben. Vö. Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány, in: Janus Pannonius (tanulmányok). Bp. 1975, 498, 504, ill. Bán Imre, Eszmék és stílusok Bp. 1976, 43, 49 további irodalommal.
24. Kiadója Norbertus Conradi, akit nem teljesen érthetően Norbertinek is emlegetnek. Vö. Tarnai Andor: In: A magyar irodalom története II. Bp. 1964, 569, ill. Bán Imre i. m. 504/49, a verset facsimile kiadásban közli ebből a kötetből Bán I. i. m. 508.
25. Johannes Philippus Pareus munkásságához vö. Bán I. 498/42 sk. ill. Pirnát Antal: In: A magyar irodalom története II. Bp. 1964, 56.
26. A hendecasyllabusok átültetésében a catullusi szabályokat követtük, a sormetszetek kérdésében a szerző gyakorlatát is figyelembe vettük.
27. L. 23. j.

28. Kórodi Bedő Dániel a Januson kívül szereplő Hungarusok közül Thury Györgyről tesz említést, ill. gondolatmenete Sambucus Januszhoz írt költeményét követi.
29. Szinyei I., 748.
30. A kötet szerepéhez Janus utóéletében vö. Bán Imre i. m. 498/43.
31. Vö. pl. Szenci Molnár Albert görög műveltségével.
32. Vö. Bod Péter, Magyar Athenas Bp. 1982, 350 sk.: . . . írt a versírás mesterségére holmi regulákat, melyeket kinyomtatott azután ily titullussal: Sylloge Praeceptorum Prosodiae Heidelberg 1616.8. Ajánlotta Kinisi Szuhai Gáspárnak. Lett ez Poeta Laureatus Caesareus, borostyánkoszorus poéta és a debreceni oskolában professzor 1617-dik eszt.
33. novis dars pegallis Cat. 1,1 dono lepidum novum libellum
libri. . . laboriosi Cat. 1,7 doctis, Iuppiter, et laboriosis
perenne vates Cat. 1,10 mancat perenne
34. dulcium Musarum App. Verg. Catalepton 12–13 *dulces* Camenae *dulcis* fuistis
35. Vö. Ep. I. 241 hasonló gondolatmenet.
36. Tusc. I. 34, ill. 117. Nemo me lacrimis decorat nec funera fletu faxit. Cur? Volito, vivos per ora virum.
- Komoly múzsára azonban már előbb is utalt: Musarum sacerdos Hor. C III, 1, 3.
37. Vö. *dulcium*.
38. Régi magyar költők tára. XVII. szd. 3. köt. Szerelmi és lakodalmi versek. (Kiad. Stoll Béla) Bp. 1962, 33–35. A költemény a 23. számmal jelölten szerepel.
39. Ekég itt az olvasó várakozásaival alig számoló, az előzmények sorához szervesen *nem* kötődő információs sorra utalni.
- Stoll Béla egyébként a szerző nevének eldöntéséhez a következő segítséget adja i. m. 565: „Egy Kórodi István 1599-ben Mezőmadarason volt prédikátor (Sándor Imre, A csikszentsimoni Endes család levéltára 11.), a név tehát erdélyi.” Véleményünk szerint a már csak Janus kedvelésével is kivételesnek számító Kórodi Bedő Dániel diákkorában írta a később dallamával együtt országosan ismert éneket, vö. Bán Imre i. m. 498/43, ill. Stoll B. i. h. 565.

DE DUOBUS POETIS DEBRECENIENSIBUS

scripsit Béla Németh

Constat et Debrecini non defuisse poetas, qui clarissimos Hungaros Latinis carminibus lauderent. Quorum in numero sunt Stephanus Czorba Debreczino—Hungarus Nicolai Zrinii senioris laudes canens (a. 1587), nec non Daniel Bedo Korodius, qui Janum Pannonium et eius editorem Johannem Philippum Paraeum ad caelum lepto vocavit versu (a. 1618). Carmina brevissimis commentariis instructa et Hungarice redduntur.

OJTOZI ESZTER– KÁRPÁTI LÁSZLÓ

CIRILLBETŰS KÖNYVEK MISKOLCON, NYÍREGYHÁZAN ÉS A PÁLOS KÖNYVTÁRBAN

Jelen könyvjegyzék adatgyűjtése 1986–1987-ben folyt; a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” c. főirány Tanácsának anyagi segítségével, amely támogatásért köszönetünket fejezzük ki Klaničay Tibor akadémikusnak.

A Herman Ottó Múzeumban és a Nyíregyházi Theológiai Főiskola Könyvtárában őrzött cirilbetűs könyvek a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség és a Miskolci Apostoli Kormányzóság paróchiáiról és filiáiról valók.

A múzeum könyvei Kárpáti László, a főiskolai könyvtaré Ojtozi Eszter és P. Dudás Bertalan OSBM görögkatolikus paróchus (Anarcs, Szabolcs-Szatmár megye) gyűjtéséből származnak, az utóbbiak alig azonosítható töredékek,¹ meghatározásukhoz hathatós segítséget nyújtottak T. Kondakova (Moszkva, Lenin könyvtár) és Ja. Iszaevics (Lvov), fogadják érte köszönetünket.

A jegyzékbe felvettük a Béres Béla Gyűjtemény (Herman Ottó Múzeum – Tokaji Múzeum) cirilbetűs könyveit is.

A Pálos Könyvtár szerény szláv könyvállományát Diós István könyvtárvezető kérésére 1986 telén Ojtozi Eszter katalogizálta. A cirilbetűs könyvek többsége Stadler Florián esztergomi egyházmegyes római katolikus pap hagyatékából származik, ugyanő latinbetűs szláv könyveket is birtokolt, valamint latin és német nyelvű szláv nyelvészeti műveket.

Stadler életéről keveset tudunk. 1797. márc. 26-án született, 1825-ben szentelték áldozópappá, 1850-ben Óbudán káplán, ² 1864-ben Pesten lakik, a schematismus „elaggott káplánként” említi.³ Könyvei a Pálos Könyvtár barokk termével szomszédos helyiségben vannak (tehát nem a törzsállományban), más kanonoki és papi hagyatékokból befolyt könyvekkel együtt.⁴

Stadlernek valami kapcsolata lehetett a Pálos Könyvtárral, ugyanis mellsozbrát is ott őrzik. A szobor készítésének és bekerülésének körülményeiről a könyvtárvezető nem tudott adatot szolgáltatni.

Jegyzékünket gyűjtemények szerint külön-külön, azonbelül ABC sorrendben csoportosítottuk, folyamatos sorszámozással. A mutatók a jegyzék tételszámaira utalnak.

A cirilbetűs román könyvek leírása technikai okokból a latin ABC betűivel készült.

J E G Y Z E T E K

1. Ojtozi Eszter: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985. 9. l.
2. Schematismus Strigoniensis. 1850, 333. l.
3. Egyetemes Magyar–Erdély–Horvátországi Katholikus Egyházi Névtár az 1864–65. évre. Pest, 1864. 51. l.
4. A könyvtár két terméről és a bennük elhelyezett állományról I.: Várhidi Klára: Az Országos Széchényi Könyvtár első otthona. Magyar Könyvszemle, 1979, 100-103. l.

BIBLIOGRÁFIÁK – BIBLIOGRAPHIEN

- BRV = BIANU Ioan–HODOS Nerva–SIMONESCU Dan: Bibliografia românească veche 1508–1830. 1–4. Bucureşti, 1900–1944.
- G = ГОЛОВАЦКИЙ Я.: Дополнение к „Очерку славянорусской библиографии” В. М. Ундольского. Санктпетербург, 1874.
- L = ЛЕВИЦКИЙ И. Е.: Галицко-русская библиография XIX-го столетия. Львов, 1888.
- N = НОВАКОВИЧ Стоян: Српска библиографија за новију книжевност. 1741–1867. У Биограду, 1869.
- P = ПЕТРОВ С.—БИРЮК Я.—ЗОЛОТАРЬ Т.: Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII. вв. Киев, 1958.
- T = TYLAWSKYJ P. I.: Monastero di Počaiw, la sua tipografia e le sue edizioni. Roma, 1963.
- Z I. = ЗЕРНОВА А.: Книги кирилловской печати изданные в Москве в XVI–XVII. веках. Москва, 1958.
- Z II. = ЗЕРНОВА А.—КАМЕНЕВА Т.: Сводный каталог русской книги кирилловской печати XVIII. века. Москва, 1968.
- ZI = ЗАПАСКО Я.—ИСАЕВИЧ Я.: Памятки книжкого мистецтва. Каталог стр
Каталог стародруків, виданих на Україні. 1–2. Львів, 1981–1984.

RÖVIDÍTÉSEK – ABKÜRZUNGEN

BBGY = Béres Béla Gyűjtemény

F. S. = Florian Stadler

HOM = Herman Ottó Múzeum

NYTFK = Nyíregyházi Theológiai Főiskola Könyvtára

PK = Pálos Könyvtár

Poss. = professor

Prov. = provenientia

1. АНФОЛОГИОН. Львов, 1738, тип. Братства, изд. 5. [8], 605, [2] л.
в л.
НОМ 86.2.1.
ZI 1308.
Kolofon hij., kihulló lapok.
Prov.: Szárazkék.
2. АНФОЛОГИОН. Львов, 1738, тип. Братства, 605 л. в л.
НОМ 86.22.1.
ZI 1308.
Csonka, címlap és kolofon hij. Piszkos, rongyos lapok.
3. АПОСТОЛ. Râmnic, 1747, Тип. Episc., Mihai Athanasiu Bic, [4], 256 l. 4°
НОМ 86.21.1.
Csonka, címlap hij.
BRV II. 251.
4. АПОСТОЛ. Львов, 1639, Михайло Слиоска, [25], 244 л. в л.
ВВGY 330.
ZI 270.
Fatáblás egészbőrкötés.
Marginalia cyrillica.
5. АПОСТОЛ. Львов, 1654, Михайло Слиоска, 245 л. в л.
НОМ 86.23.1.
ZI 385.
Csonka, kötéstáblák nélkül, címlap és kolofon hij.
Azonosítás a metszetek segítségével!
6. АПОСТОЛ. Москва, 1722, 272 л. в л.
НОМ 86.9.1.
Kétszínnyomás.
Eredeti, fatáblás, díszítetlen egészbőrкötés.
7. АПОСТОЛ. Киев, 1738, тип. Печерской лавры, [11], 320 л. в л.
НОМ 86.15.1.
ZI 1309.
Tépett lapok, kolofon hij. Fatáblás egészbőrкötés.

8. **ЕВАНГЕЛИЕ.** Киев, 1697, тип. Лавры, [10], 438 л. в л.
 BGY 140.
 ZI 712.
 Címlap hij. Ezüstveretekkel ékes kötés.
 Tokaji Múzeum kiállításán.
9. **ЕВАНГЕЛИЕ.** Почаев, 1780, тип. лавры, [7], 257, 40 л. в л.
 НОМ 86.13.1.
 P 1047.
10. **ЕВАНГЕЛИЯ** чтомая во святый и великий четверток на литургии, на умовении и по умовении ног. Москва, 1785, 31 л. в л.
 BGY 331.
 Z 1053. Ritka!
 Thesaurált példány. Kétszínnyomás. Kolofónon nyomtatott szöveg:
 „, Цена десять копеек без переплету.”
 Kartontáblás kötés, közepén aranynyomással a kétfejű sas és a cári korona.
11. **ЕВАНГЕЛИОН.** Львов, 1665, Михаил Слиоска, [10], 414 л. в л.
 НОМ 86.4.1.
 ZI 421.
 Kihulló lapok, fatáblás, eredeti kötés, aranynyomással.
 Keltezett vásárlási bejegyzés 1759-ből.
 Prov.: Mogyoróska.
 Marginalia cyrillica.
12. **ЕВАНГЕЛИОН.** Львов, 1670, тип. Братства, [12], 412 л. в л.
 BGY 337.
 ZI 468.
 Prov.: Piricse 1879. dec. 1.
 Marginalia cyrillica. Pásztélyi János püspök köttette be canonica visitatio alkalmából.
 Tokaji Múzeum kiállításán.
13. **ЕВАНГЕЛИОН.** Львов, 1690, тип. Братства [27], 412 л. в л.
 BGY 326.
 ZI 660.
 Ёр. Szekundér kötés.
 Tokaji Múzeum kiállításán.

14. **ЕВАНГЕЛИОН. Львов, 1722, тип. Братства, [25], 412 л. в л.**
НОМ 86.11.1.
ZI 1001.
 Kolofon hij. Fatáblás, eredeti bőrkötés, kapcsok nyomai,
 középen vaknyomással a Golgota.
15. **ЛЕИТОУРГИКОН. Унев, 1740, базилиане, [12], 473 л. в л.**
ВВGY 335.
ZI 1358.
 Csonka, címlap hij. Tépett, lógó lapok. A címlapot kézirattal pótolták.
 Impresszum adatai az előszó végéről. Fatáblás bőrkötés maradványai.
16. **МИНЕА общая, си ест службы единым и многим святым.**
Почаев, 1820, тип. лавры, 2, 206 л. 8°
НОМ 86.19.1.
T(C) 252.
17. **МИНЕЯ служебная, декабрь. Москва, 7. VII. 1645. 376 л. в л.**
НОМ 86.24.1.
Z I. 177.
 Csonka, címlap hij.
 Korabeli, aranynyomással díszített bőrkötés.
18. **МИНИЯ служебная, месяц Иулий. Москва, 1754, 322, 16 л. в л.**
НОМ 86.8.1.
Z II. 511.
 Thesaurált példány. Fatáblás, díszítetlen egész bőrkötés.
 Marginalia cyrillica.
19. **МИНЕЯ служебная, март. Москва, 18., Синодальная типография,**
156, 12 л. в л.
ВВGY 347.
 A Lenin Könyvtár Régi Ritka Könyvek Osztályának információja szerint
 1807, 1813 vagy 1824 a nyomtatás feltételezhető időpontja!
 Fatáblás egész bőrkötés, gerincen a cím, vaknyomással.
20. **Octoih. Râmnic, 1750, Tip. Episc., Popa Mihai, [4], 371**
l. folio
ВВGy 333.
BRV II. 277.
 Tokaji Múzeum kiállításán!

21. ОКТОИХ. Львов, 1644, тип. Братства, изд. 3., [1], 350 л. в л.
BBGY 332.
ZI 323.
A 340-ik laptól a hiányzó szöveg kézirattal pótolva.
Címlap szakadt, piszkos. Kartontáblás egész bőrkötés.
22. ОКТОИХ. Львов, 1700, тип. Братства, [4], 350 л. в л.
НОМ 79. 504.1.
ZI 754.
Csonka, címlap hij., kötéstáblák lejárnak, tépelt ragasztott lapok.
Aranyozott, fatáblás bőrkötés, kapcsok nyomai.
23. ОКТОИХ. Львов, 1739, тип. Братства, [2], 349, [1] л. в л.
НОМ 86.3.1.
ZI 1339.
Javított címlap, kolofon hij., lejáró kötéstábla.
24. ОКТОИХ. Почаев, 1758, тип. лавры, 380 л. в л.
BBGY 327.
ZI 2044.
Eredeti fatáblás kötés, vaknyomással.
25. ОКТОИХ. Львов, 1765, тип. Братства, [3], 349, [1] л. в л.
НОМ 86.14.1.
P 841.
Címlap ép, a könyvtestnek több mint a háromnegyede hiányzik.
Prov.: Cséke.
26. ОКТОИХ. Москва, 1792, часть 1., 378 л. в л.
НОМ 86.5.1.
Z I. 1142.
Gyertyafoltos. Fatáblás, díszítetlen egész bőrkötés.
27. PENTICOSTAR. Bucuresti, 1743, Tip. Mitr., Popa Stoica, [2], 224 l. fo-
lio
BBGY 329.
BRV. II. 232.
Korabeli kötés, vaknyomásos dísszel.
Tokaji Múzeum kiállításán.

28. ПСАЛТИРЬ с толкованием. Киев, 1728, тип. лавры, 19, 37, 337 л.
НОМ 79.503.1.
ZI 1098.
Csonka, címlap hij.
29. ТРЕБНИК. Львов, 1682, тип. Братства, изд. 2., [15], 429, [11] л. 4°
НОМ 86.17.1.
ZI 608.
Csonka, címlap hij. Lengyel nyelvű gerinccím: Weliki[!] Trebnik.
Impresszum adatai az előszó végéről. Félbőrkötés.
Prov.: Mogyoróska, bejegyzés 1870-ből.
30. ТРИОДЬ постная. Львов, 1753, тип. Братства, [3], 412, [10] л. в л.
НОМ 86.25.1.
ZI 1831.
Kötéstáblák nélküli töredék, a 123. számozott lapon kezdődik, vége és a kolofon hij.
31. ТРИОДЬ постная. Почаев, 1834, Лавра, [?], в л.
НОМ 86.20.1.
Csonka, címlap, vége és a kolofon hij.
Impresszum adatai az előszó végéről és a Szent Bazilioszt ábrázoló metszetről.
32. ТРИОДИОН постный. Львов, 1717, тип. Братства, [4], 436 л. в л.
НОМ 86.16.1.
ZI 928.
Hátsó kötéstábla és kolofon hij.
Marginalia cyrillica.
33. ТРИОДЬ цветная. Львов, 1746, тип. Братства, 3. изд., [3], 450 л. в л.
НОМ 86.12.1.
ZI 1555.
Thesaurált példány, fatáblás díszítetlen bőrkötés.
Prov.: Baktakék.
Marginalia cyrillica.
34. ANTHOLOGION. Râmnic, 1705, Tip. Episc., 405 l. folio
NYTFK Ant. 20.266/1
Csonka, címlap hij. Kétszínnyomás.
BRV I.147.

35. АНФОЛОГИОН. Львов, 1738, тип. Братства, 8, 594, 6 л. в л.
NYTFK Ant. 20.277
ZI 1308.
Csonka, a címlap fele, valamint a kolofon hij. Kartontáblás, szekundér kötés.
36. АНФОЛОГИОН. Львов, 1738, тип. Братства, 8, 594, 6 л. в л.
NYTFK Ant. 20.278
ZI 1308.
Csonka, a címlap és a vége hij. Fatáblás kötés maradványai.
Prov.: Abod.
Marginalia cyrillica.
37. АПОСТОЛ. Киев, 1738, тип. Печерской лавры, 320 л. в л.
NYTFK Ant. 20.268
ZI 1309.
Csonka, eleje és a kolofon hij. Rongyos, kontáruul javított lapok. Szekundér kötés.
38. АПОСТОЛ. Киев, 1738, тип. Лавры, 320 л. в л.
NYTFK Ant. 20.282
ZI 1309.
Prov.: Oros.
39. АПОСТОЛ. Киев, 1738, тип. Лавры, 320 л. в л.
NYTFK Ant. 30.139
ZI 1309.
Csonka eleje-vége hij. Kötéstáblák nélkül.
40. ВЕЛИКИЙ СБОРНИК или Собрание из Часослова. Унгвар, 1887,
Йосиф Фейшевш, 430. VIII л. в л.
NYTFK Ant. 58.
41. ЕВАНГЕЛИЕ. Вильно, 1600, Лука и Кузьма Мамоничи, 406 л. в л.
[Издание с сигнатурами].
NYTFK Ant. 20.274
G 34.
Fatáblás, korabeli egész bőrkötés, kapcsolokkal, aranynyomásos díszekkel.
Prov.: Kisléta és Pócspetri, egyik templom eladta a másiknak.
Marginalia cyrillica.

42. **ЕВАНГЕЛИЕ**. Львов, 1743, тип. Братства, [14], 419, [32] л. в л.
 NYTFK Ant. 20.276
 P 600.
 Csonka, kötéstáblák nélkül, kihulló lapok. Azonosítás DEK 789.620 segítségével.
 Prov.: Nyírácsád.
43. **ЕВАНГЕЛИОН**. Львов, 1670, тип. Братства, 407 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.283
 ZI 468.
 Végén tépett lapok.
44. **ЕВАНГЕЛИОН**. Львов, 1704, тип. Братства, 412 л. в л.
 NYTFK Ant. 30.138
 ZI 795.
 Csonka, eleje-vége hij., kihulló lapok.
45. **ЕВАНГЕЛИОН**. Львов, 1722, тип. Братства, 1—36. л. в л. Фрагмент!
 NYTFK Ant. 20.265
 P 484.
 Töredék! A címlap és Máté Evangéliumának incipitje van meg!
46. **ЕВХОЛОГИОН**. Львов, 1668, тип. Братства, 17—215. л. 4°
 NYTFK Ant. 10.279
 P 244.
 Csonka, eleje és vége hij. Azonosítás Ioann Glinszkij fametszetei alapján.
47. **ЛЕИТОУРГИКОН**. Почаев, 1734, тип. Лавры, [10], 190, 92, [5] л. в л.
 NYTFK Ant. 30.136
 ZI 1236.
 Gyűrött címlap, kihulló lapok.
 Prov.: Oros.
48. **ЛЕИТУРГИКОН, си есть Служебник**. Львов, 1780, тип. Братства,
 [4], 147, 177 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.280
 ZI 3013.
 Csonka, rongyos lapok, vége és a kolofon hij.

49. ЛЕИТУРГИКОН си есть Служебник. Перемышль, 1840, тип.
Епископская, 695 л. в л.
NYTFK Ant. 20.281
L 201.
Prov.: Nyírlugos.
50. ЛИТУРГИЯ Иоанна Златоустаго. Львов, 1842, Итститут Ствропиги-
анский, 22 л. в л.
NYTFK Ant. 30.135
L 249.
Csonka, vége hij.
51. МОЛИТВОСЛОВ в нем же чин часов церковных. В Будапеште, 1878,
тип. Унив., 910 л. 4°
NYTFK Ant. 57.
52. ОСТОИИ. Râmnic, 1706, Tip. Episc., Mihai Istvanovici, 84 l. folio.
NYTFK 20.266/2
BRV. I.151.
Prov.: Makó
53. ОСТОИИ. Târgoviste, 1712, Tip. Mitr., Georghie Radovici, 463 l. 4°
NYTFK Ant. 10.284
BRV. I. 162.
Csonka, kötéstáblák nélkül, a címlap és az eleje hij.
54. ОРОЛОГИОН сиречь Часослов полуставный. Львов, 1726, тип.
Братства, 276[!], 248 л. в л.
NYTFK Ant. 10.283
ZI 1055.
Első számolat nem egyezik! Csonka kötéstáblák nélkül, eleje-vége hij.
Prov.: Oros.
55. ПСАЛТИРЬ. В Виенне, 1776, Иосиф Курцбек, 226 л. в л.
NYTFK Ant. 10.282
Prov.: Abaújszántó.
56. STRASTNIC. Blaj, 1817, 217 l. folio
NYTFK Ant. 20.269
BRV III. 947.
Csonka címlap hij.

57. ТРЕБНИК. Львов, 1761, тип. Братства, 12, 472 л. в л.
 NYTFK Ant. 10.280
 P 778.
 Csonka, a címlap és a kolofon hij.
58. ТРЕБНИК. Львов, 1761, тип. Братства, [14], 473, [3] л. 4°
 NYTFK Ant. 10.281
 ZI 2212.
 Kötéstáblák és gerinc nélkül, eleje-vége hij.
 Prov.: Kisléta.
 Marginalia cyrillica.
59. ТРЕФОЛОГИОН. Почаев, 1777, Лавра, 683 л. в л.
 NYTFK Ant. 30.137
 ZI 2860.
 Csonka, eleje és vége hij. Lógó kötéstáblák.
 Prov.: Abaújszántó.
60. TRIODION. Râmnic, 1731, Tip. Episc., 355 l. Folio
 NYTFK Ant. 20.286
 BRV. II. 204.
 Csonka, eleje, vége hij.
 Prov.: Nagyléta II. templom.
61. ТРИОДЪ постная. Львов, 1664, тип. Братства, 436 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.273
 ZI 416.
 Csonka, eleje hij. Kötéstáblák nélkül.
 Prov.: Nyírkáta.
 Marginalia cyrillica.
62. ТРИОДИОН постный. Львов, 1717, тип. Братства, [1], 4, 436 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.275
 P 462.
 Csonka, kötéstáblák nélkül, eleje-vége hij. Azonosítás DEK 789.193 révén.
 Prov.: Nagydobos.

63. ТРИОДЬ постая. Киев, 1727, тип. Печерской лавры, 432 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.267
 ZI 1077.
 Csonka, címlap hij. Fatáblás egészbořrkötés, latin kereszttel.
 Marginalia cyrillica.
64. ТРИОДИОН постный. Киев, 1743, тип. Печерской лавры, 445 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.271
 ZI 1456.
 Csonka, címlap hij. Kartontáblás egészbořrkötés, kapsok nyomai.
 Prov.: Derzsi gör. kat. egyházé.
65. ТРИОДЬ цветная. Киев, 1724, тип. Печерской лавры, 510 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.272
 ZI 1021.
 Csonka, címlap hij. Kartontáblás egészbořrkötés.
 Prov.: Felsővadász.
66. ТРИОДЬ цветная. Львов, 1730, тип. Братства, [6], 431 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.270
 ZI 1140.
 Csonka, eleje és vége hij., rongyos lapok, kötéstáblák nélkül.
 Prov.: Nagydobos, keltezett vásárlási bejegyzés 1756-ból.
 Marginalia cyrillica.
67. ТРИОДЬ цветная. Львов, 1730, тип. Братства, 443 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.284
 ZI 1140
 Csonka, eleje hij. Eredeti, fatáblás, vaknyomásos, cirillbetűs kötés..
 Prov.: Oros.
68. ТРИОДЬ цветная. Львов, 1730, тип. Братства, 443 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.285
 ZI 1140.
 Csonka, címlap és eleje hij. Eredeti kötés, cirillbetűs.
69. ЧЕТВЕРОВЕАНГЕЛИЕ. Львов, 1722, тип. Братства, [25], 411 л. в л.
 NYTFK Ant. 20.279
 ZI 1001.
 Csonka, a címlap és a kolofon hij. Kötéstáblák nélkül.
 Prov.: (Orosz) Gadna.

70. АПОСТОЛЫ и Евангелия на весь год... в употребление юношеству греческо- католического обряда в училищах Ц. К. Австрийския Державы. Виден, 1855, без тип., 204 л.
PK Sz/101
Poss.: F. S.
71. АРНОТ Антоние: Познато страшило. Весела игра у два действия. С талианского превео – [Das Gespent] у Будиму, 1835, Тур. Univ., 52 л.
PK Sz/98
N 919.
Poss.: F. S.
72. БЕРИЧ Иоанн: Житие пресвяте, пречисте, пребогословене, славне Владычице наше Богородице и преснодеве Марие. [Leben Mariaa] Буда, 1835, Тур. Univ., 136 л.
PK Sz/140
N 921.
Poss.: F. S.
73. ВЕЛИКИЙ КАТИХИСМ ... или читанка для руских головных школ в Ц. К. Австрийской Державе. Виден, 1854, Л. Грунд, 185 л.
PK Sz/89
Poss.: F. S.
74. ВУЧЕРИЧ Петар: Опоминания Фенелонова к матерама ради воснитания своих малых девойчица... са Италийског прведена— У Пешти, 1837, Иос. Баймел, 128 л.
PK Sz/96
N 983.
Poss.: F. S.
75. ДОШЕНОВИЧ Атанасиев Иоанн: Численица или наука рачуна. У Будиму, 1809
Тур. Univ., 320 л.
PK Sz/102
N 360.

76. ИСАКОВИЧ Константин: Лепа Гркиня. Жалостно позориште [Die schöne Griechin] С мађарског свобоно преведено —. Нови Сад, 1838, Павел Јанкович, 84 л.
PK Sz/95
N 1027
Poss.: F. S.
77. КУТКА Иоанн: Катихизис малъй... во воспитание юношества диецесий мункачовския. Буда, 1834, Тур. Univ., 180 л.
PK Sz/42
78. МИЛОШЕВИЧ Иоанн: Драгоценно благо или прави начин воспитания деце, из... книгѣ Христиана Готтхилфа Салцманна [Kostbares Gut] У Будиму, 1835, Тур. Univ., 67 л.
PK Sz/141
N 932.
Poss.: F. S.
79. ПАВЛОВИЧ Теодор: Виландове симпатие или разговори мудрог приятеля са сродним душама. [Sympathien] Превео — У Будиму, 1829, Тур. Univ., 112 л.
PK Sz/90
N 749.
80. ПЕТРАКОВИЧ Г.: Чадолуб или негован деце у первым живота годинама. [Kinderfreund] У Будиму, 1836, Тур. Univ., 106 л.
PK Sz/97
N 972.
81. [ПЕТРОВИЧ Георгие]: Изяснения воскресныхъ и праздничныхъ Евангелий ради употреблення во оучилищахъ, изданная благословениемъ архиепископа и митрополита Стефана. В Будиме, 1823.
Тур. Univ., 124 л.
PK Sz/41
N 640.
Poss.: F. S.

82. ПОПОВИЧ И. С.: Зла жена. Весело позориште у 3 действа.
У Новом Саду, 1838, Павел Јанкович, 70 л.
PK Sz/142.
N 1049.
Poss.: F. S.
83. ПОПОВИЧ Милош: Фрулица. [Fistula], У Новом Саду, 1839,
Павел Јанкович, 101 л.
PK Sz/103
N 1096.
Poss.: F. S.
84. Сановник или толкование сновидения с придодатим нумерама.
Издао А. Б. К. В. К. [Serbisches Traumbuch], Пешт, [1837], Г. И.
Беймел, 24 л., 6 Т.
PK Sz/91
A táblákon az álmok könyomatos ábrázolásai!
Novakovic és Djuric nem jegyzik!
Poss.: F. S.
85. СТОЯНОВИЧ Исидор: Нравоучителне басне у стихови. [Moralische
Fabeln] У Будиму, 1833, Тур. Univ., 126 л.
PK Sz/136
N 883.
86. ПОЛУУСТАВ. Львов, 1740, тип. Братства, 554 л. 8°
NYTFK Ant. 55.
ZI 1360. Ritka!
Csonka, cím lap hij.

NYOMDAHELYMUTATÓ – REGISTER DER DRUCKORTE

Blaj: 56

Bucuresti: 27

Buda (Ofen): 71, 72, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 85

Budapest: 51

Kijev: 7, 8, 28, 37, 38, 39, 63, 64, 65

Lvov: 1, 2, 4, 5, 11, 12, 13, 14, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 42, 43
44, 45, 46, 48, 50, 54, 57, 58, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 86

Moszkva: 6, 10, 17, 18, 19, 26

Novi Sad: 76, 82, 83

Peremyšl: 49

Pest: 74, 84

Pocsajev (Počaev): 9, 16, 24, 31, 47, 59

Râmnic: 3, 20, 34, 52, 60

Târgoviste: 53

Unev: 15

Ungvár: 40

Wien: 55, 70, 73

Wilna (Vilnius): 41

IDŐRENDI MUTATÓ – CHRONOLOGISCHES REGISTER

1600: 41	1747: 3
1639: 4	1750: 20
1644: 21	1753: 30
1645: 17	1754: 18
1654: 5	1758: 24
1664: 61	1761: 57, 58
1665: 11	1765: 25
1668: 46	1776: 55
1670: 12, 43	1777: 59
1682: 29	1780: 9, 48
1690: 13	1785: 10
1697: 8	1792: 26
1700: 22	1809: 75
1704: 44	1817: 56
1705: 34	1820: 16
1706: 52	1823: 81
1712: 53	1829: 79
1717: 32, 62	1833: 85
1722: 6, 14, 45, 69	1834: 31, 77
1724: 65	1835: 71, 72, 78
1726: 54	1836: 80
1727: 63	1837: 74, 84
1728: 28	1838: 76, 82
1730: 66, 67, 68	1839: 83
1737: 60	1840: 49
1734: 47	1842: 50
1738: 1, 2, 7, 35, 36, 37, 38, 39	1854: 73
1739: 23	1855: 70
1740: 15, 86	1878: 51
1743: 27, 42, 64	1887: 40
1746: 33	18... : 19

RAKTÁRI SZÁMOK MUTATÓJA – INDEX DER SIGNATUREN

HOM 79.503.1.: 28	NYTFK Ant. 58: 40
HOM 79.504.1.: 22	NYTFK Ant. 10.279: 46
HOM 86.2.1.: 1	NYTFK Ant. 10.280: 57
HOM 86.3.1.: 23	NYTFK Ant. 10.281: 58
HOM 86.4.1.: 11	NYTFK Ant. 10.282: 55
HOM 86.5.1.: 26	NYTFK Ant. 10.283: 54
HOM 86.8.1.: 18	NYTFK Ant. 10.284: 53
HOM 86.9.1.: 6	NYTFK Ant. 20.265: 45
HOM 86.11.1.: 14	NYTFK Ant. 20.226/1: 34
HOM 86.12.1.: 33	NYTFK Ant. 20.266/2: 52
HOM 86.13.1.: 9	NYTFK Ant. 20.267: 63
HOM 86.14.1.: 25	NYTFK Ant. 20.268: 37
HOM 86.15.1.: 7	NYTFK Ant. 20.269: 56
HOM 86.16.1.: 32	NYTFK Ant. 20.270: 66
HOM 86.17.1.: 29	NYTFK Ant. 20.271: 64
HOM 86.19.1.: 16	NYTFK Ant. 20.272: 65
HOM 86.20.1.: 31	NYTFK Ant. 20.273: 61
HOM 86.21.1.: 3	NYTFK Ant. 20.274: 41
HOM 86.22.1.: 2	NYTFK Ant. 20.275: 62
HOM 86.23.1.: 5	NYTFK Ant. 20.276: 42
HOM 86.24.1.: 17	NYTFK Ant. 20.277: 35
HOM 86.25.1.: 30	NYTFK Ant. 20.278: 36
BBGY 140: 8	NYTFK Ant. 20.279: 69
BBGY 326: 13	NYTFK Ant. 20.280: 48
BBGY 327: 24	NYTFK Ant. 20.281: 49
BBGY 329: 27	NYTFK Ant. 20.282: 38
BBGY 330: 4	NYTFK Ant. 20.283: 43
BBGY 331: 10	NYTFK Ant. 20.284: 67
BBGY 332: 21	NYTFK Ant. 20.285: 68
BBGY 333: 20	NYTFK Ant. 20.286: 60
BBGY 335: 15	NYTFK Ant. 30.135: 50
BBGY 337: 12	NYTFK Ant. 30.136: 47
BBGY 347: 19	NYTFK Ant. 30.137: 59
NYTFK Ant. 55: 86	NYTFK Ant. 30.138: 44
NYTFK Ant. 57: 51	NYTFK Ant. 30.139: 39

PK Sz/41: 81
PK Sz/42: 77
PK Sz/89: 73
PK Sz/90: 79
PK Sz/91: 84
PK Sz/95: 76
PK Sz/96: 74
PK Sz/97: 80
PK Sz/98: 71
PK Sz/101: 70
PK Sz/102: 75
PK Sz/103: 83
PK Sz/136: 85
PK Sz/140: 72
PK Sz/141: 78
PK Sz/142: 82

PROVENIENCIA – PROVENIENZ

Abaújszántó: 55, 59
Abod: 36
Baktakék: 33
Cséke: 25
Felsővadász: 65
Gadna (olim Oroszgadna): 69
Kisléta: 41, 58
Makó: 52
Mogyoróska: 11, 29
Nagydobos: 62, 66
Nagyléta: 60
Nyírac nád: 42
Nyírderzs: 64
Nyírkáta: 61
Nyírlugos: 49
Oros: 38, 47, 54, 67
Piricse: 12
Pócspetri: 41
Száraskék: 1

STADLER FLÓRIÁN KÖNYVEI – DIE BUCHER DES FLORIAN STADLER

70
71
72
73
74
76
78
81
82
83
84

KÉPEK JEGYZÉKE – VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. Apostol. Râmnic, 1747.
2. Apostol. Lvov, 1654.
3. Minia. Moszkva, 1645.
4. Triodion. Pocsajev, 1834.
5. Anfologion. Lvov, 1738.
6. Apostol. Kijev, 1738.
7. Evangelion. Vilna, 1600.
8. Evangelion. Lvov, 1704.
9. Octoih. Târgoviste, 1712.
10. Trefologion. Pocsajev, 1777.
11. Triodion. Râmnic, 1731.
12. Triodion. Kijev, 1727.
13. Sanovnik (Traumbuch). Pest, 1837.
14. Poluustav. Lvov, 1740.

ESZTER OJTOZI–LÁSZLÓ KÁRPÁTI

Kyrillische Bücher in Miskolc, Nyíregyháza und in der Paulinerbibliothek zu Budapest

Die hier verzeichneten kirchenslawischen und rumänischen Bücher kommen von den Parochien des Griechisch-Katholischen Bischtums zu Hajdúdorog und des Exarchats zu Miskolc, sie sind die Ergebnisse der Sammlungsarbeit der Eszter Ojtozi, des griechisch-katholischen Pfarrers P. Bertalan Dudás OSBM, des László Kárpáti und des verstorbenen Béla Béres.

Ein Teil der slaweno-serbischen Bücher der Paulinerbibliothek war in der ersten Hälfte des 19. Jh.-s im Besitz des römisch-katholischen Geistlichen Florian Stadler (aus der Diözese von Gran), aus seinem Nachlass gelangten sie auf ihre heutige Stelle.

Unter den kirchenslawischen Büchern sind zahlreiche Fragmente, die kaum zu identifizieren sind, zu ihrer Bestimmung leisteten T. N. Kondakova (Moskau, Lenin-Bibliothek, Abt. Alte Bücher) und Ja. D. Isaevič (Lwow) bedeutende Hilfe, wofür wir uns auch hiermit bedanken.

ДѢНИ ЖОУ ПЪЗНАДНЪТЪ Я

ДѢРНѢДАН ДХѢ • ПРАКМѢНО • ГАЛѢ • НѢ

ДѢРНѢДАН ДѢМНО БОДАМЪ ЧѢУ • ШИ ВЪРОУЛОУЩЕ

МОЩНОУРЪ ПА • СѢ • СѢ • ВЪТРЕЧѢНО ДѢМНО ВОУ

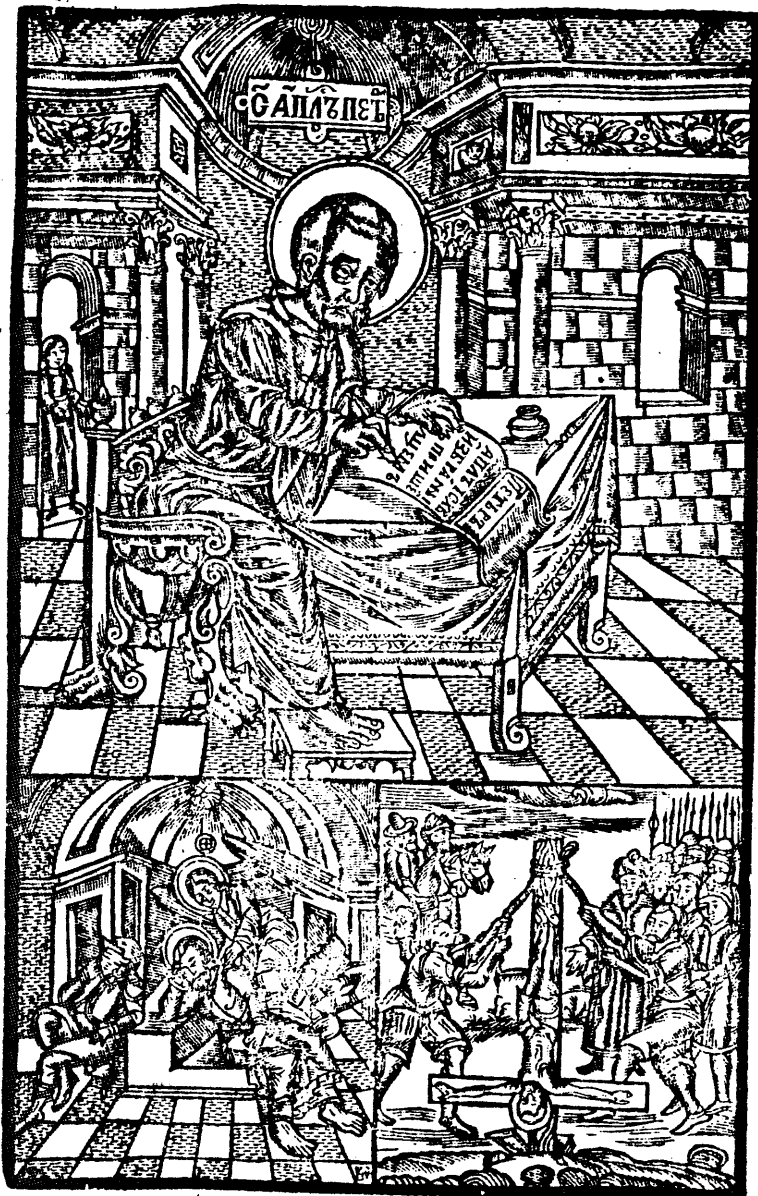
СТРА • ДѢМНО ДѢМНО ВЪТРЕЧѢНО ДѢМНО

ДѢМНО СѢДѢНО ДѢМНО СѢДѢНО ДѢМНО ПѢДѢНО

ДѢМНО • ВАЖЪ • Е • ДѢМНО СѢДѢНО • СѢДѢНО • ДѢМНО

И ФАЦИЛОУ

1. kép / Abb. 1.

ΣΙΜΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ Ἀβενισὴν ἢ μὲν πάτερ ἡμεῶν γὰρ ἐμὸς
 ἐστὶν Ἰσὶς τῶν ἁγίων Ἰωάννου ἀγγέλου τ.α. Ἰωάννου 3^{ου} 33

2. kóp / Abb. 2.

4. kép / Abb. 4.

СОВОРЪ АРХИСТРАТИГА

М И Х А И М А
Я ПРОУИ ХЪ КЕСПАДУИХЪ ОИЛХ.
На малѣи вечерни: на гди возва: постави стѣхъ, а.
и поэмъ стѣмъ, Гамъ, а. По: Пазубамъ Мѣни.

Възлюблѣнн Агган, Кѣин прѣблѣ
прѣдтошце: и великимъ свѣ-
тоостѣми ѡблечѣемъ, свѣ-
тоостѣи вѣчнми явѣше, и
свѣти емѣамѣе вѣторѣн, Крѣхъ
мѣнѣса, даровѣти дшамъ
нашн, ми и вѣлѣи мѣтѣ.

Възлюблѣнн Агган, живота
вонѣтннѣ бѣсмѣртннѣ; ѡ прѣ-
ваго прѣмѣше живота, вѣскога-
чѣн, прѣмѣшнѣи слави ѣтѣмъ.
Знѣтѣн вѣи вѣгда показѣтѣса
свѣта и поодѣамъ, и свѣщѣи
сѡмѣрашѣемъ совѣкѣпаѣнѣмъ
имѣнѣтѣса Хрѣхъ моѣнѣса,
даровѣти дшамъ нашнмъ,
мѣрѣ и вѣлѣи мѣнѣостѣ.

Начѣлѣннѣ Мѣхѣилѣ Архистра-
тижѣ: Прѣтоѣ прѣтоѣ вѣтннѣ,

Сѣ прѣтѣмъ Кѣпаштѣмъ:
Ахѣагган, Агган, Начѣлѣмъ,
Прѣтоѣмъ: Гдѣтѣн, и Сѣрафѣмъ
шѣстокраѣлѣтѣмъ: и много-
ѡчѣтѣмъ Херѣвѣмъ Бжѣтѣн-
нѣмъ. Прѣмѣрѣтѣи вѣсѣдѣи: Снѣмъ
и вѣлѣтѣ

8

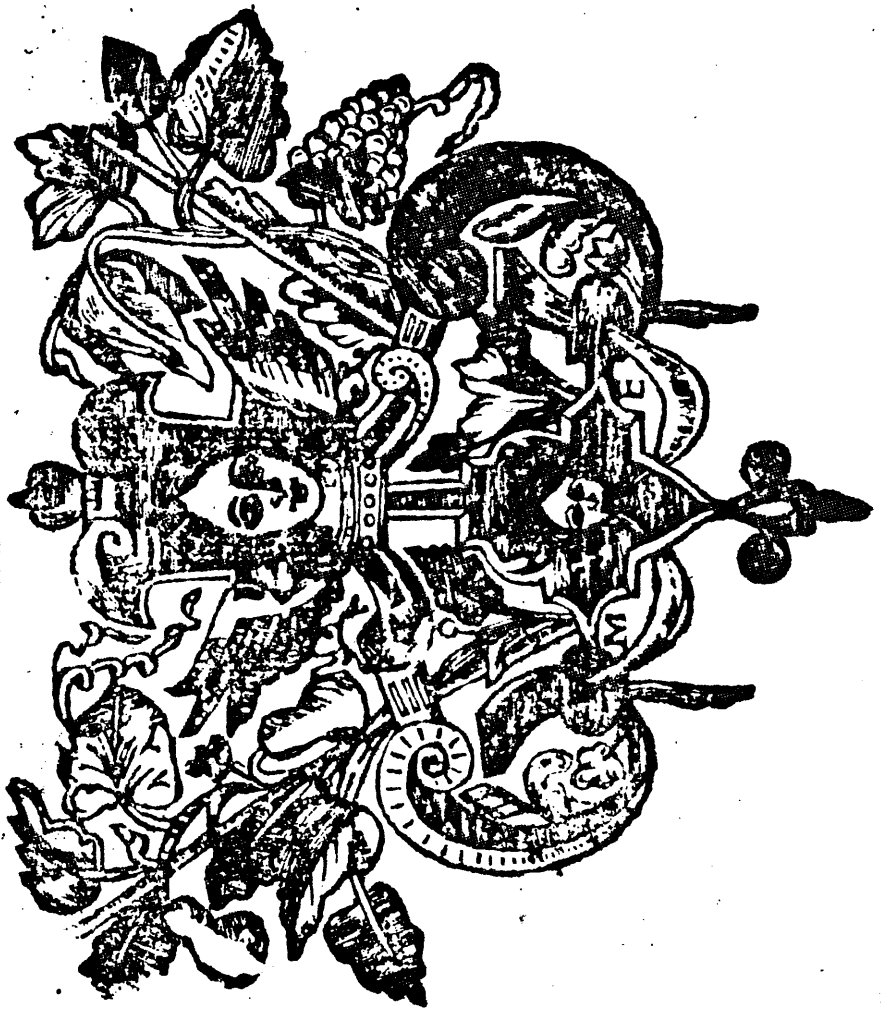
5. kerp / Abb. 5.

7. kép / Abb. 7.

8. kép / Abb. 8.

9. kép / Abb. 9.

ВЛАДН ІНАА, СВОКОЖДАМ НАСЪ
 ѿ ИСТАВЕНІА. ѿ БЕЗГРЕШНЫМ ХРГѢ.
 БЖЕ НАШЪ СЛАВА ТЕСѢ. Б.

НѢМЖЕ СЛГОВОАНХЪ. ХРГѢ БЖЕ
 НАШЪ СЛАВА ТЕСѢ. Б.

ІОУДАИКА СТРѢНІ, ТЕСѢ ИСТОУ-
 ЛНИКА ПРІАША, И ОУГРЕШНТЕА ВЪ
 ВИДѢ ГОЛДЕННѢ СХОЖДАШЕ. ПРИ-
 КЛОНИЛЕТЪ ВЕРХЪ, ПРИКЛОНИЛЫИ
 НѢА. ЗОВІТЪ, И ВОПІЕТЪ БЖІЕ
 ЗНАЮЩЕАМ: ЧТО МИ ПОКАЕКАШИ
 ІАЖЕ ВЫШЕ МЕНЕ? ІАЗЕ ТРЕБЮ ЧКО-
 ЕГО КРІЕНІА. ѿ БЕЗГРЕШНЫМ ХРГѢ
 БЖЕ НАШЪ СЛАВА ТЕСѢ. Б.

СПАСИ ДОУА ЗАСАЖДАШАГО ЧЕ-
 ЛОВѢКА, НЕ НЕПОДОБНАСА ЕИ
 ВЪ РАКІИ ЗРАКЪ ѿКАЩЕНІА: ПОДО-
 БАШЕ СО ТЕСѢ ВЛЦѢ И БГѢ, КОС-
 ПРІАТИ НАША ЗА НА: ТЕСѢ СО
 КРЕЩЕНІА ПЛОТІЮ ИЗБАВИТЕА,
 ѿСТАВЕНІА СПОДОБНАЪ ЕИ НАСА,
 ТѢМЖЕ ВОПІЕМЪ ТНІ: ХРГѢ БЖЕ
 НАШЪ СЛАВА ТЕСѢ. Б.

СЛАВА, И НИМѢ, ГЛАГОЛЪ ТОБЖЕ:
 ВЪЗАНТИО.

ПРИКЛОНИАЪ ЕИ ГЛАГОЛЪ ХРГѢЧІИ,
 ПСОУДИАЪ ЕИ ГЛАГОЛЪ СМІЕВЪ:
 ПАНШЕДЪ ВЪ СТРѢНІ, ПРОСВѢТІАЪ
 ЕИ ВЛАЧЕНІА, ЕЖЕ СЛАБИТИ ЧЛА
 СПІСЕ, ПРОСВѢТІТЕА ДШЪ НАШНХЪ.
 ВХОДЪ СО БГІАМЪ, ПРОКІМЕНЪ АНІ.

ИЗБАВИТЕА НАШЕМЪ ѿ РАКА КРЕ-
 ПЦАЕМЪ, И ДУХА ПРИШЕСТІАЕМЪ
 СКИДЧЕАСТАВЕМЪ, ОУЖАКОШАСА
 ЗРАЩЕ АГГЛАСКАА ВНИИТЕВА. ГЛАГОЛЪ
 ЖЕ СЪ НѢСЕ ПРИНЕСЕА ѿ ОЦА: СІИ
 ЕГОЖЕ ПРЕДЧЕА РІКОМ КРЕЩАЕТЪ,
 СІИЗ МОНЪ ЕСТЬ ВОЗНАБЛЕННЫИ, ѿ

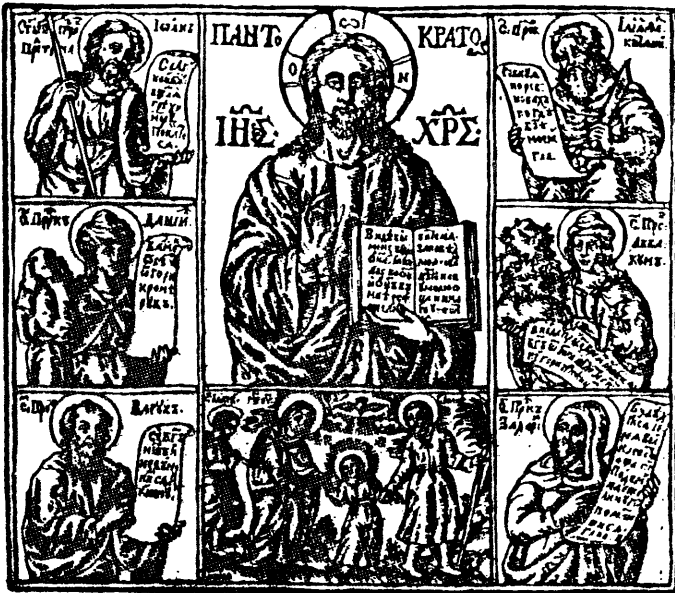
БМТІА ЧТЕНІЕ. ГАЛАА. А.

ВЪ НАЧАЛѢ СОТВОРИ БГЪ НСО И ЗЕМАН: АИТЪ, СІИЗ. НА БОРОТѢ.

НИХОДА ЧТЕНІЕ. ГАЛАА, ДІ.

РЕНЕ ГДА КЪ МІУСІЕН: ЧТО ВОПІЕШИ КО МНѢ? ГЛАГОЛИ СЫНОВОМЪ
 ІНАСВЫМЪ, И ДА ПОГРЕШЕГВЮТЪ. И ТЫ ВОЗМИ ЖІЗАЪ ЧВОИ, И ПРО-
 СТРИ РІКЪ ТВОИ НА МОРЕ, И РАСТОУГНИ Е: И ДА ВНИДЮТЪ СЫНОВЕ ІНАКАА
 ПОСЕДЕТЪ МОРА ПО СВХЪ. И СЕ ІАЗЕ ѿЖИГОУДЪ СРЦЕ ФАРАѢНОКО, И СЛДГЪ
 ЕГО, И ЕГУПТАНЪ ВСЕХЪ, И ВНИДЮТЪ ВЪ САЧДЪ НХЪ, И ПРОСЛАВИСА
 ВЪ ФАРАѢОНѢ, И КО ВСЕМЪ ВОИИТЕВѢ ЕГО, И ВЪ КОЛЕННИЦАХЪ, И ВЪ КО-
 НЕХЪ ЕГО. И ОУРАЗУМІЕНТЪ ВІИ ЕГУПТАНЕ, ІАКЪ ІАЗЕ ГДА, ПРОСЛА-
 ВЛАНІУМІСА ВЪ ФАРАѢОНѢ, И ВЪ КОЛЕННИЦАХЪ, И ВЪ КОНЕХЪ ЕГО.
 ПРОСТРЕ ЖЕ МІУСІЕН РІКЪ НА МОРЕ, И КОЗНА ГДА МОРЕ, ВЪЧТОМЪ ИЖ-
 НЫМЪ СІАНЫМЪ, ВІИ НОЩЕ, И СОТВОРИ МОРЕ СВХО, И РАЗИТЪ ПІСА

ВОДА

**НЕДЕЛЯ ДІА СТАГО ПОСТА
ВЪ НИЮЖЕ ПРАВОСЛАВІЕ КОСПОМНІА БО
ЕДІНІО БЖІННОЕ.**

Въ свѣтѣ вечера, на мѣстѣ вечерне поуглашанъ
стихи д. и поестихи подобныя. Твореніе Николаа
Лавре, а. Подобныя: ЧБНУХЪ ЧИНОВЪ:

Имѣ бжгоуиѣла свѣтлостъ въѣмъ распротрѣмъ,
разгониши лѣтъ нечистѣа ѣкѡ облакѣ, про-
свѣщаниши же сѣца бжгоуиѣтнвухъ: приндиѣ въ
припадеаѣ, бжгоуиѣтнвожданишъ чтнмѣа Ікона
Хртовымъ, поманишиши праволавнѣи.

Сщенишеразными Іконами, кнѣтѣукрашѣтѣа
ѣкѡ нечѣта укращѣна Хртова Чрковѣ, и въѣхъ
созывѣтѣ дхобнѡ прѣздновати, индѣмѣа во
Ч
бднн-

С А Н О В Н И К Ъ

или

Толкованіе Сновидѣнія

съ

придодатимъ нумерама

и

Литографиратимъ фигурама

издао

А. Б. К. В. К. А.

Може ти се догодити,
Што ћешъ у сну видити;
Али зато сновидѣніе,
Права истина ніе.

(Serbisches Traumbuch.)

У ПЕШТИ

Писмени Г. І. Баймелъ
прив. књигопечатателъ.

13. kóp / Abb. 13.

14. kép / Abb. 14.

M. PANDUR JULIANNA

A GYULAJI EVANGÉLIUMI TÖREDÉK*

(XVI. századi cirill-szláv kézirat)

1. A közlemény tárgyát képező evangéliumi töredék értékes tagja annak a szláv kéziratoss állománynak, amelyet a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára őriz. Az állományba tartozó kéziratoss könyvek tartalmuk és rendeltetésük szerint különbözök és különböző korból származnak. Közülük egy korábbi közleményünkben¹ már bemutattunk két tetraevangéliumot, a Piricsei Kódexet és a Sárospataki Evangéliumot. Mindkét emlék a XVI. századból származik.² A jelenleg bemutatásra kerülő evangéliumi töredék is a XVI. századból maradt ránk.

2. Az M_s 20017 jelzet alatt őrzött kézirat 1983-ban került be a Hittudományi Főiskola Könyvtárába³ a nyírgyulai paróchiáról. Az evangéliumi töredéket közel száz évig őrizték a paróchián. Erre utal a kézirat első és utolsó lapján lévő „A Gyulaji gör. kath. lelkészi hivatal pecsétje 1888” feliratú kerek pecsét. Ezért, utalva a provenienciára és arra, hogy a kézirat egy tetraevangélium nagyon kis részét tartalmazza Gyulaji Evangéliumi Töredéknek neveztük el.

2.1. A Gyulaji Evangéliumi Töredék kötéstáblája hiányzik. A középkörtés elszenesedett része arra utal, hogy a kézirat legnagyobb része tűz áldozata lett. Jelenlegi állapotában a kézirat 77 lapot tartalmaz. Ez a megmaradt 77 lap is nagyon rossz állapotban van, mivel az íráshoz használt tinta (festék) az évszázadok során szinte „átégette” a betűknél a papírt, s így teljes sorok, lapok váltak olvashatatlaná. A lapok mérete 30 x 18,5 cm, a szövegmezőt pedig 21 x 13 cm. A szövegen kívüli utasítások nélkül minden lap rektóján és verzóján 20 sor van.

2.2. Az alapszöveg írásához bárna festéket használt a scriptor, a kezdőbetűk, a szövegen kívüli utasítások és a perikópák kiemelésére pedig cinóbert. A kezdőbetűk a sorban lévő betűk magasságának csak kétszerese. Az egész kéziratban csupán négy nagyobb, nagyon egyszerűen díszített iniciálét találtunk. Magasságuk három sornyi, s szintén cinóberrel vannak megrajzolva. Kolumnadíszítés a kézirat jelenlegi állapotában nincs, de mivel a kolumnadíszítés általában az evangéliumok első fejezete előtt szokott lenni, a kéziratunkból pedig hiányoznak ezek a lapok, az eredeti állapotra következtetni nem lehet.

2.3. A lapokon látható vízjel „gyémántokkal ékesített korona”. Briquet katalógusában⁴ a 4902 számú hasonló hozzá. A katalógus adatai alapján

* A kéziratról szóbeli közlés formájában hírt adtunk a II. Nemzetközi Bolgarisztikai Kongresszuson. Szófia, 1986

СѦ az ОУЖАСАХѢ СѦ helyett stb. Ugyancsak gyakori a szövegben a ѣ és az И keverése, amelyeket helyenként szintén javítottak. Nyelvjárási sajátosásként jelentkezik a З előjáró használata az ИЗ helyett, ЗДАЛЕЧЬ az ИЗДАЛЕЧЬ helyett stb.

2.8. A Gyulaji Evangéliumi Töredék szövege nagyon érdekes és értékes lexikális adatokkal szolgál a szláv nyelvű evangéliumok újrafordítására vonatkozóan. Elég sok az eltérés az első szláv evangéliumi fordításoktól (Codex Marianus, Codex Zographensis). Az eltérések viszont nagymértékű közelséget mutatnak a XV. századi Krakkói Evangélium lexémahasználatával. Ime néhány jellemző példa: НѢКЫИ (Márk X 17) az ЕТЕРЬ, illetve az ЕДИНЬ helyett; АЛЕКТОРЬ (Márk XIV 68) a КОКОТЬ (Mar.), a КОУРЬ (Zogr.), illetve ПАТЕЛЬ (Dobromirovo evangélium) helyett. Érdekes azonban, hogy ugyanabban a versben másodszor már a ПѢТЬЛЬ lexémát használja a scriptor, amely nagyon elterjedt középbolgár lexéma a XV. században. Ugyancsak XV. századi bolgár emlékben fordul elő először bővített képzővel a nyelvemlékünkben is használt ОБРАДОВАНА (Lukács I. 28) a szokásos БЛАГОДАТНАИ (Cod. Mar., Cod. Zogr.) helyett. Számtalan hasonló példát sorolhatnánk fel, amelyek a Krakkói Evangélium megfelelő részeiben ugyanúgy fordulnak elő.

2.9. A nyelvemlék morfológiai szempontból is szolgál néhány érdekes sajátossággal. Pl.: egyeztetési eltérések a névszói declinatio területén; általános forma (nom., acc.) használata más esetforma helyén és a számnevek után; kontrahált imperfectumi formák használata (ЗОВѢХХ a ЗОВААХѢ helyett); új aoristos formák megjelenése (ВЪЗМОГОХѢ ПОКЛОНИХѢ); dualis formák használata (ИДОСТА ОБРѢТОСТА).

3. A Gyulaji Evangéliumi Töredék adatai alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

3.1. Az írásmód, a helyesírás és a nyelvi adatok is megerősítik a vízjel alapján tett feltételezésünket arra vonatkozóan, hogy a kéziratos emlék a XVI. század első felében keletkezett.

3.2. A Gyulaji Töredék olyan scriptóriumban készült, ahol ismerték a tirnovói iskola helyesírási szabályait, de a scriptor nem volt elég képzett helyesírási szempontból. A szakrális szövegbe került néhány helyesírási sajátosság (B és az ОУ keverése, az И és a ѣ egymás helyén használata stb.) ukrán vonásokat mutat.

3.3. A nyelvi adatok és a Krakkói Evangéliummal való lexémahasználat hasonlósága alapján feltehető, hogy a Töredék azokhoz a fordításokhoz tartozik, amelyek Evtimij Tirnovszki (1325–1401) réformja következtében keletkeztek. Ezért a Töredék további vizsgálata jelentős adatokkal szolgálhat a szláv evangéliumok fordítási technikájáról és további vizsgálata még sok más adattal is szolgálhat.

3.4. A Magyarországon őrzött cirill-szláv kéziratok emlékei kutatása és feldolgozása során érdeklődésre tarthatnak számot a Gyulaji Töredék adatai, amelyek dokumentálják a Tirnovói iskola helyesírási normáinak adaptációját az ortodox Slavia perifériális területein.

4. A Gyulaji Evangéliumi Töredék a kora miatt is, a nyelvi adatai miatt is igen értékes tagja a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának. Az ilyen és hasonló kéziratok megőrzése hozzájárul nemzeti kultúránk és az egyetemes kultúra gazdagításához.

J E G Y Z E T E K

1. M. Pandur Julianna, Két XVI. századi cirill-szláv tetraevangélium a Nyíregyházi Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában (A „Piricsei Kódex” és a „Sárospataki evangélium”). *Könyv és Könyvtár* XIV (1985), 121–135. l.
2. Az ismertetett evangéliumok nem datáltak. Kormeghatározásuk közvetett jegyek (vízjel, írásmód, helyesírás) alapján történt.
3. A Hittudományi Főiskola Könyvtárának megalakulásáról, a cirillbetűs kéziratok és nyomtatott könyvek bekerülésének körülményeiről lásd: Ojtozi Eszter, A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának megalakulása és fejlődése (1950–1986). A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi évkönyve 1912–1987. Nyíregyháza, 1987. 137–152. l.
4. C. M. Briquet, *Les filigranes*, Leipzig 1923. 295. l.
5. Климентита Иванова Български сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погонин. *София* 1981, 71–91.
6. Evtimij Tirnovszki (kb. 1327–kb. 1401/1402) bolgár pátriarka és író. Tevékenységéhez fűződik az egyházi szláv nyelv helyesírási normáinak megteremtése (közelíteni a Cirill–Metod-i állapothoz) és a liturgikus könyvek szláv fordításának revízió alá vétele, összevetve a görög eredetivel.
7. A Krakói Evangélium lexémahasználata vonatkozóan lásd: Мирослава Бронска, Наблюдения върху лексиката на Краковското евангелие. *Paleobulgarica* IX. (1985) 3 99–109

JULIANNA M. PANDUR

Das Evangelienfragment zu Gyulaj

(Kyrillisch-slavische Handschrift aus dem 16. Jh.)

1. Die Bibliothek der Griechisch-Katholischen Theologischen Hochschule zu Nyiregyháza bewahrt unter der Signatur Ms. 20017 das Evangelienfragment zu Gyulaj, das den Bruchteil eines Tetraevangelions beinhaltet und als Thema dieses Beitrags gilt.
2. Die durch die Untersuchung gewonnenen Angaben lassen die Annahme zu, dass das Evangelienfragment in der ersten Hälfte des 16. Jh.s auf der Peripherie der Orthodoxen Slavia entstanden ist, in einem Scriptorium, wo man die Rechtschreibungsnormen der Trnovoer Schule kannte.
3. Das Fragment liefert wertvolle orthographische, phonetische, morphologische und lexikalische Angaben, die unsere Kenntnisse über die in Ungarn aufbewahrten kyrillisch-slavischen Handschriften vervollständigen.

MUNKATÁRSAINK

Dr. BAKÓ ENDRE irodalomtörténész
4027 DEBRECEN Hámán Kató u. 54.

FEKETE CSABA könyvtáros
4026 DEBRECEN Kálvin tér 16. Református Kollégium Nagykönyvtára

GOMBA SZABOLCSNÉ dr. főigazgató
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

GYŐRI L. JÁNOS tanársegéd
4010 DEBRECEN Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

Dr. HAVAS LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens
4010 DEBRECEN Klasszika Filológiai Tanszék

Dr. KÁRPÁTI LÁSZLÓ osztályvezető
3501 MISKOLC Herman Ottó Múzeum

KOROMPAI GÁBORNÉ dr. osztályvezető
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. SZ. KÜRTI KATALIN tudományos főmunkatárs
4026 DEBRECEN Déri Múzeum

Dr. NÉMETH BÉLA egyetemi adjunktus
4010 DEBRECEN Klasszika Filológiai Tanszék

Dr. OJTOZI ESZTER tudományos főmunkatárs
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. M. PANDUR JULIANNA egyetemi adjunktus
4010 DEBRECEN Szláv Filológiai Intézet

SIPOS GÁBOR levéltáros
(KOLOZSVÁR – CLUJ – NAPOCA, ROMÁNIA)

CONTRIBUTORS

ENDRE BAKÓ, Ph. D., literary historian
4027 DEBRECEN Hámán Kató u. 54.

CSABA FEKETE librarian Library of the Calvinist College
4026 DEBRECEN Kálvin tér 16.

OLGA GOMBA, Ph. D., chief librarian University Library
4010 DEBRECEN

JÁNOS L. GYŐRI assistant lecturer Department of Old Hungarian
Literature
4010 DEBRECEN

LÁSZLÓ HAVAS, Ph. D., candidate, senior lecturer Department of
Classical Philology
4010 DEBRECEN

LÁSZLÓ KÁRPÁTI, Ph. D., senior member Herman Ottó Museum
3501 MISKOLC

MÁRIA KOROMPAI, Ph. D., senior member University Library
4010 DEBRECEN

KATALIN SZ. KÜRTI, Ph. D., senior member Déri Museum
4026 DEBRECEN

BÉLA NÉMETH, Ph. D., assistant lecturer Department of Classical
Philology
4010 DEBRECEN

ESZTER OJTOZI, Ph. D., senior member University Library
4010 DEBRECEN

JULIANNA M. PANDUR, Ph. D., assistant lecturer Department
of Slavic Literature and Linguistics

GÁBOR SIPOS archivist
CLUJ – NAPOCA (ROUMANIA)

СОТРУДНИКИ

Д-р. ЭНДРЭ БАКО литературовед ДЕБРЕЦЕН

Д-р. ОЛЬГА ГОМБА директор Библиотеки Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

ЯНОШ Л. ДЬЕРИ ассистент при Кафедре древневенгерской литературы Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЛАСЛО КАРПАТИ старший научный сотрудник Музея им. О. Хермана
3501 МИШКОЛЬЦ — ВЕНГРИЯ

Д-р. МАРИЯ КОРОМПАИ старший научный сотрудник Библиотеки Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. КАТАЛИН С. КЮРТИ старший научный сотрудник Музея им. Дери.
4026 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. БЕЛА НЕМЕТ старший преподаватель при Кафедре классической филологии Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЭСТЕР ОЙТОЗИ старший научный сотрудник Библиотеки Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЮЛИАННА М. ПАНДУР старший преподаватель при Кафедре Слаянской филологии Дебреценского университета
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

ЧАБА ФЕКЕТЕ библиотекарь Библиотеки Реформатской коллегии
4026 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

Д-р. ЛАСЛО ХАВАШ канд. ист. наук, доцент, зав. Кафедрой классической филологии
4010 ДЕБРЕЦЕН — ВЕНГРИЯ

ГАБОР ШИПОШ архивист КЛУЖ — НАПОКА (РУМЫНИЯ)

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

<i>Fekete Csaba</i> : A Debreceni Református Kollégium antiq̄ua-katalógusa – A Catalogue of Antiqua in the Library of the Reformed College, Debrecen. A preliminary report.....	7
<i>Gomba Szabolcsné–Korompai Gáborné</i> : Szakirodalmi információs igényvizsgálat a Kossuth Lajos Tudományegyetemen – Request survey for special literature at Kossuth Lajos University	27
<i>Győri L. János</i> : Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációjában – Orthodoxie, Puritanismus und Enzyklopädismus in den Predigttexten von György Komáromi Csipkés	53
<i>Sipos Gábor</i> : Misztótfalusi Kis Miklós betűhagyatéka a kolozsvári református nyomdában – Nicholas Kis'type legacy in Kolozsvár reformed church printing.....	77

Közlemények

<i>Bakó Endre</i> : Az 1942-es Irói Napok Debrecenben – Les Jours Littéraires de Debrecen organisés en 1942	89
<i>Havas László</i> : A Wrocław-i Θ-kódex (IV F 38a) helye a Florus-szöveghagyományban – Der Stellenwert des Wrocławer Θ-Kodexes (IV F 38a) in der Florus-Texttradition	99
<i>Sz. Kürti Katalin</i> : Vadász Endre (1901–1944) Debreceni évei és könyvjegyei – Endre Vadász's (1901–1944) Years in Debrecen and His Ex-libris	111
<i>Németh Béla</i> : Adalékok két debreceni latin költő, Csorba István és Kórodi Bedő Dániel értékeléséhez – De duobus poetis Debreceniensibus	129
<i>Ojtozi Eszter–Kárpáti László</i> : Cirillbetűs könyvek Miskolcon, Nyíregyházán és a Pálos könyvtárban – Kyrillische Bücher in Miskolc, Nyíregyháza und in der Paulinberbibliothek zu Budapest	139
<i>M. Pandur Julianna</i> : A Gyulaji evangéliumi töredék – Das Evangelienfragment zu Gyulaj	177

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to the page number range indicated in the header. The content is too light to transcribe accurately.]

HU ISSN 0139 – 1305

Felelős kiadó: Dr. Daróczy Zoltán
Készült 300 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében, rotaprint eljárással
Terjedelem: 16 A/5 ív
89-552